3

HRVATSKA
KNJIŽEVNA
REVIJA

MARULIĆ

2004

ISSN 0350-4220

MARULIĆ

hrvatska književna revija
Izdavač i osnivač: Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima
Zagreb, Trg kralja Tomislava 21
Izdavača zastupa: Radovan Grgec
Uređuje uredički odbor
Glavni i odgovorni urednik:
Radovan Grgec
Tajnik uredništva: Mladen Jurčić
Godina izdavanja i tiskanja 2004.
Copyright:
HKD sv. Jeronima, Zagreb
Omot: Ante Starčević
Revija izlazi šest puta godišnje (veljača, travanj, lipanj, kolovoz, listopad, prosinac)
Rukopisi se ne vraćaju.
Uredništvo i uprava:
Zagreb, Trg kralja Tomislava 21
Telefon: (01) 49 22 300
E-mail: hkd.marulic@zg.htnet.hr
Stranke se primaju svakog dana osim subote, od 11 do 13 sati.
Godišnja pretplata 180 KUNA.
Žiro-račun kod Zagrebačke banke

2360000 - 1101396418

Cijena ovoga broja: 30 KUNA
Godišnja pretplata za inozemstvo: 36 USA dolara.
Uplaćuje se na devizni račun kod Zagrebačke banke Zagreb:

2500-3207374-SWIFT ZABA HR 2X

Tisak: DENONA d.o.o. Zagreb

Radovan GRGEC

Uz rub (154)

Dok nas razni "dušobrižnici" upozoravaju na štetnost filmova koji su zapravo, prikazujući neuljepšano Kristovu muku ili strahote abortusa, šokantni zato da bi odvratili ljude od kulture smrti, neki političari podučavaju nas kako ne bismo smjeli robovati mitovima povijesti i biti "taoci" prošlosti. Ipak, mnogi od nas nose domovinu i njezinu prošlost u srcu znajući da je prošlost, kao i povijest, učiteljica života bez obzira na legendarne dodatke pravoj historiografiji. Ova zapravo započinje u Hrvata s *Ivanom Lučićem-Luciusom*. Iz toga ne slijedi da sve ono što smo prije toga baštinili od *Porfirogeneta*, popa *Dukljanina* (biskupa *Teodozija*?) i *Pavla Arhiđakona* posve pripada legendi. Legende od faktografije u tom dijelu naše povijesti svojim originalnim pogledima na hrvatsko srednjovjekovlje, u knjizi "Od Selimira do Zvonimira", nastoji razdvojiti naš stari suradnik iz Pariza *Anton Zakarija*.

Što se pak tiče novije hrvatske prošlosti i povijesti, ne mislim da smo njezini "taoci" ako smo svjesni veličine naše borbe u domovinskom ratu, ali i toga da kao mala država i nacija ovisimo o velikim silama, što nas katkada vodi i u subkolonijalne odnose prema onima koji su kolonijalnom i imperijalističkom tiranijom nad "urođenicima" i manjim narodima počinjali i gore zločine od onih za kakve se danas sudi našim generalima. Bilo kako bilo, naša povijest "od stoljeća sedmog" potiče nas da usvojimo riječi bana Mažuranića: "Vjerujem u prošlost, sadašnjost i budućnost Hrvatske."

Znamo da Hrvatska ne treba biti klerikalna ili "teokratska" država, ali o "laičnosti" i "laicizmu" imamo svoje mišljenje, primjerice kada je riječ o (ne)priznavanju kršćanskih korijena Europe, kojoj i mi Hrvati pripadamo, ili o skidanju religioznih znakova s javnih mjesta. Isto tako svjesni smo činjenice da svi Hrvati nisu kršćani, jer u našemu nacionalnom korpusu ima i ateista, nekršćana i agnostika. Neki su, na-

žalost, u novije vrijeme iz toga korpusa silom iščupani. Ne preostaje nam drugo nego priznati činjenično stanje, znajući da je i ono možda privremeno, a ne za "vječna vremena".

Ovaj izraz "za vječna vremena", o čemu sam toliko puta pisao, mogli bi neki "umnici" shvatiti kao "contradictio in adjecto", odn. kao spoj dviju oprečnih kategorija: vječnosti i vremenitosti. Tako su umovali i o izrazu "vječna Hrvatska", koji je naprosto stilski obilježena sintagma, i ništa više ni manje. Nacionalizam naše mladosti, lišen šovinističkih, rasističkih i ksenofobnih konotacija, bio je naš san o "vječnoj Hrvatskoj", san o slobodnoj i samostalnoj Hrvatskoj u pravnoj, demokratskoj i socijalnoj državi; bio je naše rodoljublje, domoljublje i patriotizam. Takvo domoljublje i rodoljublje i danas je aktualno. Iako su ostaci bivše jugokomunističke diktature i nakon 1990. vidljivi, naročito u masmedijima, hrvatska država ipak je tu, i valja se boriti da je, unatoč različitim centrifugalnim i destruktivnim nastojanjima, sačuvamo i održimo na prostorima svoje vjekovne domovine.

* * *

Moramo priznati da hrvatsku samostalnost nije stvorila ponajprije "razboritost", nego zanos srca i mladosti. Srca iz kojega potekoše mlazovi krvi i hemoglobina u žrtvama mučenika i heroja. Nije čudno što se s nostalgijom sjećamo "bezumlja hrabrih" i mladenačkih groznica čija povišena temperatura održava, kako kaže *G. Bernanos*, temperaturu svijeta na normalnoj visini. Mučenici za rodoljublje i vjeru, kakvi su umirali od Termopila, Masade i Sigeta do Alama i Vukovara, i danas žive i umiru za svoje ideale, ali ih je, čini se, sve manje. Njihova žrtva ostaje i dalje najjače svjedočanstvo (martirij).

Krv mučenikâ bila je uvijek sjeme kršćana, i prvi sveci u povijesti Europe bili su redovito mučenici. U hrvatskoj povijesti isprepleću se mučenici "svete Hrvatske" (*Nikola Tavelić, Marko Križevčanin*) s onima svjetovne (*Zrinski, Kvaternik*). Sveta i svjetovna Hrvatska rastu i razvijaju se kroz povijest usporedno, kako smo napisali u predgovoru reprinta popularne knjige *Petra Grgeca* "Sveta Hrvatska", prvi put objavljene 1938., a pretisnute 1989. uoči 100. obljetnice autorova rođenja. Katolici "staroga kova" vjeruju da su potoci milosti za svjedoke i mučenike potekli iz probodenoga Srca Isusova, premda se danas često ističe kako srce prema hebrejskoj antropologiji nije "sredce", tj. središte.

Smatramo da je ono i sada simbol ljubavi i hrabrosti, a Srce Isusovo kao takav simbol aktualno i za suvremenu pobožnost. Ni "mariologija" ne bi smjela iz ekumenskih razloga biti "minimalna". Uostalom, i mnogi protestanti vraćaju se marijanskoj pobožnosti, a u pravoslavnoj je tradiciji ona uvijek bila živa.

Kako god bilo, i danas, kad nas preplavljuju valovi laicizma (koji valja razlikovati od "laičnosti"), (post)modernoga relativizma i agnosticizma, sekularizma (koji valja razlikovati od sekularizacije), globalističkog utilitarizma (koji valja razlikovati od globalizacije solidarnosti), među nama se nalaze i samozatajni, ponekad gotovo anonimni sveci, ljudi za druge, poslušni Duhu, okupani "proljetnom kišom milosti" (kardinal *Agnes* iz Ibadjana), povezani u Euharistiji, "pashi Novoga zavjeta" (kardinal *Puljić*), u hodu prema nebeskoj domovini. Takvi ljudi obično nisu medijski eksponirane ličnosti, o kojima se mnogo piše i koji mnogo pišu, nisu nužno ni "ovisnici" o raznim establishmentima, niti su uvijek pripadnici duhovnog staleža. Preko njih i sada živi "sveta Hrvatska", makar more dekristijanizacije skriva njezino postojanje na ovoj europskoj vjetrometini.

Kroz poluotvoren prozor čujem hod svojih nekadašnjih vršnjaka i vršnjakinja, svojih sunarodnjaka, koji su u vremenu moje "katoličke" mladosti i djećaštva zajedno sa mnom bili u tijelovskim procesijama, makar su im roditelji možda bili zadojeni *Krležinim* "Brašančevom", i čiji su snovi bili drugačije obojeni nego moji. Opet bih se htio pridružiti toj povorci predstavnika svete i svjetovne Hrvatske pod suncem Marijina mjeseca svibnja, ili lipnja, mjeseca Srca Isusova, šepajući i posrćući zbog starosti, slabosti ili bolesti. Kako je lijepa, a zatim tužna, bila tada moja Hrvatska, pod žarkim suncem svibanjskim ili lipanjskim, dok još nije bilo ocvalo sve proljetno cvijeće i kad su se počeli vraćati i sudionici križnih puteva. I danas nad njom bdije blagoslov Gospe od Otoka i asketski lik velikoga zagrebačkog nadbiskupa *Stepinca*.

O svetoj i svjetovnoj Hrvatskoj

Najavivši na društvenoj večeri 25. ožujka nova izdanja (npr. uskrsni "Marulić", Truhelkina "Zlatka", propovijedi *Gracijana Biršića* o svetom Antunu, marijanske pjesme na CD-u) i travanjske društvene večeri, ravnatelj HKD-a sv. Jeronima prof. *Radovan Grgec* pozvao je prisutne da minutom šutnje odadu počast nedavno preminulom grkokatoličkom biskupu *Joakimu Segediju*, bliskom suradniku HKD-a sv. Jeronima.

Prof. Grgec je, započevši svoje izlaganje o svetoj i svjetovnoj Hrvatskoj, istaknuo da se obje kroz povijest isprepleću, kao što se to lijepo vidi u knjizi njegova oca *Petra Grgeca* "Sveta Hrvatska", čiji je reprint objavljen u HKD-u uoči 100. obljetnice autorova rođenja. Obično uzimamo da naša povijest traje "od stoljeća sedmog", ali u podacima što ih crpimo iz *Porfirogenetovih* i *Dukljaninovih* spisa, kao i iz "Solinske povijesti" *Tome Arhiđakona*, ili povijesti *Ivana Lučića*, prvoga našega pravoga povjesničara, valja legendarne dodatke odvojiti od historiografske faktografije, što je pokušao *Anton Zakarija* u svojoj knjizi "Od Selimira do Zvonimira", koja bi uskoro trebala izaći, također u izdanju HKD-a. Uostalom, to vrijedi donekle i za noviju povijest sve do Domovinskog rata, kada je hrvatskom "rekonkistom" vraćen teritorij koji su zauzeli separatisti.

"Svetu Hrvatsku" Petra Grgeca, naravno, valja danas nadopuniti novim podacima, jer smo, nakon njezina prvog objavljivanja 1937., dobili tri hrvatska sveca (*Nikola Tavelić*, *Leopold Mandić* i *Marko Križevčanin*), a i troma blaženicima (*Augustin Kažotić*, *Gracija iz Mula* i *Ozana Kotorska*) valja pribrojiti tri nova (*Alojzije Stepinac*, *Ivan Merz* i *Marija Petković*) i više slugu Božjih (*Josip Lang*, *Šimun Filipović*, *Petar Barbarić*, *Ante Antić*, *Ana Marija Marović*, *Josip Stadler* itd.). Sve su to biseri u kruni "svete Hrvatske", uz mnoštvo poznatih i nepoznatih Božjih ugodnika, među kojima se nalaze također katolički laici i roditelji brojne djece. Jedan je od takvih laika bez sumnje i *Rudolf Eckert*, čija je monografija također izašla iz pera Petra Grgeca.

Na kraju je R. Grgec govorio o značenju i višeznačju riječî "laik", "laičnost" i "laicizam", o uklanjanju (previše?) vidljivih vjerskih simbola iz javnih ustanova i iz ustava, te o reformi liturgijskog kalendara u kojoj su, poslije motuproprija pape *Pavla VI.*, od 1969. godine neki svetački spomendani promijenili mjesto u kalendaru, što često dovodi ljude u zabunu. Nakon izlaganja zapodjela se zanimljiva rasprava.

"Dobrota je zaista najveća mudrost"

Književna večer u prostorijama HKD-a sv. Jeronima u Zagrebu 22. trvanja bila je posvećena romanu "Zlatko" *Jagode Truhelke*. U ožujku je naime svetojeronimsko društvo objavilo njegovo drugo izdanje, prigodom 140. obljetnice autoričina rođenja i 70. obljetnice samoga "Zlatka", kojega je prvi put objavilo 1934. godine.

O knjizi je govorio dr. *Stanislav Vitković*, prikazavši najprije životni put Jagode Truhelke, rođene u Osijeku 1864. od roditelja koji su nju i njezinu braću odgojili u duhu hrvatskog rodoljublja iako sami nisu bili etnički Hrvati, nego je majka bila mađarska Njemica, a otac Čeh koji je došao učiteljevati u Hrvatsku. Osječke "zlatne danke", opisane u njezinu istoimenom, najboljem književnom djelu, naglo je prekinula nesretna smrt oca, koji se 1877. utopio u Dravi, nakon čega se obitelj seli u Zagreb. Tu Truhelka završava učiteljsku školu, i otad radi kao učiteljica, najprije u Osijeku, potom u Gospiću, pa u Banjaluci, Sarajevu, Zagrebu i ponovo u Sarajevu. Jedan od plodova boravka u ovom potonjem gradu jest i roman "Zlatko", čija se radnja uglavnom ondje događa. Naime naslovni lik, jedanaestogodišnji zagrebački dječak kojemu je umrla mati a otac se ponovo oženio, saznaje da je posvojče i da mu prava majka živi u Sarajevu. Stoga on bježi od kuće i dolazi u Sarajevo da bi ju pronašao. Profesorica *Stanka Pavuna* pročitala je prisutnoj publici odlomak iz knjige.

Dr. Vitković je svoje izlaganje zaključio citatom iz jednog drugog Truhelkina djela, da je dobrota najveća mudrost, te citatom iz "otvorenog pisma" *Pavla Pavličića* spisateljici, da njezinim knjigama, u pogledu čitateljske recepcije, predstoje doista "zlatni danci".

Dr. Vitković i prof. Pavuna

Dvadeset godina suradnje u HKR "Marulić"

Na književnoj večeri održanoj 29. travnja u prostorijama HKD sv. Jeronima *Mladen Jurčić* govorio je o svojih dvadeset godina suradnje u "Marulić" reviji, koju to društvo objavljuje već 37 godina.

Nakon uvodne riječi *Tvrtka Klarića*, koji se sažeto osvrnuo na, posebno pjesnički, rad svoga kolege, Jurčić je svoje izlaganje počeo podatkom da je u časopisu "Marulić", tijekom stalne dvadesetgodišnje suradnje, objavio oko 270 bibliografskih jedinica, koje čine jezgru 11 njegovih knjiga, od kojih je 9 objavljeno, a dvije su još u rukopisu. Radeći u HKD-u sv. Jeronima, objavljivao je romane, priče, pjesme, eseje i kazališne kritike. Istaknuo je da su i knjige nekih drugih suvremenih pisaca (*R. Grgec, J. Ricov, T. Macan, M. Marčinko*) zametak imale u poeziji i prozi objavljivanoj u "Maruliću", koji je, nažalost, tijekom gotovo četverodesetljetnoga izlaženja, zbog svoje kršćanske i domoljubne orijentacije često bio prešućivan i guran na margine, a o autorima koji su objavljivali unutar HKD-a malo se, ili se uopće nije, pisalo ni govorilo. Ipak, zahvaljujući najvećim dijelom radu u okviru HKD-a, gdje je bio najaktivniji, Mladen Jurčić postao je, primjerice, članom Društva hrvatskih književnika.

U drugom dijelu večeri Jurčić je ukazao i na rad svoga kolege Tvrtka Klarića, autora i prevoditelja, koji je svojim prijevodima hrvatskom čitateljstvu predstavio djela, primjerice, talijanskih velikana kao što su papa *Ivan Pavao I., Margherita Guidacci, Primo Levi* i drugi, a prošli broj "Marulića" poglavito je njegovom zaslugom obogaćen za Bibliografiju 1999. – 2003.

Zaključak književne večeri bio je da se "pod krovom HKD-a" odvija samoprijegorna, entuzijastička i za hrvatsku kulturu općenito važna aktivnost, no ostaje i okus gorčine zbog neopravdanog prešućivanja i nedostatka pravednog vrednovanja zanimljivih autora izniklih iz toga društva.

(mj)

Delaj i muči!

13. svibnja u prostorijama Hrvatskog književnog društva sv. Jeronima predstavljena je zbirka pjesama *Mije Miće Ušića* "Delaj i muči!", u izdanju toga društva. Predstavljajući pjesnika, *Mladen Jurčić* naglasio je da je riječ o osebujnu autoru koji na često humoristučan, lepršav, ironičan, pa i satiričan način zadire u naše prilike, ali i u ljudsku nutrinu i osjećajnost, pokazujući nepokolebivu postojanost u teškim okolnostima.

Mijo Miće Ušić, inače čest suradnik književne revije "Marulić", podrijetlom iz Istre (rođen u Valturi, nedaleko od Pule), u svojim pjesmama često se služi melodioznom čakavicom, nikada na štetu univerzalnosti, lako uspostavljajući vezu s čitateljstvom.

Zbirka "Delaj i muči!" sastoji se od pjesama (od kojih su neke objavljene dvojezično, na talijanskom i hrvatskom jeziku) te od kraćih poetskih i humorističnih tekstova čija je opća značajka autorova lepršava, ali promišljena, melodioznost te duboka ukorijenjenost u tlo rodne Istre i u njezine običaje što ih pjesnik često s ljubavlju evocira.

Sâm autor govorio je o svojem radu i teškom, ali vrlo zanimljivom životnom putu, a njegove je pjesme nadahnuto recitirala dramska umjetnica *Lela Margitić*, dok je pjesmom književni susret uljepšala kantautorica *Lada Kos*, otpjevavši nekoliko pjesama uz pratnju svoje legendarne gitare.

Poslije programa razvila se diskusija, slušatelji su postavljali pitanja, a upriličen je i domjenak.

(mj)

Miće Ušić, Lela Margitić i Lada Kos

Konferencije p. Gracijana Biršića

Knjiga fra *Gracijana Biršića* "O sv. Antunu Padovanskom – drukčije" 27. je svibnja u Zagrebu predstavljena u prostorijama nakladnika HKD-a sv. Jeronima. Prije uvodne riječi ravnatelja svetojeronimskoga društva, prof. *Radovana Grgeca*, prisutni su minutom šutnje odali počast uspomeni hrvatskoga književnika *Dubravka Horvatića*, koji je desetak godina bio, pod raznim pseudonimima (*Varadin*, *Glagoljić*...), jedan od najredovitijih suradnika "Marulića" i "Danice", a ponio je i "Marulićevu" nagradu za najbolju kratku priču.

Prof. Grgec prikazao je ukratko život i djelo fra Gracijana pisca, profesora na franjevačkoj gimnaziji i člana upravnog odbora HKD-a sv. Jeronima, te dušobrižnika u Australiji, gdje je ostavio dubok trag, pokrećući hrvatske škole za srednju i visoku naobrazbu (npr. Zakladu hrvatskih studija) i pastoralno djelujući među tamošnjim Hrvatima. Kao neizbrisiv trag ostaje i tzv. Gracijanova katedrala u St. John's Parku, s vrijednim sadržajima među kojima se ističe velika tapiserija poznatog likovnog umjetnika *Ante Starčevića*, koja je svetojeronimskom društvu poslužila za naslovnicu pretiska knjige *Petra Grgeca* "Sveta Hrvatska", svojedobno vrlo popularne kao svojevrsna "zlatna legenda".

Antun Padovanski po svojim je propovijedima također bio legenda, iako njegov povijesni lik, dakako, valja osloboditi nevjerodostojnih legendarnih sastojaka kojima ga je opteretilo i nekadašnje i suvremeno praznovjerje. Upravo u tom smislu pristupa Biršić u ovoj zbirci svojih konferencija Antunovu liku "drukčije", upućujući čitatelja i u bit svetosti uopće, i u osobitost Padovančeve svetosti.

Knjiga je lijepo opremljena (s modernom slikarskom interpretacijom *Branimira Dorotića*) zahvaljujući članu jeronimskoga uredničkog tima *Tvrtku Klariću*, nekadašnjem autorovu đaku, koji je, uzevši riječ nakon Grgecova izlaganja, iznio svoje dojmove o ovom djelu jednog, kako je istaknuo, istinskog sina sv. Franje, djelu koje se može čitati na više razina i zadovoljiti raznolike čitateljske ukuse.

Na koncu je sâm autor kazao riječ-dvije o tom kako je Svecu pristupio drukčije utoliko što se od osnovnih, općepoznatih podataka o njemu otisnuo u potragu za njegovom kompleksnom osobnošću i specifičnom svetošću.

Među nazočnima se zatekao i pater *Vlado Horvat*, isusovac, inače autorov vršnjak i drug iz djetinjstva, pa je evociranjem svojih uspomena, baš kao i prof. *Stanka Pavuna* podsjećanjem na neobjavljen Antunov životopis iz pera svojega oca, *Antuna Matasovića*, pridonio da i ova jeronimska književna večer bude za pamćenje.

(pr)

Anto ZIRDUM

Travnička gimnazija i sjemenište

Profesora Erika Brandisa, desetak godina starijega redovnika Družbe Isusove, doktor Stadler upoznao je kod svoga prijatelja prečasnog Fidelisa Hoppergera. Sedamdeset sedme dao je Hopperger tom bivšemu grofu dvije sobice u svećeničkom dijelu matične kuće sestara milosrdnica. Ovaj je često za časne sestre održavao duhovne vježbe, a zapravo je najviše učio hrvatski. Bio je skroman, pobožan, učen i sistematičan čovjek. Često je mijenjao boravište, ali – kao svaki čovjek koji uđe u peti decenij – počeo je razmišljati gdje bi se konačno skrasio a da mu život do kraja ostane ispunjen onime za što je živio, i da iza njega ostane traga, da nije uzalud živio.

Kada se o. Brandis u rujnu sedamdest devete vratio iz srca Bosne, svi su ga znatiželjno slušali. Među nazočnima prilikom dočeka bio je i profesor Stadler, jedan od rijetkih koji su bili u Herceg-Bosni još za turske vlasti.

– Je li živ onaj fra Jako Baltić? – upita on odmah Brandisa.

– Fra Jakov je čuda napravio u Docu. Sagradio je školu i stan za sestre milosrdnice. Puno djece je u njegovoj školi. To je prava stvar za onaj napaćeni narod.

– Je li podigao tornjeve kraj crkve?

– Stalno se nada da će ih završiti, ali preča je bila škola. Buna i ulazak austrijske vojske usporili su gradnju. Svijet je mnogo osiromašio i propatio. Dobro su se u svemu snašli. Moglo je biti mnogo gore.

– Čuli smo nešto o tom Hadži Loji, ali mi ovdje nemamo prave predodžbe o tomu kako se sve odigralo.

– Dok se austrijska vojska primicala Travniku, tamo su se Turci uzrujali i obezglavili, i do zuba naoružani hodali na sve strane. Čekao se bilo kakav incident i povod da svoje nezadovoljstvo iskale na jadnoj raji. Da je samo koja puška nekontrolirano opalila, u okolnim katoličkim selima došlo bi do katastrofe. Fra Jako je znao da se to može svakoga časa dogoditi te je pisao hercogu von Württembergu da s vojskom iste večeri dođe u Travnik jer da se Turci te noći spremaju napasti nenaoružane kršćane. Vojvoda je poslao odred brzih konjanika sa zadatkom da iste večeri stignu u Ovčarevo i Dolac, do crkvi gdje se skupila sva kršćanska nejač.

– E da je u Herceg-Bosni više takvih fratara, isusovci ne bi tamo imali radi čega ići – prokomentira mladi profesor.

– Kako je protekao put? – upita netko od nazočnih.

– Željeznica do Zenice obilazi kao mačka oko vrele kaše. Zavojima ni kraja ni konca. Mostovi su drveni, a klimaju se tako da je jedan dobio ime "žigica–ćuprija". Lokomotive su malene, vagoni kao kutije, s posve lakim

krovom. Strahovito su se tresli kad bi vlak krenuo ili stao. Na jednom mjestu vlak usred noći stade. "Što se dogodilo?" pitam ja zabrinut. "Ništa se ne bojte. Samo je jedan vagon spao s tračnica." Pa što će sad, pita netko od putnika. "Ništa", veli onaj kondukter. "Pretovarit ćemo i putnike i robu iz vagona, a onda prazan vagon gurnuti niz brdo." Tako je i bilo...

* * *

Koncem listopada 1881. godine, prije polaska u Rim, gdje je trebao primiti biskupsko posvećenje, dr. Stadler je razgovarao sa svojim starim prijateljem opatom Fidelisom o tomu kako je krajnje vrijeme da se u Bosni otvori sjemenište.

– Koliko ja znam, Družba je već odredila oca Brandisa da krene u Bosnu. Nema se tu više što čekati – požurivao je novopečeni nadbiskup svoje prijatelje.

– Dvojimo još o mjestu. Moje je mišljenje da se sjemenište pravi u Sarajevu, kako bi se ti imao na koga osloniti, a otac Brandis misli da je to bolje učiniti u Travniku. On je već u kontaktu sa sestrama milosrdnicama u Docu i Travniku.

– Njegov izbor je dobar. Travnik je stara bosanska prijestolnica, a fratri su tamo udarili dobar temelj pučkom školovanju. Sestre su također odigrale svoju ulogu u školovanju mladeži. Mislim da će otac Brandis tamo prije moći početi s gimnazijom nego u Sarajevu. Uostalom, to je središte zemlje, a oko Travnika ima više katolika nego oko Sarajeva.

– Ako je to i Vaše mišljenje onda više nemamo dvojbi – odgovori stari opat s punim poštovanjem spram prvoga bosanskohercegovačkoga natpastira.

– Samo Vi javite ocu Brandisu da krene u Travnik čim prije. Ja imam ovdje još toga posvršavati te neka on ne čeka moj polazak.

* * *

Na Sveta tri kralja, po najvećoj siječanjskoj studeni, 1882. godine otac Erik Brandis oko jedan sat stiže u župni dvor u Travnik. Jednostavna je to bosanska kuća, a u dvorištu, koje izlazi na glavnu ulicu, sklepana je prosta daščara. Kraj nje je klimava skela, sastavljena od četiri uspravne i nekoliko poprečnih greda. Na vrhu visi maleno zvono. Po tome se zna da je to crkveni zvonik. Ocu Brandisu zadrhta srce od te tužne slike, ali kad se sjetio kako je bilo prije dvije i pol godine, odmah se razvedri. Krenulo je nabolje.

Župnik fra Jako Dujić s kapelanom i katehetom fra Ilijom Đebićem srdačno dočeka gosta kojemu su se već nekoliko dana nadali.

– Znamo zašto ste došli. Od nas možete očekivati svaku bratsku pomoć, jer je vaša zadaća uzvišena – zaželi mu dobrodošlicu župnik za ručkom.

– Zahvaljujem požrtvovnoj braći na dobrodošlici i gostoprimstvu. Vi ste ovaj puk očuvali u vjeri i opismenjavali ga, da se ne odrodi i ne zaostane potpuno za ostalim svijetom. No, hvala Bogu, došla su nova vremena. Treba napraviti korak dalje. Napretka nema bez opsežnije naobrazbe...

– Čuli smo da želite otvoriti gimnaziju. Kada mislite početi?

– Odmah! Čujte, Vi ste kateheta u školi; zar mi ne biste mogli naći nekoliko darovitih dječaka, sposobnih za gimnaziju, pa bih odmah s njima započeo školu – pređe na stvar bivši grof.

– Mogu, zašto ne. Ima u Travniku darovitih dječaka. Odmah ću ih sutra potražiti nekoliko – spremno odgovori fra Ilija.

Sestre milosrdnice su čule da je gost stigao, te i one prispješe na kavu poslije ručka. Budući da su zimski dani kratki, svi požuriše o. Brandisu pokazati buduću školu. Stotinjak koraka od crkve, uz Lašvu stajahu dvije turske jednokatnice koje su sestre dale posebnim zidom spojiti u jedinstven objekt. S jedne je strane to bilo završeno, ali s druge je sve još bilo puno rupa i otvora. Stolari su tu još uvijek radili, a u jednom dijelu i sami su stanovali. Časne sestre taj su objekt kupile i sada iznajmile nadbiskupu, a same su se sa ženskom školom stisnule u "mali konak" kraj Lašve. Njihov samostan tek se zidao i doista im je bilo tijesno, ali one su strpljivo i sa zahvalnošću sve to podnosile, jer njihov rad davaše izuzetne rezultate.

Sutradan je o. Brandis polovicu gornjega kata te nove zgrade odredio za stan redovnikâ. Tu je bilo sve prazno. Praćen časnim sestrama, on se dade po dućanima da kupi neophodno pokućstvo. Čega ne nađe, naruči da se napravi. Poslije podne izabere sobu za sebe i na brzinu je opremi onim što je imao, te sa sestrama počeka prve posjetitelje. Ne bî dugo kad eto ti fra Ilije gdje vodi osam dječaraca od deset do četrnaest godina. Neki su odjeveni u narodnu nošnju s fesom ili bez njega, a drugi modernije, "ala franka". Popisao je djecu i rekao da škola počinje u ponedjeljak.

U nedjelju ga je na ručak pozvao velezaslužni dolački župnik fra Jako Baltić. U Docu se pronijela vijest o novoj školi, te je sve uzbudila. I kod župnikova stola se najviše o njoj govorilo. Meštar dolačke pučke škole fra Jako Matković obeća o. Brandisu da će i oni što prije poslati izabrane dječake iz svoje župe.

– Kada će nam stići naš nadbiskup? – upita fra Jako stariji.

– Za koji dan. Ako sve bude kako treba, sljedeće nedjelje bit će svečano ustoličenje u Sarajevu.

U ponedjeljak, 9. siječnja, bio je prvi dan nastave u travničkoj gimnaziji. Čuvši da se iz turskog šehera javilo osam dječaka, katolički Dolac odluči poslati devetoricu. Fra Jako Matković osobno ih je doveo u Travnik. Do petka, kada su planirali ići u Busovaču, jer je javljeno da nadbiskup Stadler iz Zenice kreće za Sarajevo, okupilo se ravno 20 učenika.

Fuad KOVAČ*

Mjesec i fatamorgana

Odavno nisam vidio pravi mjesec iznad Sarajeva
Ni fatamorganu u Posavini
Ponavljam, makar na slici okupan mjesec
i drvo, makar, umjesto fatamorgane...

Odavno nisam slušao noć kako šuti...
Umivena uljem riba i gusjenica
I nisam odavno gledao pijanca kako piša uz vjetar
Ako ne treba ponoviti, dobro ste pročitali...

I nisam odavno vidio moju nestignutu sjenku,
ni pripremljenu kišu...

Nešto odavno nisam vidio Avdu Sidrana,
čitao sam Veneciju,
a nisam gledao Zvornik...

Doduše, nedavno sam skidao prašinu sa
nekih preklopljenih knjiga...
Da, poklonjenih; a pročitanih, ko zna?

Ja stvarno odavno nisam vidio pravi mjesec iznad Sarajeva
ma ni onu, brate, fatamorganu...

Ilidža, 4. jula 2001. godine

*Autor je rođen 1965. godine u Zurovićima kraj Gacka, urednik je tjednika "Ljiljan" a do sada je objavio knjigu pjesama *Prozor nad rijekom* i knjigu proze *Bijeli konj*. (Op. ur.).

Nikad zavičaj

Pitali nedavno nekog dječak u mojoj općini:
- Imaš li ti, mali, oca i mater?
- Ahhhhaaaaa.
- Kako ti se oni zovu, znadeš li?
- Znadem, ahhhhaaaaa.
- Onda, šta znadeš?
- To znadem.
- Ma, reci više!?
- 'Vako: Babo je im'o plaho lijepu kosu, k'o sad da ga gledam. I nije im'o naprijed jedan zub, i to, čini mi se, u gornjoj vilici. I pušio je moj babo. Znao je čitati i pisati, k'o od šale. I ja kad 'vako o njemu pričam zaboravim kako mu je ime. Ma, babo, k'o ono tata. Eto tako smo ga zvali i ja, i brat, i sestra.
- A mater? - pitali su ga.
- Mater je moja bila žensko, i tako je mene rodila, k'o će znat kad? Ona je ćaću vazda ispraćala na pos'o, a onda nam govorila da on ode para da nam zaradi. Mater nam je bila sve kad nam je babo u šumi pare zarađiv'o.
- Odakle si i gdje ti je zavičaj? - opet su ga pitali.
- Nešto malo pamtim neku česmu, i rijeku, i nebo. Nekad bolje pamtim, pa tu ljepotu u mislima gledam. Zavičaj gledam. I nikad više, nikad zavičaj. Nikad zavičaj. Ni otac, ni mater, ni ime, ništa...

Kalendar od ove godine

U ovoj sobi definitivno odjekujem među zidovima
Poput isušene mješine
Zagledan u pejzaž na zidu – pejzaž što mi ga je poklonio
U Zenici, novi prijatelj, negdje krajem devedesete,
Bog mu podario blagu ruku da crta dušine misli

Meni u ovoj sobi sve odzvanja,
Osim te slike
Kao da je u međuvremenu oživjela

Meni u ovoj sobi sve namjerno odzvanja
I istovremeno miruje
Osim kalendara od ove godine koji neprimjetno broji dane,
Kao da se obješen kreće
Kao da je živ stvor.

Ilidža, 8. aprila 2004. godine

Ovako je živio komšija Hamid

Komšija Hamid je od škole imao samo neki tečaj.
Ali je zato gradio Njemačku na bauštelí. Pošteno.

Komšija Hamid nije bio neki majstor,
ali je i takav u Njemačkoj dobro prošao.

Ostavio ženu Fatu na Lazima, u nekoj šumetini,
a vamo, po svijetu, gledao mnoge ljepotice. Ovo nije pošteno.

Fata nije znala da ih je samo gledao, i dugo je pretpostavljala da se,
nažalost, sve na tome i nije završavalo.
Pisala mu je i nenapisana i nepročitana pisma s isprekidanim i
zaboravljenim mislima. Valjalo je i njoj držati kuću na sebi, paziti na
stoku i djecu... Pošteno.

Hamid je u Njemačkoj više volio pojesti, nego piti po kafanama. Pošteno.

Hamid je Fati slao "orlove" svakog mjeseca, a ona trpala u dušek. Pošteno.

Hamid je uspio za svih tih godina naučiti poneku njemačku riječ
koja mu je trebala na bauštelí.

Hamidu je arbajt donio novi krov za kolibu
i šivaću mašinu za Fatin rođendan. Pošteno.

Njemu se nije moglo desiti da položi vozački ili kupi kakvu limuzinu.
Njemu je konj Alat bio limuzina, a staza do kuće – autoban.

Hamid se morao vratiti na Laze da tamo s Fatom,
djecom i komšijama dere krpu života.

Pričao je često kako je pogriješio što se vratio,
i što nije ostao do penzije.
Ovako mu se opet u šumi ostalo džabe mučiti. Pošteno

Ilidža, 9. maja 2004. godine

Branimir DOROTIĆ

Posljednja bitka

Tko sam ja, o svemogući Bože, da bih mogao suditi o Tvojim djelima? Ponizno ti zahvaljujem na dobroti u zlim vremenima i što si mi dopustio da živim i budem skroman pisar u službi dobra gospodara i da vidim čuda nezamisliva, pa da ih skromnim svojim jezikom opišem za one koji će ih moći razumjeti.

Zahvaljujući Providnosti i svojoj službi dočekao sam visoke godine. Rođen sam u pustoj, surovoj i brdovitoj zemlji u vrijeme kratkoga primirja između stalnih ratova pa mi je mati nadjenula ime Miomir. Pripadao sam narodu Croa, starosjediocima ove negostoljubive zemlje, koju su zbog ratova i nepristupačnosti svi putovi vanjskoga svijeta zaobilazili. Tako za nas taj svijet nije ni postojao. Ako je netko izvana dolutao, to ga je obično stajalo glave. Ako je netko naš odlutao Van, taj se više nije vratio kući, možda zato što je nama teško zamisliti prostranstva izvan naših gudura, prostranstva gdje se čovjek može lako izgubiti. Ne postoji, koliko znam, mapa današnjega svijeta, a nije nam ni potrebna. Okruženi neprijateljima živjeli smo u neprekidnoj borbi za ljetinu, za svaki izvor, promatrački vis ili šumu. Svaki usjek s puteljkom bio nam je od životne važnosti. Svaki čovjek spreman za borbu do kraja, bio je svjestan da će ako padne u boju, sigurno biti osvećen. Naši su neprijatelji bili nemilosrdni. Bez obzira na poneka neprirodna savezništva, svaki je narod za svoj račun ratovao sa svima ostalima pa su se granice stalno mijenjale, na štetu sad jednih, sad drugih. Krvavo klupko nikako da se razmrsi, a mrak nas i umor pritisnuše. Od svih su nam protivnika, iako malobrojni, najokrutniji bili Inočeni. Posljednji su se doselili u ovaj kraj iz svoje prapostojbine negdje na istoku, i to prije gotovo tisuću godina. Zaglibili ovdje tražeći put na zapad, dok se još trgovalo ljudima. Narod Oslima, koji je nekoć svima vladao, odavno je propao i rastočio se. Što silom vlada, silom i propadne. I njihovo je podrijetlo zagonetka. Rekao bih da su ih naplavili ratovi u dalekoj povijesti. Najpodmukliji su svakako bili Rasi, majstori spletki i prepada. No, ti ratovi nikome nisu donosili dobro. Nesretna zemlja nesretnih ljudi. Livada na kojoj je jučer mukala stoka i nadmetali se pastiri, za čas je mogla postati razbojište i nečiji grob. Po zapisima moga prethodnika, u ovim je krajevima mir bio rjeđi od bolesti, a bolovalo se rijetko i kratko.

Eto tako sam zahvaljujući poznavanju pisma izbjegao ratničku sudbinu i preživio pišući kronike u maloj skriptarnici utvrđenoga grada Ključa na vrhu istoimenoga brda. Znao sam da više u životu ne mogu doživjeti neku promjenu

na bolje, pa sam se trudio barem svom učeniku i nasljedniku u milost znanja dodati zrno optimizma, jer kao čovjek od pera nikako nisam mogao prihvatiti da je jedini zakon u prirodi – biti drugom čovjeku vuk. Mislim da nas veliki Bog nije stvorio da bismo se neprestance uništavali.To je bila moja hereza koju sam krio od sunarodnjakâ. Moj štićenik zvao se Mutimir, a učio sam ga da je svaki život svetinja. Rat je po definiciji utrka s vremenom. Strateški ciljevi tek su povodi za sukob. Uzrok je svakako nekakva ili nečija bolest, a čovjeku je suđeno da gubi bitku s vremenom. Zato mi se čini logičnijim to malo zemaljskog života proživjeti u miru, mada ne pod svaku cijenu.

Valja čuvati ponos i dostojanstvo. To je razlog što radije prihvaćam rat negoli neslobodu. Satrti protivnika nije ni lijepo ni uzvišeno, ali je u ovom vremenu jedini način da se opstane. Treba biti brži i lukaviji, treba biti mudriji, ili nestati s lica zemlje. Pitanje pravednosti, odnosa dobra i zla, nije nitko razmatrao. Ne vjerovati da se boriš za svoje pravo na život značilo je slabost. Slabost je dovodila do kolebanja i oklijevanja, a neprijatelj je to kažnjavao najtežom kaznom, zatočenjem ili smrću. Takav je bio moj svijet na koncu trećega tisućljeća.

Pustim brdima zavijaju divlje zvijeri, a klancima se bijele kosti nepokopanih. Bihar je ova zemlja koju su svi svojatali, od koje kao da se i samo sunce sakrilo. Bihar je prapradomovina moga naroda. Gledao sam s visoke kule Ključa u mrklinu teške oblake polegle po vrhovima brda. Rijetke pahulje snijega topile su se na obrazima navješćujući tišinom snježnu oluju. A opasan je bio taj muk. Za nepun dan hoda kroz ove gudure stizalo se do brda i utvrde zvane Karak, odakle su nam poslali glas da dođemo po *svoje*. Mogao sam zamisliti što to znači i kako sad na bedeme postavljaju kolce s glavama trojice naših nesretnika, ulovljenih jučer dok su gonili drva. Znao sam da dolje u jednoj od dvorana moj gospodar i njegovi pobočnici smišljaju krvav odgovor Rasima i da će me uskoro pozvati u Vijeće. Prostorija u kojoj je dvadesetak muškaraca žamorilo oko velikoga stola, nije bila bogatija od kakve seljačke kuhinje. Svoj u kamenu, veliko ognjište s dogorjelim trupcima i nešto namještaja za suđe te jedan veliki zastor izvezen simbolima našeg roda bili su joj sav ures. Ljudi mahom u ratnim odorama, crni kudravi psi uokolo, žene u jednostavnim sivim opravama, poslužujući vrući žestoki napitak, to je prizor što sam ga zatekao kad sam se pojavio na vratima sa svojim ljetopisom. Nisu izgledali divlje, već snažno kao stisnuta pest.

Zločin se opet dogodio u vrijeme dogovorenog primirja i značio je ozbiljnu provokaciju. Postojao je nepisan zakon da suprotna strana za takav izgred sama mora kazniti svoje krivce, ako želi održati primirje i dokazati neumiješanost svog dvora. Suprotno bi značilo rat, a upravo se to događalo. Zauzeo sam svoje mjesto za stolom, kad u dvoranu uguraše dva prestravljena

Inočena, ulovljena na našim putovima u jesen. Pokazaše im spravu za deranje kože i onda mlađega, koji je bio sin starijemu, baciše natrag u podrum. Inočeni su znali što to znači jer je deranje kože zarobljenicima bilo njihov patent. Starom sužnju koji je drhtao nasred dvorane, moj gospodar s čela stola sad zaprijeti životom sina ako ne izvrši nalog koji će mu povjeriti. Za dobru službu možda obojica spase svoje glave. Pustit će ga da pobjegne i nekako se preda Rasima. Izdat će plan Croa, da su naumili za mjesec dana kod Foše okupiti vojsku radi odmazde zbog prekršena primirja. Potom će se ponuditi da povede Rase na slabo branjen Ključ, tajnim prolazima kojima je odatle i uspio pobjeći. Ako ih namami, možda spasi glavu te dobije i sina i nagradu. Tako je zapisano i akcija je počela.

Na okolnim brdima momci zapališe krjesove, označujući početak okupljanja za vojnu.

Kao što obično biva, plan, ma kako lukav, nije bio savršen. Dogodilo se tako da pušteni Inočen nije stigao u Karak, nego je svoju priču isporučio na krivu adresu. Uhvaćen je pred samom tvrđavom i ispred nosa Rasima otet od uhoda Atlage Strašnoga, poglavice naroda Oslima. Azijat je, nemajući druge, svojim novim tamničarima ispričao onu priču, svejednako se nadajući sretnom ishodu za svoju i sinovljevu glavu. Atlagi se nije ratovalo. Upravo je namjeravao iskoristiti primirje i sa svojim četverogodišnjim blizancima obići neka za Oslime sveta mjesta. Odlučio je Inočena zajedno s njegovom pričom prodati za pristojan honorar Rasima, uz prisegu da se u taj lokalni sukob neće miješati. Time je i ne znajući priču učinio vjerojatnijom, pogotovo nakon dovoljno drugih dokaza da Croi skupljaju vojsku. Nepovjerljivi kakvi su bili, Rasi bi sigurno bili nesretnoga azijata bacili sa zidina da ga nisu skupo platili i da im se u planove nije uklopila moguća opsada Ključa. Možda su mogli tajnu prolaza izvući s malo mučenja, ali kako im se Inočen učinio više mrtav nego živ, trenutno su ga poštedjeli.

Lukavi je Atlaga pak zaradio još dvostruko, prodavši priču o skorom sukobu Inočenima. Čak im je ponudio savezništvo u mogućoj sudbonosnoj bitci. Tako su se na sve strane počele gomilati vojske jer nitko više nije mogao biti siguran ni dopustiti sebi iznenađenje. Uskoro je cijeli Bihar odzvanjao od ratnih priprema, zapaljen požarom strasti i tvrdim zaklinjanjem na smrt dušmanima.

U toj ratnoj zbrci najprije sam izgubio svoga štićenika Mutimira. Izvan zidina Ključa, iz kojeg sam poveo i toga sedmogodišnjega dječaka da mi pomogne sa zapisnicima, našli smo se s pratnjom u šumi zvanoj Mrak. Šuma se sterala nad mnogim jamama davno iskorištenih rudokopa. Bila je odličan zaklon, ali i opak za one koji nisu poznavali njene putove. Tu se skrivalo provijant i rezervno oružje za budući sukob. Kad je moj Mutimir gonjen

znatiželjom odlunjao s ruba čistine, pojeo ga je mrak, doslovce. Kasnije, mnogo kasnije, ispostavilo se da je prateći neku žutokljunu crnu pticu zašao među stabla i u jednom trenu, kad se već pristojno udaljio, skliznuo u jamu na zemlji tako naglo da nitko nije čuo njegov vrisak. Padao je dugo i s užasom čekao udarac o dno. I tresnuo je pošteno, ali na gomilu lišća i meku zemlju pa su mu sve kosti ostale čitave. Kad su mi dojavili njegov nestanak i kad ga nakon dana potrage ni psi nisu pronašli, ja sam ga oplakao jer bio mi je valjan šegrt.

Tu ću se načas vratiti strašnom Atlagi, koji je u međuvremenu upao u zamku vlastitih spletki. Bio je on dobar strateg i vojskovođa, inače čovjek staroga kova i bogobojazan. Mučilo ga je što je odustao od svog hadža, ali ukazala mu se prilika da likuje nad svim svojim protivnicima i on je sveti pohod pretvorio u ratni. Bio je na nekoliko dana hoda od svoga tvrdoga Morić-grada kad su mu doveli zarobljenoga azijata. Udario je tabor, a istodobno poslao poslanstva s pogodbama i Rasima i Inočenima. Dok je čekao njihove odgovore, otpravio je sa slugama i ženama svoje blizance pod oružanom pratnjom u Morić-grad. Nije slutio da će ih žestoka snježna vijavica natjerati da skrenu s puta i sklone se u neke pećine, gdje im se izgubio trag. Kad je to saznao, umalo je poludio, ali se pribrao misleći da je to Božja kazna zbog prekinutoga hodočašća. Onda se odlučio, još dok je potraga za nestalima trajala, ako ništa drugo bar žestoko se osvetiti. Stigao je glas od Inočena da prihvaćaju savezništvo s Oslimima ali da traže plaću za to. Htjeli su pošto-poto izbiti na jug do obale preko teritorija koji je dijelom držao Atlaga, a dijelom kontrolirali Croi. Taj su dio htjeli zadobiti ako ne nagodbom, a ono podvalom. Da se osiguraju, zatražili su tajno savezništvo s Rasima, ne spominjući Oslime. Tako se opet slučaj poigrao starim Inočenom iz Ključa. Našao se u Karaku kao oslobođenik nakon iznenada sklopljenoga savezništva svojega plemena s Rasima. Svojima je prvom prilikom kazao o zamci koju poganim Rasima Croi spremaju u Ključu. Ratni vođa Inočena zamislio se. Odlučio je tajnu čuvati dok bude trebalo, i trgovati njome s moćnijim saveznikom Atlagom, iako se bio prepao kad je ovaj obećao svim protivnicima rat do istrjebljenja ako mu ne vrate sinove. Sumnjao je, i to s pravom, i u saveznike i u protivnike.

To stanje od tada nazvaše Bihar-lonac.

Čitatelju su ovo sada odgonetke, ali u ono doba ni ja koji ovo pisah, ni bilo tko drugi nije imao pojma što se zapravo događa. Klupko događaja se postupno odmotavalo. Onaj nesretni azijat iz Ključa sad je dobio novi zadatak. Starac se predao sudbini jer ništa drugo i nije mogao. Pristao je da iscrta mapu prolaza do utrobe Ključa za dio vojske savezničkih Rasa i Inočena. Drugi dio te vojske trebao se udružiti s vojskom Oslima negdje oko Foše. Zajednički bi lako zbrisali Croe, koji su se, ne znajući za ova savezništva, spremali za vojni pohod na Karak. No, saveznici nisu znali da je Foša mjesto varke. Da stotine

vatara lažnog tabora održavaju malobrojni Croi. Jedino su straže na prilazu logoru pojačali najboljim svojim strijelcima, dobro prikrivenim da bi tajna lažnoga logora ostala što duže sakrivena. Foša je zaravan, na višem svojem dijelu obrasla šumom, s brdom u zaleđu i s nekoliko jaruga kroz koje se moglo pobjeći iz toga *lonca* ili dopremiti pomoć. Izlazne jaruge i klance držali su Croi, a široka zaravan, kamo su trebali stići napadači, bila je branjena palisadom od zašiljenih kolaca i prepriječena potokom koji se također zvao Foša. Kako je snijeg pao rano, a potok se smrznuo, pa ni ta prepreka nije bila posebno gadna, izviđači savezničkih vojski vidjeli su lak plijen. Jak udar sa svih strana ne bi Croima dao priliku da umaknu kroz klance, a šumu iza njihovih leđa Atlaga je kanio zapaliti katapultima i uljem. Bilo je pitanje trenutka kad će sve postrojbe izići na položaje i kad će kobna bitka planuti.

U ranu zoru 20. 2. 2999. utihnuli su na trenutak ratni bubnjevi. Rasi pod punom ratnom spremom u dvije zmijugave kolone napustiše Karak. Nisu znali da je glavnina Croa, pritajena i maskirana za snijeg, prišla nadomak njihovim zidinama. Pomno pripremana zamka tako je otvorena. Jedna od dviju kolona skrenula je prema Foši, a druga, s više stotina ratnika, krenula je prema Ključu. Rasi su u obje kolone na čelo gurnuli čete Inočena, a među krenulima prema Ključu bijaše i onaj što je morao pronaći i pokazati tajni ulaz u grad. Da bi spasio svoj život on se, nadajući se čudu do kraja, izmotavao kako jedini može prepoznati *tajni prolaz* u grad Croa. Rasi su vjerovali da će, poraze li Croe i zauzmu Ključ, izbaciti iz grada i Inočene. Atlaga je sanjao o tome kako će se, nakon što svi zajedno poraze Croe, obračunati sa saveznicima – zauvijek razoriti njihove gradove, konačno riješiti pitanje prevlasti, i zaustaviti rat porazom svih takmaca. Ratni bubnjevi otjeraše ptice i zvjerad dublje u brda, najavljujući neizbježno. Krv je uzavrela. Bitka može početi, bit će duga i krvava.

Nakon što se osvijestio od straha i s ushitom zaključio kako ga pad u duboku jamu nije ubio, Svamir se obreo u potpunu mraku. Napipavši nedaleko u šušnju svoju torbicu, ustanovio je da mu je sudbina bila do kraja sklona, tj. da je sačuvao i svoje kresivo. Uskoro je plamen od suharaka osvijetlio tunel u kome se našao. To je vjerojatno bio otvor za zrak, od nekadašnjega rudnika, a uz glatko ždrijelo kroz koje je upao nije se bilo moguće uspentrati. Morao je produžiti naprijed i nadati se da je pravi tunel negdje u blizini, možda čak jedan od onih u kojima su njegovi suplemenici imali svoja skrovišta. I uskoro ga je otkrio, hodnik s trulim poduporama, visok da je u njemu mogao stajati, na sreću suh i dovoljno zračan da mu se ne ugasi baklja od suharja. Zatim je našao i drugi, pa onda i treći prolaz, i s užasom zaključio da više ne zna ni pravac, ni penje li se ili spušta u tom podzemnom labirintu. Izgubio je pojam o vremenu. Vode mu nije nedostajalo, tu i tamo cijedila se niza zidove, ali uskoro je

ogladnio. Nalazio je ostatke čovjekove prisutnosti, ali nije mogao odrediti ni vrijeme ni porijeklo tih tragova. Odbačeni je alat bio je prastar, drvo posve trulo, a suharaka za plamen sve manje. Primijetio je da dio podzemlja ne sliči više na rudnik s početka. Sad je prolazio podzemnim špiljama koje su dijelom bile oblikovane ljudskom rukom u hodnike različita presjeka i visine. Gazio je klesanom kamenom stazom, a debela naslaga prašine kazivala mu je da ovuda odavno nitko nije prolazio. Osluškivao je udaranje vlastitoga bila u toj tišini i molio se Bogu svojih otaca da mu pokaže izlaz. Pri slabu plamenu vidio je da su zidovi ukrašeni uklesanim likovima ljudi i životinja. Simboli su prikazivali sunce, vode, kuće... sve povezano u prizore iz ljudskoga života, bez ikakva prikaza rata i smrti. Neobično obični i gotovo djetinje sretni činili su se ti hijeroglifi puni cvjetnih ornamenata. Svamir je gotovo mogao čuti glazbu koja je pratila prizore plesa ili lova.

Drevni narod koji je ostavio ove zapise morao je imati poseban odnos sa svojim božanstvom.

Figure su naglo zatitrale u svjetlu jakom zračnom strujom probuđena plamena baklje, a momak je otkrio da se hodnik naglo širi u ogromnu dvoranu, čiji se svod i suprotna stijena pod tim plamenom nisu mogli obuhvatiti jednim pogledom. Vrijeme i voda bijahu je ukrasili bezbrojnim uresima. Ravna pjeskovita površina poda dvorane gubila se u tami. Na sredini se ljeskalo jezerce. Prilazeći vodi pun strahopoštovanja, Svamir otkrije da s druge strane jezera, tik uz vodu, leži, bolje reći stoji, ogroman kameni blok. Bio je klesan ljudskom rukom poput prastarih stećaka koji su se još ponegdje mogli naći na površini, samo je bio mnogo veći. Prizor koji ga je ukrašavao razlikovao se od onih na zidovima špilje. Prikazivao je ratnike uzdignutih ruku i veliko sunce iznad njih. Koplja bijahu podigli visoko u zrak kao da slave. Ispod nogu kotrljali su se valovi vode, a *zrak* su krasili ornamenti s motivima cvjetova i ptica. Sunčevi ratnici, pomisli Svamir, kad se nešto pomaknu ispod stećka. On protrnu. Nešto je ustuknulo pred njegovim svjetlom i povuklo se u sjenu kamene gromade. Nije imao kamo uzmaknuti, pa, hrabreći sam sebe, uzviknu: - Tko je tamo? - Zidovi špilje odgovoriše glasnom jekom, koja se odjednom pomiješa s dječjim plačem. Zbunjen, polako priđe bliže i ugleda dva u deku zamotana djeteta kako drhteći od straha žmirkaju prema plamenu luči. Svamiru odlane, a plač prestane, ustupivši mjesto obostranom čuđenju. Otkud sad ovo, pitali su se dječaci Atlage Silnog. Oni su očekivali da ih netko pronađe, ali netko od njihove pratnje ili roda, a pojavio se neki mali stranac. Otkad su bili ostali u mraku, umirali su od straha da se ne pojavi stvorenje koje je otjeralo njihove dadilje. Otkud ova djeca u toj špilji, pitao se začuđeni Svamir. Tako je doznao da se na povratku kući u tvrdi Morić-grad dio karavane, pratioci i služinčad djece Atlage Silnoga, sklonio s djecom pred snježnom mećavom u špilju na

koju ih je put nanio. Onda je usov zatrpao ulaz i družba se rasula hodnicima tražeći izlaz. Tako su dječaci dospjeli u ovu dvoranu s dvjema sluškinjama i opskrbljeni čekali spas. No nesreći nije bilo kraja. Odnekud se pojavio medvjed, ogromna zvijer koju su sluškinje hrabro pokušale otjerati vatrom. Kako se zvijer nije dala smesti, žene pobjegoše u jedan od hodnika, nadajući se da će tako privući životinju. I doista, medvjed se okrenuo za njima i otjerao ih u labirint hodnikâ. Dječaci su dugo i sa strahom čekali što će se dogoditi, kad se, eto, pojavio Svamir. Tako se sva trojica utješiše pričom, pa okrijepiše hranom što su je sluškinje ostavile, a potom se pomoliše svaki na svoj način. Providnost koja ih je dovde vodila i štitila, ne će dati da samo tako propadnu.

Svamiru se činilo da sanja ili da je tko zna kako upao usred neke čarolije kojoj ne može odgonetnuti smisao. A kad je već tu, odluči se pobrinuti za ovu dječicu, iako su bila djeca neprijatelja. Sudbina za to ne mari. Tek što je donio odluku i nakon usrdne molitve otvorio oči, zgrabiše ga ručice one dvojice dječaka. Pred njim je oči u oči stajao tako velik medvjed kakva nikad prije nije vidio, i stopljen s mrakom pećine sam se doimao kao pećina iz koje ga promatraju dva oka kao dva plamička. Ostao je miran, iako mu je srce divlje lupalo. Sjetio se priča o tome kako je suspregnuće vlastitog straha jedini način da se pobijedi zvijer. Medvjed nije bio ljut, to je bilo očito. Tako su se neko vrijeme u tišini gledali. Svamir se prekriži.

Vani je bjesnjela bitka. Ulozi su bili maksimalni, a dobivala je jedino smrt. Nepotrebno je opisivati epske razmjere bitke koja je svojim požarom učas zahvatila svu zemlju i gradove. Na svim zaraćenim stranama bezbrojne žrtve i junaštva, beskrajne patnje, neviđeno divljaštvo i razaranje bez sućuti i pravila, bez milosti i poštede... Svi su se planovi i strategije okrenuli protiv svojih tvoraca. Osveta i mržnja umnožile su snagu slabijih, bijes otupio snagu jačih, i nije se znalo tko vlada situacijom. Strašan je i krvav metež nastupio, a dim zgarišta pretvorio dan u noć. Savezništva su pucala i bojištem je zavladao kaos. To više i nije bio rat ljudi, nego zvijeri. A što se stvarno događalo i kako je bitka tekla, pokušat ću ukratko opisati. Croi su varkom osvojili slabo branjen Karak. Zamka koju su u Ključu postavili prijetvornim Rasima otkrivena je. Atlaga je na vrijeme doznao od svojih saveznika Inočena što se sprema i odlučio pomoći Rasima kako bi onemogućio pomoć Croima kod Foše. Dok je Karak padao Croima u ruke, Oslimi su potkopali zidove Ključa, probili eksplozivom prohode i promijenili tijek bitke. Ne očekujući napad s leđa i očekujući vojsku Rasa u klancima pred svojim uporištem, Croi su bili nadmudreni i ugroženi napadom svih triju neprijateljskih saveznika. Donesena je odluka da se grad napusti i spas potraži u gudurama i šumama. Vjerni svom načinu ratovanja i izdajništvu, Rasi, koji su brojem prednjačili u napadu na Ključ, izbaciše iz grada Inočene. Glavnina Oslima je kod Foše čekala znak za napad

na vojsku Croa. Nakon prvoga juriša pokazalo se da je obrana lažna, pa su se čete Croa povukle u brda, a zapovjedništvo zatvorilo u tek osvojeni Karak. Sada je Atlaga, bijesan zbog prevare, razdijelio svoju vojsku, povukao se od Foše i započeo opsadu obaju gradova, Ključa koji su Rasi zaposjeli i branili nemajući kud, i Karaka koji su zaposjeli Croi i koji je bio dobar zaklon od oslimskih topova i bojnih sprava. Nakon kanonade dopola razrušen Ključ prestao je odolijevati. Croi su u šumama branili svoja skloništa i od Rasa i od Inočena, povlačeći se pred jačom silom, dok su se saveznici malo uzajamno potpomagali, malo tukli među sobom oko tih tuđih uporišta, nastojeći zadržati Oslime, čija je nadmoć u ljudstvu i oružju bila očigledna i jednako nemilosrdna prema svima. Atlaga nije htio izložiti svoju vojsku riziku gonjenja neprijatelja kroz njemu nepristupačan kraj pa se revno dao na razaranje Karaka. Croi nisu bili na svome, ali ni blizu predaje. Raštrkane čete svih vojski tumarale su gudurama i postojala je opasnost da se nekako, radi obrane od zajedničkoga neprijatelja, ujedine. Stoga je Karak morao pasti brzo. Vrijeme je radilo protiv Oslima, a u korist novih saveznika. Tu krvavu ravnotežu nitko, sve ni da je htio, nije mogao držati na uzdi, voditi razumom. Rasle su gomile mrtvih tjelesa, krici ranjenih i umirućih gubili se u zveketu čelika i bojne buke. Studen i led usporili su to krvavo kolo, ali ni jedna vojska, ni ona razbijena, nije odustajala, ne znajući način kako da se iz toga zla izvuče.

Negdje u podzemlju, u špilji, oko velikog stećka hodao je uznemireni medvjed i mumljao. Napravio je tko zna koliko krugova oko troje prestrašene djece koja su nijemo gledala tu mrko sjajnu masu i oči sjajne kao žerava, što su svijetlile iz mraka. Onda se medo iznenada uspravi na stražnje noge i navali svom težinom na onaj stećak. U prvi mah dječaci vrisnuše misleći da kani nasrnuti na njih. Svamir povuče dva mlađa dječaka na onu stranu jezerca, držeći u ruci luč što je dogorijevala, dok se medvjed borio nastojeći pomaknuti teški kameni blok. Nasrnu i drugi put, i stećak se pomaknu jedva za nokat. Kroz otkrivenu pukotinu na tlu probije se u špilju blistav trak svjetlosti. Žestoka sjajna zraka obasja iznenada svu raskoš ogromne pećine, a s njom se u prostor ulije i proljetna toplina. Na kraju je medvjed gotovo izvalio stećak s njegova mjesta. Dječaci se odmaknuše još dalje jer je svjetlo bilo neobično žestoko, kao da dolazi od samoga sunca. Pokriše oči, kad iz onoga stupa svjetla što je izbijao iz tla i odbijajući se od tisuće sjajnih ploha tvorio zlatnu kišu, izroni jedna svijetla figura, zatim druga, pa treća, četvrta, te se uskoro cijeli prostor oko jezerca ispuni sunčevim ratnicima. Prizor toliko dojmljiv i bajkovit da riječima neopisiv. Nestvarnost je pojačavalo prisuće mrkoga čuvara grobišta, koji se dogegao do zabezeknutih dječaka. Kleknuvši na prednje šape spustio je glavu pozivajući mališane da se popnu na njegova široka leđa. Oni, kao obamrli, ne znajući je li to san, uzjahaše na rutava leđa i čvrsto se uhvatiše

za medvjeđu grivu. Potom, praćeni sjajnom vojskom, krenuše kroz tunele brda, osvijetljene kao da je dan.

Čudesnim labirintom svijeta izvan ove stvarnosti prošli su kao u snu i kroz velika vrata Vran planine izišli u mračan i turoban, maglom i snijegom zameten vanjski svijet. S drevnim ratnicima bogumilskim kao da je iz zemaljske utrobe izronilo sunce. Ledena pustinja ustupi mjesto proljetnom zelenilu, a svugdje kuda prođoše okopnje snijeg i led, popucaše okovi zime i neka proljetna blagost razli se proplancima, proviriše pupoljci, procvjeta jaglac i kukurijek. Iskidaše se oblaci i pokaza se mrvičak plavoga neba.

Na vrhu sprave za rušenje zida stajao je Atlaga Silni sa sabljom u ruci, a oko njega i ispod njega krvavo klupko zla, kad je ugledao svjetlost i plamen s istoka, sjajniji od vatre, a nije to bilo ni sunce. Ispred linije sjaja što se polako razlijevao prema bojištu, kretao se medvjed, zvijer doista velika. Na njegovim leđima razazna Atlaga svoje dječake i, jedva vjerujući onome što vidi, prestravi se. Kriknu.

Sve se namah zaustavi, sav bojni metež i halabuka, te s prvim zrakama svjetla popusti krvav stisak na tom razbojištu. Marširala im je u susret vojska do tada neviđena. Preplavila ih, i zidove, i opkope, i ratne sprave, i ljude, pronišavši jednostavno kroza sve na bojištu. Kako su se pojavili tako ih i nestade na horizontu. Šuma i brdo gorjeli su njihovim plamenom, a večernje se nebo otvorilo vedro i blago kao da je lipanj. Polegla crna trava podignu se, a zemlja zamirisa. Ljudi zatečeni u kovitlacu bitke, oni živi, u čudu su se gledali. Onako ružni, s čudnim alatima za klanje u rukama. I dogodi se velika promjena. Svi, baš svi, silno se postidješe. Izvedrilo se i u dušama. Nitko nije znao objasniti kako je i zašto ovamo dospio. Atlaga pokupi svoju djecu, odbaci bojnu sablju i štit, okrene se i pođe svojoj kući. A za njim ostatci svih onih vojski.

Ovo je počeo zapisivati Mutimir, a završio Svamir. O svemu svjedoče razvaline nekoć tvrdih gradova i moćnih utvrđenja. Zemlji su zacijeljele rane, a ljudi se opametili. A ako i nisu za sva vremena, i dalje u utrobi planine postoji špilja koja krije tajnu stećaka i sunčevih ratnika. I duh Zemlje, koji će se probuditi ustreba li, jer onaj tko je ovaj svijet stvorio ne će dopustiti da se njegovo djelo oskvrne.

Usred Srednje

Marku Martinoviću Caru

Putom Srednje Zemlje jedne
trupce svečano odvoze kao pokojnike
na daleke giljotine.
I braća moja osamljena
Golfovim dvojkama
Plaze Mlakićevim Maglama.
Žene još žaluju za davnim kraljicama.
Usred Srednje Zemlje jedne
Saloni namještaja *posvuda*
kud god ugledate veleprodaje jeansa;
odmah uvrh krivih cesta
pokraj kojih spavaju Prahulje
zvone tišine i podriguju mrtve žabe.

Usred Srednje Zemlje Bosne
bijeli labudi zaboli tupe kljunove
u prsa od gipsa,
rode plaču crvenim suzama
a nasmiješeni patuljci čekaju nove vrtove.

Usred Srednje Zemlje Bosne
Isus *još spava po* podrumima
gradovi puše demonske lule,
otpuhujući oblacima
i ljudi s rukama u džepovima
pljuju sjećanja o mrtvim dimnjacima.

Usred srednje bijede bjednje
pišu legende o mačevima
majke Kad magle stanu
pružaju suzne poglede po
dalekim cestama

Usred Bosne Srednje jedne
par bogova mrakovima tapkaju voćnjacima
oblaci trbuhe prosipaju po oštrim čempresima
djeca znaju sve o našim ljudima u tuđim zatvorima.

I u srcu bijede bjednje
ispod magli
ispod dima
ledina pusta, naoko nikakva i jalova ima.
Otkrije ju sunce tek u vrijeme behara.

Tu Meštru od Riječi čast veliku iskazaše,
zaustaviše promet na cesti
i pisca kopaše samog i u odijelu Cara
pa sve njegove priče ostadoše kraće od ove,
u crkve mu odvukoše molitve
a u škole stihove.

Krstit će, kažu, ulicu jednu u ime njegovo
a nitko ne zna kako je otišao
žedan stiha kao i ja.
Kad ga jednom sretoh i upitah:
"Šta ima, Care, usred naše Bosne Srednje?"
On reče:
"Nigdje ljepše bijede bjednje
ko u moje Bosne Srednje!"
Tada nisam morao znati
da ću jednom usred kiša
morati zapisati taj stih
kao oproštaj od prijatelja.

U Vitezu, 26. travnja 2004.

Nedjeljko KUJUNDŽIĆ

Fra Andrija Kačić Miošić u svom i našem vremenu

I. Kačić – hrvatski Homer

Franjevac Andrija Kačić Miošić (odvjetak izvornoga hrvatskog plemstva, doktor teologije, filozof, pjesnik) rodio se 1704. godine u Bristu.

O njegovoj pripadnosti izvornome hrvatskom plemstvu dade se zaključiti na temelju *Pacta conventa.* 1576. plemićku mu titulu potvrđuje i car Maximilian II. (*"Odlučili smo milostivo da se Mihovilu Kačiću i preko njega spomenutom Gasparu, također Kačiću, dade i dodijeli ovaj grb te prema našem pouzdanom znanju i prosudbi dopuštamo da oni od sada i u buduće za sva vremena i u svim prilikama mogu i smiju koristiti i uživati ovaj grb i obilježja plemstva, poput svih drugih istinitih, drevnih i nesumnjivih plemića naše Ugarske kraljevine i pripojenih joj krajeva."*), a Mletačka je Republika njemu i cijelomu plemenu Kačićâ 22. III. 1752. dodijelila titulu *conte*, što je zapisano u *Libro aureo*.

Te titule nisu ni potrebne slavi fra Andrije, ali su znak izravnog kontinuiteta hrvatskoga plemstva od doseljenja Hrvatâ do danas.

Hrvatski je Homer prvo školovanje završio u obližnjem Zaostrogu, a filozofski i teološki studij po mišljenju jednih u Osijeku, a drugih u Budimu. Odmah nakon toga, 1727., imenovan je lektorom, a potom postaje *lector generalis* u Šibenskom franjevačkom učilištu. Tijekom 18 godina obnašanja profesorskog poziva formirao se kao filozof i pedagog, a za potrebe studenata objavio je 1752. u Veneciji na latinskom jeziku svoju *Logiku*, kao pretpostavku za razumno međuljudsko uvjeravanje i diskusiju.

Za njegovo pjesničko djelo najznačajniji je događaj kad ga je papa imenovao franjevačkim apostolskim vizitatorom u okupiranim krajevima Bosne i Hercegovine. Kačić je naime u tom razdoblju više puta proputovao Bosnom i Hercegovinom te se ondje susreo sa samoniklim junačkim desetercem. Posebno su ga oduševljavali narodni pjesnici i guslari, "multimedijskim" izrazom prikazujući patnju i slavu Hrvata u njihovoj borbi za slobodu. Svake se večeri u hrvatskim kućama okupljala obitelj i srodnici te bi se pričalo i pjevalo o narodnim junacima, vitezovima i serdarima. Koliko ga je ta autentična narodna umjetnost oduševila, vidi se i po tome što je sve te pjesme zapisivao. Na povratku s vizitacije recitirao ih je i dotjerivao, počinjući se pritom i sam izražavati u hrvatskome desetercu.

Kad je prikupio više od stotinu junačkih narodnih pjesama i stvorio isto toliko svojih originalnih, 1756. objavio je svoje najpoznatije i najpopularnije

djelo, zbirku pjesama *Razgovor ugodni...*, na toliko iznenađenje i oduševljenje ne samo domaćih ljudi nego i stranaca da je doživjela, u nas rekordnih, 70-ak izdanja.

Da bi postigao visok stupanj pjevnosti (gange) svakog deseterca, Kačić je sam bio nabavio gusle i u posljednjoj redakciji svake pjesme intonacijski i ritmički udešavao primjeren govor-pjev, ostvarujući tako prvo naše multimedijsko predstavljanje poezije, da bi ju se što intenzivnije doživljavalo.

U jezičnom pogledu, Kačić je u svojoj *Pismarici* napustio dotadašnju dijalektalnost i ostvario spontano jedinstvo hrvatskoga jezika. On je to postigao zahvaljujući svojim vizitacijama, koje su mu omogućile susret s izvornim govornicima raznih dijalekata. Sintetizirajući u svome izvornom stvaralaštvu najbolje odlike sviju njih, postigao je leksičko bogatstvo i frazeološku raznolikost. Ljepotu svoga izričaja ostvarivao je bogatom metaforikom, po sličnosti, različitosti i kontrastu, što su kasniji pjesnici uvelike preuzimali i za to "starcu Milovanu" (kako su zvali Kačića) zahvalili svojom ocjenom iz *Vienca* od 20. II. 1890.: *"Na temelju svega iznesenoga može se zaključiti da je Kačić čovjek prošlosti koja raste. I rast će, jer Kačić kao čovjek pripada među najidealnije, a kao pisac među najznamenitije likove što ih naša književna povijest poznaje."* (str. 543)

Petar Preradović u svojoj epistuli ovako se oprostio od ovoga najvećeg Brišćanina:

Evo tebi, starče Milovane,
Sitne knjige s ovog svita strane,
Sitne knjige što ju piše malo i veliko,
Na obavijest tebi, naša diko,
Dano znadeš što se dogodilo,
(Nama milo, a i tebi bilo!),
Na današnji stogodišnji danak,
Otkad smrtni boraviš nam sanak...

Živi jošte svuda među nama,
K'o da smrtna ne krije te tama,
Te da stupiš sada na vidjelo,
Ne bi čuda već radosti bilo.

II. Kačić – teolog i svećenik

Kao teolog Kačić je augustinovac, smatrajući transcendentnog Boga spoznatljivim samo emocijom, samo srcem. Augustinova maksima *credo ut intellegam* (vjerujem da bih spoznao) zato je temeljni princip njegove teologije.

Ako je čovjek *Lux Dei* (svjetlo Božje), onda se po načelu *similia similibus* (slično sličnim) Bog javlja u čovjeku putem Svjetlosti. U tome Kačić slijedi i F. Petrića, pisca ode Svjetlosti kao kontinuiranoj sponi između Boga i čovjeka. "*Prožimajući sve, ono (svjetlo) oblikuje i tvori. Sve oživljava. Sve sadržava. Sve održava. Sve okuplja. Sve ujedinjuje. Sve razdvaja. Sve stvari koje jesu: ili svijetle, ili griju, ili žive, ili postaju, ili se hrane, ili rastu, ili se usavršavaju, ili se giblju - sve njih k sebi svraća. Svraćene pročišćava. Sve usavršava. Sve obnavlja. Sve uščuvava: te čini da ne iščeznu u ništa. Svih je stvari i broj i mjera. Svjetlo je najčistije od svih stvari. Nepromijenjeno, nepromjenljivo: neizmiješano, neizmješljivo: neukroćeno, neukrotljivo. Ničim nije oskudno. Svime je bogato. Željeno od sviju, svima poželjno. Ures neba. Ures svih tijela. Nakit svijeta. Ljepota svijeta. Radost svijeta. Smijeh svijeta. Od njega pogledu ništa nije milije. Ništa duši radosnije. Ništa životu pogodnije. Ništa spoznaje doličnije. Ništa korisnije za djelovanje, bez njega bi sve počivalo u tami.*" (Petrić 1979:1)

I to je najprimjereniji mogući čovjekov opis Boga kao kozmičke promisli koja svime upravlja i ravna. Po Kačićevoj metafori, ljudi su prsti Božji, kojima Bog ostvaruje svoje naume na ovome svijetu. Oni su stoga Njegovo oruđe, i što je u njima tračak Božje svjetlosti (*Lux Dei*) veći, to su oni bolji i jači.

Na osnovi toga intuitivnog uvida, zadatak je svećenstva i Crkve da to "genomsko" svjetlo stalno jačaju, a države i policije da suzbija one u kojima je ta vječna iskra zastrta oblacima životinjskih nagona.

Sve opačine i ratovi, kao oblici protubožjeg djelovanja, događaju se uslijed zastrtosti izvorne svjetlosti u svijetu i ljudskoj povijesti. Budući da je Kačić cijeli svoj život proveo u ozračju bestijalnosti turskoga zuluma nad katolicima (za kojega je prema D. Mandiću tijekom 400 godina terora na kolac nabijeno 10 000 fratara), on, nasuprot pasivističkom shvaćanju vjere kao stalnog "okretanja i drugog obraza" teroristima i napadačima na ljudsku slobodu, traži u *Svetom pismu* uporište aktivnoj, borbenoj vjeri, te pronalazi u njemu niz mjesta gdje Isus tvrdi da se svaki čovjek mora *oprijeti* zlu u svojoj okolini kao što i Bog to čini u cijelom svemiru. Biblijske riječi "*pomozi si pa ću ti pomoći*" Kačić tako uzima za geslo svoje djelotvorne vjere, što je bilo originalno i u teološkoj misli. Hrvatski svećenički trio: Marko Mesić, Luka Ibrišimović i Andrija Kačić Miošić, iako svećenici, pripasuju sablju te se bore protiv zla koje prijeti istrebljenjem Hrvata i njihove katoličke vjere.

Zbog koncepcije aktivističke, djelotvorne vjere neki su pogrješno shvatili Kačića manihejcem. Opiranje zlu za njega je samo posljednje sredstvo afirmacije dobra. Dokaz je tomu njegovo bogato humano i humanitarno djelovanje. Naime, kamo god bi u svojim vizitacijama dolazio, on je hrabrio ugrožene i sirotinju i pomagao im. Nije bio "kabinetski" svećenik, nego je s narodom dijelio i dobro i zlo. U Sumartinu na Braču, gdje je gradio crkvu, nije

se ponašao kao nadzornik, nego je na svojim leđima nosio oklesano kamenje i tako bio živ uzor svim sudionicima u gradnji toga Božjeg hrama.

Još i više, kada je narod Zaostroga i Brista izgladnio i prijetila mu opasnost od pomora, Kačić se zajedno s nekolicinom veslača ukrcao u galiju i zaputio neretvanskoj hrvatskoj braći da od njih isprosi žita za gladne kršćane u Makarskom primorju. U tim humanitarnim akcijama na posljednjem je svom putu ušao galijom u oluju i jedva se spasio, ali je pritom obolio od teške upale pluća i 1760. preminuo u najzrelijoj životnoj dobi (s 56 godina).

Time je u punini zasvjedočio svoju temeljnu vjersku i teološku maksimu: *Sve za Boga i čovjeka*. Nije stoga slučajno i svećenstvo Bosne i Hercegovine u doba genocidnog srpskog rata protiv Hrvata i Bošnjaka svoj život i djelo stavilo u službu te maksime, pomažući slabima i siromašnima, surađujući sa svim ljudima dobre volje, a opirući se zlu u svijetu.

III. Kačić – filozof

Filozofski opus fra Andrije Kačića Miošića čine djela "*Elementa peripathetica juxta mentem subtilissimi doctoris Ioanis Duns Scoti*" i "*Korabljica*".

Osnovna je značajka Kačićeve filozofije napuštanje skolastičkog aristotelizma te, na tragu Franje Petrića, davanje primata emociji i volji. No, Kačić nije ekstremist, nego u filozofiji zastupa sintezu svih triju ljudskih moći: kognitivne, afektivne i volitivne. Stožernu nit u tome trinitetu može tvoriti samo volja, sjedinjujući ljubav i razum.

Logika je, kao u Scotovom, i u njegovu sustavu *ars artium*, najbolji put za ljudsko osvješćivanje, traženje smisla i ostvarivanje odgovorne slobode. A. Bazala je zbog toga ovako ocijenio njegovu logiku: "*Ovakvo stajalište, s kojega bi i nastavnik uz aktivno sudjelovanje učenika mogao upravo izrađivati logiku, mogla bi evo podati - preudešena dakako u tu svrhu - 'Elementa' našega Andrije, a pravo na to daju mu najpače didaktičke vrline; naime, njemu je uspjelo da pregledno prikaže cijelu logičku građu, kakva je dakako u ono doba bila i koliko ju je on prema svome smjeru mogao uvažiti; on umije raspravljati jednostavno i shvatljivo, lakoćom umjetnika, polazi mu za rukom i najteže stvari jasno prikazati, a uz to kratko i jezgrovito te se s pravom može kazati da je on misli nejasnoga Scota doista sveo na stupanj shvatljivosti i jasnoće.*"

Kačić logiku dijeli u tri dijela. U prvom dijelu raspravlja o biti pojma, razlikujući pritom realne i apstraktne pojmove, prve kao misli o bíti stvarî, postojeće neovisno o subjektu, i druge – opstojne samo u svijesti. Time se približuje konceptualistima, kao i suvremenim relacionistima.

U drugome dijelu raspravlja o sudu kao izričaju pojmovnih međuodnosa, što ga u još većoj mjeri približuje suvremenim logičarima.

U trećem pak tretira posredno izvođenje spoznaja: putem definicije, klasifikacije i dokazivanja, te s pravom zaključuje da cijela logika vrhuni u dokazu, a dosljedno tomu i u argumentiranoj komunikaciji. Logika zato Kačiću nije ni *scientia realis* (zbiljnosna znanost) ni *scientia sermotionalis* (znanost o jeziku), nego *scientia rationalis* (kognitivna znanost), baveći se pojmovima stvorenima *ab actu rationis* (činom razuma), koji stoje negdje po srijedi između stvari i riječi.

Ocjenjujući Kačićevu logiku A. Bazala je u svojoj raspravi "Kačićeva *Elementa peripathetica*" ustvrdio da je u njoj "*sabrano sve i zgodno razdijeljeno i razvrstano i jasno razloženo, tako da se njegova 'Elementa' mogu smatrati vrlim udžbenikom skolastičke logike*".

U svom drugom filozofskm djelu, "*Korabljici*", izdanoj u Mletcima 1760. godine, Kačić tretira filozofiju povijesti slijedeći Augustinove ideje izražene u "*De civitate Dei*". Kao i Augustin, prikazuje genezu svijeta i čovjeka *ab ovo*, tumačeći čitateljima odakle smo, što smo i kamo nam je ići. Kao *lux Dei* ljudi potječu od Boga, pripadaju Mu i Njegovo su oruđe u daljnjem stvaranju svijeta. Glede spoznaje što smo, Kačić tvrdi da čovjek nije pravi kreator (jer je demiurg sam Bog), ali ni *homo creatus* (pasivan stvor poput životinje), nego ograničen i razuman *homo creans* (sinteza stvaratelja i stvora) u stalnu usponu k Bogu, sve do vlastitog pobožanstvenjenja kao završetka i smisla svekolike čovječje povijesti.

Ni svemoćan (kao Bog) ni posve nemoćan (kao životinja), čovjek se vazda nalazi na stazi vlastitog uspona, na kojoj povremeno i pada. U "*Korabljici*" Kačić tu ljudsku odisejadu prikazuje kao borbu za sveopće dobro i slobodu, a protiv zla. Iako nije posebno analizirao pojam zla u njegovim modalitetima, iz njegove se opće filozofske koncepcije dade zaključiti da mu ono nije poseban entitet (kao manihejcima), nego naopaka i zloupotrijebljena sloboda. Naime dobri ljudi svoju slobodu upotrebljavaju za sveopći uspon prema Bogu kao posljednjem smislu svega, dok ju zli iskorištavaju za zadovoljavanje vlastitih niskih strasti, što vodi borbi svih sa svima, čega je opći rezultat entropija i rasulo pojedinca i naroda kao cjeline.

S obzirom na te temeljne misli njegove filozofije povijesti, može se zaključiti da Kačić podjednako zabacuje plitki današnji materijalizam kao i suludi liberalizam koji čovjeka proglašava već sada Bogom i demiurgom, te da je na tragu suvremene regulatologijske filozofije povijesti – shvaćajući čovjeka ograničenim bićem, parcijalno slobodnim i smrtnim.

IV. Kačić u svom i našem vremenu

Sve odlike koje smo istaknuli u ovoj dijakronijskoj analizi, zarana su Kačiću priznali brojni hrvatski pisci i pjesnici (I. Mažuranić, P. Preradović, S. S. Kranjčević, A. Tresić-Pavičić, J. Hranilović, S. Buzolić, H. Badalić i drugi).

Slavi starca Milovana uvelike su pridonijeli hrvatski kipari i slikari. Ivan Rendić je 1890. izradio je prvi Kačićev spomenik, u Makarskoj. Isti je takav kip postavljen Kačiću 1891. i u Zagrebu, a harni su Bokokotorani triplikat toga spomenika podigli u Tivtu. Zahvalni franjevci u zaostroškom samostanu čuvaju Rendićevo poprsje Kačića, a najveličanstveniji spomenik starcu Milovanu djelo je Ivana Meštrovića i nalazi se ispred crkve u Kačićevu rodnom mjestu Bristu.

Brojni su slikari izradili portrete fra Andrije Kačića Miošića.

Opći zaključak o starcu Milovanu i njegovu djelu, kao što smo istaknuli u uvodnome dijelu, najbolje je izrazio Vienac od 20. II. 1890. na str. 543: "*Na temelju svega iznesenoga može se zaključiti da je Kačić čovjek prošlosti koja raste. I rast će, jer Kačić kao čovjek pripada među najidealnije, a kao pisac među najznamenitije likove, što ih naša književna povijest poznaje.*"

Jer, Kačić je u svom vremenu bio najdublji izraz hrvatske duše i odlučnosti hrvatskoga čovjeka da se brani od osmanlijske agresije, zatim tvorac povijesne epopeje, pa kreator prvog naddijalektalnog oblika hrvatskoga jezika i, konačno, revan vjernik – s devizom: *sve za Boga i čovjeka*. Takav, ostaje i danas svijetao uzor koji nam je nasljedovati želimo li konačno ostvariti hrvatsku državu u kojoj će ljudi moći živjeti slobodno i kreativno. Što se pak tiče njegova značenja za budućnost, on je i tu djelotvoran te ga treba razborito slijediti u skladu s daljnjim znanstvenim, umjetničkim i društvenim trendovima.

Imajući sve to u vidu, valja pohvaliti odluku da se cijela 2004. godina, s nizom prigodnih akademija i znanstvenih skupova, posveti Kačiću i njegovu djelu.

LITERATURA

Bazala, Albert: *Kačićeva "Elementa peripathetica"*
Botica, Stipe: *Andrija Kačić Miošić*, Školska knjiga, Zagreb, 2003.
Kačić Miošić, Andrija: *Elementa peripathetica*, Mletci, 1752.
Kačić Miošić, Andrija: *Razgovor ugodni...*, Mletci, 1756.
Kačić Miošić, Andrija: *Korabljica*, Mletci, 1760.
Kujundžić, Nedjeljko: *Fra Andrija Kačić Miošić*, Brist, 2004.
Petrić, Franjo: *Nova sveopća filozofija*, Zagreb, 1979.

Sumrak bogova

Posljednji kršćanski vitez

U sumraku, uza sve tamniji rub
samotnog polja
dječak se igra figuricom kršćanskog viteza.
Točno, upropanj oblikovan konj,
ogrnut ljubičastim, zlatom protkanim pokrovcem.
Veliki bijeli križ na štitu oklopljena viteza,
na glavi kaciga – divna, skupa igračka,
možda kolekcionarski primjerak
iz neke pomno izrađene igre što, s vojskom, tvrđavama,
slavne evocira, davno zaboravljene bitke...

Dugo se igra kršćanskim vitezom,
ozbiljno, žarko zaneseno,
usredotočen na sve mračnijem rubu samotna polja.
Posljednja svjetlost iskri na malom, sjajnom oklopu,
bijeli križ na štitu još snažno ocrtan...

ali sve se dublje mrači,
ali s obzora niski, crni naviru oblaci,
nesmiljeno skoro zabubnjat će prve,
teške kapi pljuska
i dječak je već davno trebao biti obvijen
daleko sigurnijom svjetlošću mirnog ozračja kuće,
utješnim društvom ukućana – ovdje
više nema što tražiti, ovo više nije vrijeme,
nije doba dana ni mjesto
za tog čudnog, samotnog dječaka
koji zbog zastarjelog žara propušta
– već je propustio – slasnu seosku večeru,
manje usamljene igre sa svojom
daleko običnijom braćom,
a reklo bi se da i sam taj
posljednji, oklopljeni kršćanski vitez

ma i u toplini dječjih ruku,
već nedvojbeno, neumoljivo nazire
tužni, oblačni sumrak djetinjstva...

Usporedba

Kao kad noćnom samoćom prestrašeno dijete
sámo u krevetu, u mračnoj sobi
negdje izdaleka dolje, iz kuće
čuje žamor gostiju, glazbu,
bljeskove vedrih pjesama,
bez veze s njim i njegovom dalekom,
opasnom samoćom,
pa ipak osjeća ohrabrenje, spoznaju
da nije sam u pretihom, odviše mračnomu svijetu,
iako mu je žamor nestvaran, posve nerazumljiv,
iako je od gostiju posve odvojen
neprobojnim zidovima sobe, svoga doba, strahova,

tako i ja – u sobi svog noćima ponekad
i od mene samoga napuštena bića,
nepomičan, nesiguran, gotovo očajan
ipak osjećam neku tajnu svijeta, postojanja,
od koje sam, istina, posve odvojen,
daleko je od mene, odbacuje me,
nema neke veze sa mnom,
no ipak me tješi pukom, izdaleka,
iz vrlo daleka osjećanom nazočnošću,
ipak negdje tamno svijetli noćima,
ipak, meni posve nerazgovijetno, žubori,
nekome drugome pjeva, priopćuje
nešto posve drugo, nešto dublje i dalje
no što ja razumijem,
no što sam više u stanju razumjeti...

Kraj

A na samom, već davno nam nedostupnom
rubu svijeta
posljednje, najzvučnije, najčarobnije pjesničke riječi
još vladaju, još prorokuju,
najdublje tumače, razbistruju, grade
bolji, beznadno paralelni,
već odavno nedostupni nam svijet,

stvaraju, učvršćuju tajanstveni oblik
snagu, dubinu, spoznaju, vjeru
od nas daleko boljega,
žešćega, blažega, ljubavnijega,
od nas daleko čovjekolikijega bića...

Kao da smo

Što je ostalo od poziva neslućenih dimenzija
našega svijeta u mladosti što morale su,
naprosto su morale prerasti
u naš mogući bitak, al' talog postaše
jednodimenzionalna sivila?

Ruševna, bršljanom još obgrljena kuća,
prastara, zaključana crkva
među samotnim borovima
nad zauvijek zagonetno šutljivim morem,
život rasplinut u hlapljenju znoja
zbog žestoka pokušaja zaludne, nedovršene,
beznadno nedovršive gradnje
u koju odavno više ne vjerujem,
a oduvijek je i bila osuđena
da ostane ruševina u sumraku.

I proljetno se zelenilo od nje povuklo
u druge, predaleke,
meni već nedostupne zanose,
na posljednjoj osunčanoj obali

samo još gole djevojačke noge glume
bljeskove vječnosti,
nešto stalno i krepko u sveopćem opadanju,
svijetlu i jedru točku u sumraku bogova.

Mislim da se uzalud još zeleni
sveutješno junaštvo hrastova.
Gotovo sam znatiželjan: kakva je okusa
posljednja, potpuna samoća
lišena čak i krhke podloge božanstva?
Kako stupiti u tako samotno da gotovo privlačno,
od novine zamamno nepoznato
– poput posljednje, krajnje pustolovine.
Kakvu to u sebi pronalazim jezivu, novu,
veličanstvenu osjećajnost spoznaje,
što to znači uopće moći tako osjećati prazninu,
moći živjeti na tako dubok, nov, rijedak način
u tako potpuno razotkrivenoj, tako nesmiljeno
objavljujućoj se pustoši?

Oštar miris gipkih, divljih životinja – oštro, divlje stvaran.
Što to znači moći ga tako potpuno spoznati?
Što znači moći se posve pomiriti
s potpunim odbacivanjem pola stoljeća
uzaludnog, promašena života
i tako mirno sjediti pod bujnom krošnjom
u stoljetnoj, izvanvremenskoj šumi,
ipak sa smiješkom motriti
protjecanje oproljećena potoka ničemu?
I u ničemu hraniti patke,
kao da smo bogovi i gospodari svijeta,
kao da nismo jadne kvrge
na stablu jedinstva svega u svemu,
nego (kako nam je zabluda dugo,
predugo, predivno, odviše zavodljivo pjevala)
prave, istinske, zbilja smislene
krune stvaranja,
s našim zbiljskim, istinskim Bogom...

Ante LAUŠIĆ

Homerske pjesme kao književno i znanstveno djelo

Bilo bi neskromno i pomišljati da će ovih nekoliko napomena, natuknica, o Homeru i njegovim pjesmama razjasniti njihovu suštinu i otkriti ono što znanost još nije otkrila premda već stoljećima teži zaći u tajnu njihova postanka i značenja. Prošlo je više od dvadeset pet stoljeća od epohe iz koje su se sačuvali prvi spomenici grčkoga književnog stvaralaštva. Desetci stoljeća – to je kušnja koju obično ne izdržavaju ni ponajveća djela. Mnoge kasnije europske književne i druge povijesne tvorevine gotovo da su zaboravljene, pa su ostale tek predmetom specijalističkog zanimanja. Ali *Ilijada* i *Odiseja* "ostale su ne samo dragocjeni izvor za povjesničare prvih koraka europske civilizacije: one su i dan-danas omiljeno štivo obrazovanog društva"[1] (književnikâ, etnologâ, sociologâ, etičarâ, estetičarâ, filozofâ...). I, što je posebno važno (pored karaktera i naravi tipova koji su ovjekovječeni u tim spjevovima), neizbježno uočavamo njihove stalne utjecaje na suvremenu europsku i našu književnost, koje su u tim spjevovima ukorijenjene. Oni nisu samo velik povijesni spomenik, nego i dragocjeno vrelo za poimanje najdubljih osnova ljudskog duha, "vječnih kretanja ljudskog srca i uma"[2].

O Homeru i njegovu djelu napisane su čitave biblioteke rasprava svakojake naravi: ponajviše povijesne, filološke, filozofske i estetičke. Svaki novi pristup fenomenu te genijalne umjetnosti uključuje i sve ono pozitivno što je o njoj rečeno ranije, pa je stoga, ako smijemo tako reći, dovoljno zaviriti u koju suvremenu eklektički pisanu radnju da budemo upozoreni na sve ono što je problematske naravi u vezi s dotičnim predmetom. Ali kad smo se prihvatili zadaće da o tom predmetu izvijestimo, pokušat ćemo to učiniti na najjednostavniji način, naime tako da, oslanjajući se na nekoliko izvora i na samo djelo, izdvojimo ona pitanja koja, u tom se nije teško složiti, zadiru u srž cjelokupnog fenomena homerskih pjesama, kako god ih mi gledali, povijesno, estetski ili filozofski, jer ta su tri vida nerazdvojiva želimo li steći koliko-toliko cjelovitu spoznaju. Kažimo odmah da su to ove grupe pitanja:

a) Što znamo o Homeru, o vremenu nastanka te društvenoj i filozofskoj osnovici njegova djela?

b) Estetska vrijednost djela.

c) Njegov utjecaj u helenskom svijetu, te napose odjeci u našoj književnosti.

[1]P.S. Kohan: *Istorija stare grčke književnosti* "Veselin Masleša", Sarajevo, 1959., str. 9. – 10.
[2]Isto, str. 11.

1) Sve do pred kraj XVIII. stoljeća uvriježeno je bilo mišljenje da je grčka tradicija u pravu što je stvaranje obiju poema pripisivala Homeru (Ὅμηρος), osobi o kojoj nemamo nikakvih vjerodostojnijih podataka, ne samo o vremenu u kojem je živio nego ni o mjestu rođenja. Vrijeme kada je živio Homer još kod starogrčkih pisaca koleba između XI. i IX. stoljeća prije Krista[3]. Otvorenim ostaje i pitanje je li on doista povijesna osoba ili samo simbol, koji bi kasnija pokoljenja bila identificirala sa živom osobom. U jednom poznatom epigramu (s dva heksametra) izrijekom stoji kako je sedam gradova grčkoga svijeta polagalo pravo na slavu Homerova zavičaja (Smirna, Rodos, Kolofon, Salamina, Hios, Argos, Atena). Ipak, najstarija i najrasprostranjenija vijest kazuje da se veliki pjesnik rodio u gradu Smirni[4], te da se od rođenja zvao *Melesigen* (Μελησιένης), što prema novijim nagađanjima valja povezati s blagdanom svetkovanim u Smirni u čast tamošnjeg riječnog boga Melesa, pa bi taj bog bio slovio njegovim ocem. Majci pak, Kriteidi (Κρφηίς = žitorodna), u grčkoj je predaji ispočetka pridavan status riječne boginje, a kasnije je smatrana tek siromašnom smrtnicom. Stoga je razumljivo što se i Homera, sina "božanskih bića", držalo božanskom osobom i što je tek s vremenom od boga postao onaj slijepi pjesnik i prosjak kakvim je do naših dana opisivan u literaturi i prikazivan u slikarstvu i kiparstvu. Predaja nadalje kaže da je Homer umro i pokopan na malom otoku Hiju blizu Tere.

O vremenu te društvenoj i filozofskoj formaciji u kojoj je tako veliko djelo moglo nastati, pisalo se neobično mnogo od najstarijih vremena do danas. Premda je antičko doba vremenski bilo bliže datumu njegova postanka, nije, uza sva nastojanja, ni izdaleka uspjelo znanstveno rasvijetliti problem. Tek je moderna znanost, posebice poslije glasovitih Schliemannovih otkrića[5], uspjela dati približno točnu sliku vremena i prilika kojima je djelo uvjetovano, pa se danas gotovo u pravilu vjeruje da su homerske pjesme (kasnije ćemo razjasniti što taj pojam znači) mogle nastati negdje u 9. ili 8. st. pr. n. e., a da je Troja razorena oko 1250. pr. Kr. Ako se kod ovog potonjeg i pogriješilo u godini, pa čak i stoljeću, nema greške u dataciji djela, jer ono sámo daje za to dovoljno dokaza onim o čemu pjeva. Kao povjesničarima nije nam dakle teško rekonstruirati društvenu formaciju, a kao upućenima u povijest grčke filozofije – ni stadij u razvoju helenske misli kojemu bi pripadali Homerovi spjevovi. Zavirimo li u njih, odgovor je nepobitan: riječ je o prelasku iz rodovskog u

[3]Herodot, II, 53, kaže: "Homer i Hesiod živjeli su ranije od mene ne više od četiri stotine godina", što znači da su oba pjesnika suvremenici i pripadaju IX. stoljeću.
[4]Međutim, Aristarh Samotračanin (215. – 145.), jamačno najbolji znalac Homerovih pjesama u antičkom svijetu, ustrajao je uz podatak "da je Homer iz Atene dospio u Smirnu, a u tom su ga vjerovanju utvrđivali različiti tragovi atičkoga narječja, što ih je nahodio u jeziku Homerovih pjesama". (*Homerova Ilijada* /preveo i protumačio T. Maretić/, Matica hrvatska, Zagreb, 1921., str. VII. – VIII.)

klasno društvo, odnosno iz kozmogonijskog u sustavno filozofski pogled na svijet.

Društvena struktura u kojoj se kreću Homerovi junaci jasno svjedoči da je riječ o kasnom dobu rodovskog uređenja, a postupci junaka, njihova etika, moral i vjerovanje, drukčiji su nego u djelima kasnijih grčkih pisaca, onih iz zlatnog doba helenske kulture i civilizacije. Bilo bi vrlo zanimljivo proučiti i usporediti ta dva razdoblja, što međutim nije tema naše rasprave; mogli bismo, primjerice, suprotstaviti homerskog čovjeka i njegov duhovni vidokrug onima iz Periklova doba.

Pouzdano se zna da su homerske pjesme najstarije zapisano književno djelo cjelokupne europske književnosti. Znamo li otprilike vrijeme njihova postanka, 8. ili 9. st. pr. n. e., moramo se upitati: je li prije Homera bilo u Grčkoj pjesništva i kako je izgledalo, te što zapravo homerske pjesme znače i što nam, pored svoje umjetničke vrijednosti, donose?

Tko je god pročitao i jedno jedino pjevanje iz Ilijade ili Odiseje, odmah će se, čak i bez znanstvene potvrde, složiti da je prije Homera zacijelo postojala razvijena i bogata poezija, jer nezamislivo je da bi ni iz čega moglo nastati tako bogato djelo, ujedno slika društva i riznica filozofske i etičke misli, k tome psihološki cjelovito te jezično i stihovno dovedeno do savršenstva.

Premda je najprije trebalo reći što su zapravo homerske pjesme, namjerno sam pošao drukčijim redoslijedom, jer, u ovako kratkom zapisu, tek sada možemo izrijekom odgovoriti na to pitanje. Naime: homerske pjesme nisu samo Ilijada i Odiseja, nego i sve ono što je u grčkom jeziku na tu temu ispjevano, a te, nazovimo ju tako, apokrifne književnosti ima podosta, čak tvori određeni sustav i razvija se u određenom vremenu. Doduše, središnji dio sačinjavaju dva slavna epa, Ilijada i Odiseja, koje su na neki način zasebne cjeline, ali homerske pjesme, barem u onomu što se od njih sačuvalo, tematski obuhvaćaju daleko duže razdoblje, od stvaranja svijeta do Odisejeva povratka. Ta činjenica ukazuje i na problem autorstva u pogledu Ilijade i Odiseje, jer znamo da je, tijekom stoljeća, o tome bilo različitih mišljenja, pa se Homera čas priznavalo tvorcem tih pjesama, a čas mu se poricalo autorstvo. [6]

[5]Heinrich Schliemann (1822. – 1890.), njemački arheolog koji je vršio iskapanja u Maloj Aziji (na brežuljku Hisarliku, gdje pronalazi staru Troju, zatim Mikenu, Orhomen i Tirint). Namjera mu je bila otkriti dvorove Homerovih junaka. U Mikeni je, u kraljevskim grobnicama, našao velike zlatne posmrtne maske i mnogo drugih predmeta od zlata, što svjedoči o velikom bogatstvu i raskoši na dvorovima. Na tim mjestima nalazi i predmete među kojima su neki stariji od Homerova vremena i pripadaju kretsko-mikenskoj kulturi.

[6]U II. stoljeću pr. n. e. aleksandrijski znanstvenik Helanik proširio je misao što ju je prije iznio Ksenonom, da je Homer autor samo Ilijade. Protiv te tvrdnje odlučno je ustao Aristarh, najbolji, kako rekosmo, znalac homerskih pjesama. U XVII. stoljeću talijanski znanstvenik G. Vico (1668. – 1774.) u djelu *Počeci nove znanosti*, zastupajući mišljenje da se veliki ljudi javljaju kao simboli, smatra i Homera samo

Ako kažemo da Ilijada i Odiseja prikazuju doba rušenja rodovskog i stvaranja klasnog društva, već smo na neki način pripremili odgovor na pitanje o značenju homerske poezije. Riječ je o *prestanku* određene društvene formacije, pa *mora* biti riječ i o prestanku umjetnosti što ju je to društvo stvaralo, ali i o nastanku nove, koju će stvoriti drugačiji društveni sustav. Dakle, s tog stajališta, homerske su pjesme slika cjelokupnog rodovskog uređenja, svega onoga što je činilo njegovu srž, one su sažetak njegovih moralnih, etičkih i društvenih odnosa. Zato u tom pogledu i nije važno tko je napisao Ilijadu i Odiseju, jer mogli bismo reći da ju je napisalo vrijeme, i to u trenutku kad je postao moguć jasan odnos prema dobu koje je minulo, ostalo iza pjesnika, i kad je razmišljanje o tom dobu dozrelo do sposobnosti prosudbe njegova (rodovskoga) uređenja i ljudi što su u njemu živjeli. No, s druge strane, Ilijadu i Odiseju ipak bi bio ispjevao jedan čovjek, Homer. Naime: novo doba, dugotrajna društvena formacija, imalo je, rekosmo, svojih pjesmotvora, što se jasno vidi iz apokrifnih homerskih spisa, ali pogled im je na svijet bio zajednički. Kad se pak Ilijada i Odiseja danas čitaju, u njima su očevidne određene sadržajne praznine, pjesnik zapravo preskače pojedine etape, no to neće nikomu zasmetati, jer jedinstvo je postignuto na drugi način: umjetničkom cjelovitošću pogleda na svijet i motiviranošću likova. Ukratko, moguće su pojedini ulomci današnje Ilijade i Odiseje, barem glede sadržaja, postojali prije Homera, ali nesumnjivo ih je tek on sjedinio u cjelinu. Najjednostavniji i najjasniji dokaz za to možemo naći u motivu o kojemu nam sada valja ponešto reći.

simbolom grčke epske poezije, simbolom "velike epohe u njenoj povijesti". (Vidi: G. K. Džeb. *Historija grčke književnosti;* drugo izdanje, Moskva, 1896., str. 4. – 5)

Odlučan udarac tradiciji zadao je Nijemac F. A. Wolf u svojim *Prolegomenama* (Halle 1795.), a time je otvorena polemika koja u određenom smislu traje do danas. Po Wolfovu mišljenju poeme su prvi put oblikovane i redigirane za vrijeme Pizistrata, atenskog državnika i zaljubljenika u znanost i umjetnost (oko 600. – oko 527.), i plod su kolektivnog autorstva. Wolfovi protivnici pak dokazuju jedinstvo tih poema i, sukladno tradiciji, pripisuju ih jednom autoru.

U predgovoru Homerovoj *Ilijadi* (1920.) Đuro Körbler je napisao: "Od ostalih prethodnika Wolfovih u Homerovu pitanju spomenut ću samo još jednoga, i to ne možda zato, što bi on bio znatnije utjecao na Wolfovo mišljenje, jer za nj Wolf jamačno nije ni znao, nego poradi toga, što je taj čovjek naš zemljak Dubrovčanin Ignat Đorđić (1675. do 1737.). U dvije rasprave, napisane latinskim jezikom, dotakao se učeni ovaj polihistor i Homerova pitanja, kojim su se u njegovo doba obrazovani ljudi stali življe baviti, pa je u prvoj od njih *Homerum nunquam fuisse suspicio* poredeći stare vijesti o Homeru i Pitagorinu životu dokazivao, da *Ilijadu* i *Odiseju* nije sastavio Homer, kojega nigda nije bilo, nego filozof Pitagora, ne misleći kod toga na to, da nam i Pitagorino lice nije bolje poznato od Homerova. U drugoj pak raspravi *Bellum Troianum fabula* dokazuje se, i opet prema protivurječnim starim vijestima, da su trojanski rat i priču o njemu izmislili neki stari pjesnici mitskoga doba: i u njoj se dakle jedna nepoznata pojava kuša objasniti drugom, koja je tako isto nepoznata. Na mnoga druga pitanja, koja su u vezi s Homerovim pjesmama i njihovim postanjem, nije se Đorđić ni obazreo, a po svoj prilici nije još ni znao za njih. Pa ipak su spomenute dvije rasprave njegove zanimljive već poradi toga, što se u njima prvi put na slavenskom jugu govori o Homeru."

Znamo da je u ishodištu obaju epova isti događaj, osvajanje Troje, grada u Maloj Aziji[7]. *Ilijada* opjevava uzroke i tijek osvajanja, a *Odiseja* lutanje jednog od junaka, Odiseja, i njegov povratak u domovinu, nakon mnogih muka. Premda je sadržaj na neki način različit, ideja vodilja je ista. Zašto su Grci osvajali Troju i zašto je baš taj događaj potakao djelo, pitanje je od prvorazredne važnosti i dati na nj točan odgovor značilo bi razjasniti i mnoge druge, sporedne probleme. Znanost je do sada, kako tvrdi Miloš Đurić, nepobitno rekla svoju i baš zato fenomen Homera nije zapravo više nikakva tajna, barem ne u bitnomu. Povjesničar zna što prati prijelaz rodovskoga u klasno društvo: osvajanje tuđih teritorija, pribavljanje robova, stvaranje terena za eksploataciju. To Homeru doduše nije motiv, iz čega možemo zaključiti da je živio dobrano nakon događaja o kojima pjeva, pa ih zato prikazuje s drugog, osobnijega stanovišta, objašnjavajući ih srdžbom Grka zbog otete Helene. No sve ostalo u djelu nepobitno govori da su Grci došli pod Troju kako bi je osvojili i opljačkali. Za povijest umjetnosti to je vrlo važan podatak. O tome da je osvajanje Troje bilo doista epohalan događaj za ono doba i da je značio prvorazrednu društvenu prekretnicu, svjedoči činjenica da je ono i ništa drugo postalo predmetom Homerovih spjevova. Velike društvene promjene, ratovi i revolucije predmetom su umjetničkih djela još dugo nakon što su se odigrali.

Nije teško odgovoriti na pitanje kako je danas, poslije toliko stoljeća, moguće zaći u društvenu osnovicu homerskih spjevova i točno ju rekonstruirati. Homer je ponajprije genijalan pjesnik, a njegova se genijalnost očituje u izvanredno modeliranim likovima, psihološki uvjerljivima, te u opisu njihovih postupaka, reagiranja i rasuđivanja, savršeno podudarnih s potonjim znanstvenim spoznajama o suštini rodovskoga uređenja i filozofsko-etičkoj konstelaciji grčkog društva u to doba. Homerov je čovjek u svakom pogledu cjelovito društveno biće svoga vremena. Sjetimo se samo Ahileja, Patrokla, Agamemnona, Prijama i drugih, pa ćemo se lako uvjeriti da to mogu biti samo plemenski glavari sa svim odlikama, vrlinama i manama svog vremena. Premda je današnja etika drugačija od poganske, helenske, lako razabiremo okrenutost homerskog čovjeka prema tijelu, a ne duhu, kao i njegov odnos prema svijetu što ga okružuje, prema bogovima i drugim ljudima. Periklov suvremenik nikako ne bi reagirao kako reagira Ahilej. Sve to, ponavljam, jasno dokazuje situiranost likova u točno određeno doba grčke povijesti.

[7]Troja (Ilij) je grad na sjeverozapadnoj obali Male Azije, sjedište trojanske države. Grci su ga opsjedali punih deset godina (prema antičkim navodima od 1194. do 1184.) i konačno razorili, čime je propala i trojanska država. Rat nije izbio (kako priča ep) zbog otmice lijepe Menelejeve žene Helene, nego da Grci sebi osiguraju morske putove, da učvrste svoju premoć u Maloj Aziji i da unište gusarstvo, koje je ugrožavalo slobodnu trgovinu. Taj grad koji je bio naseljen već 4.000 godina prije n. e., izgubio je tada svoju moć.

Valja nam sada nešto reći i o etičko-religioznoj konstelaciji svijeta Homerovih junaka, jer nas to uvodi u drugi dio pitanja – o estetskoj dojmljivosti i dorečenosti likova. Od prvog do posljednjeg lika u Homerovoj epopeji nema ni jednoga koji bi predstavljao, simbolizirao ideju, nego su svi likovi vrlo životni, iako je svatko od njih podložan sudbini, neovisno o vlastitoj volji. Njihova okrenutost životu, svijetu i prilikama u kojima žive, uvjetuje i njihovu etiku, međusobne odnose i odnos prema bogovima. Homer nije mogao naprosto izmisliti način poimanja u svojih junaka, nego mu ga je *zadala* duhovno-religiozna klima vremena o kojemu pjeva, pa je prirodno što mu vjerujemo. Njegov Ahilej, Hektor, Odisej i drugi imaju posve zadan odnos prema bogovima, i to zato što su bogovi, kao i čovjek, ograničeni. Naime, bez obzira na razlike u stupnju te ograničenosti, i Homerovi junaci i sami bogovi određeni su postojećom društvenom (rodovskom) konstelacijom. Primjerice, Ahilejeva srdžba na Agamemnona, vrhovnog zapovjednika grčke vojske, pripada istom redu kao i međusobni odnosi bogova. Između međubožanskih i međuljudskih odnosa nema bitnih razlika. Pomirenje Ahileja s njegovim pretpostavljenima, identično je međusobnom mirenju bogova.

Sve to dokazuje čvrstu vezanost Homerova čovjeka za rodovski društveni poredak, koja još jasnije dolazi do izražaja pri pitanju o estetskoj vrijednosti djela.

2) Da bismo estetski pojmili *Ilijadu* i *Odiseju*, posegnuti nam je za stilskom i jezičnom raščlambom ne samo tih poema nego i preostalog, apokrifnog materijala vezanog za osvajanje Troje i događaje koji su tome prethodili. Tada nam postaju očite ljepota i snaga Homerova izraza, a zapažamo i vremensku slojevitost spjevova. O tom nas vrlo dokumentirano uvjeravaju Đuro Körbler u predgovoru Homerovoj *Ilijadi* (prijev. Tome Maretića, Zagreb, 1920.), Miloš Đurić u svojoj *Istoriji helenske književnosti*, a i kasniji analitičari Homerovih epova, no zbog nedovoljna poznavanja grčkoga jezika ograničit ću se na pokušaj da arhitektonski obrazložim djelo i da upozorim na neke značajke likova.

Rekosmo da *Ilijada* i *Odiseja* govore o istom predmetu, ali da je ipak riječ o dvije cjeline, fabulativno i problemski. Svaki je spjev podijeljen je na 24 pjevanja, koja uglavnom čine zasebne cjeline, jer govore svako o određenom događaju. Premda između pjevanja-poglavlja postoje, glede sadržaja, određene praznine i premda *Ilijada* zapravo nema glavnoga lika, pjesnička spregnutost gotovo je savršena, jer je autor pred očima vazda imao ideju vodilju koja povezuje naoko razbacane događaje. *Ilijada* počinje stihovima:

"Srdžbu mi, boginjo, pjevaj Ahileja, Peleju sina,
Pogubnu, kojano zada Ahejcima tisuću jada,
Snažne je duše mnogih junaka ona k Aidu
Poslala, a njih je same učinila plijen da budu
Psima i pticama gozba..."

Taj se motiv Ahilejeve srdžbe provlači kroz cijeli spjev, vežući sve Ahejce (Grke) u jedinstvo akcije, patnje i stradanja. Sve ih nekako uvjetuje Ahilejeva srdžba, osnovna ideja iz koje Homer ispreda društvenu okosnicu djela i psihologiju svih likova na grčkoj i trojanskoj strani. Srdžba će u čitavoj *Ilijadi* biti pokretač radnje i tumač događanja, kao što je to lutanje i stradanje u Odiseji. Ali: Homer ne bi bio veliki pjesnik da je tu ideju izdvojio iz vremena i prostora te da mu je poslužila samo kao dokaz teze, nego mu srdžba, lutanje i stradanje služe kao ishodište djelovanju njegovih junaka kao posve živih ljudi. Sjetimo se, primjerice, Ahileja. On je mlad, lijep i junačan ratnik. Nema zapreke koja ga može zaustaviti. Junaštvo mu je ono što je kičma tijelu, ono čini njegovu bit. I onoga časa kad se rasrdi na Agamemnona što mu je oteo robinju Briseidu, raskriva se sav njegov unutarnji život. Postaju nam očite njegove ljudske osobine: vidimo njegovu srditost, ali i mekoću; nepopustljivost, ali i spremnost da oprosti. Ahilej je surov, ali je i ljudski toplo zaljubljen. Ponekad je životinjski krvoločan (primjerice u trenutku kad bojnim kolima vuče za sobom mrtva Hektora oko Troje), ali je i milostiv, sinovski nježan kad razgovara s Hektorovim ocem Prijamom. Ne dokazuje li nam to snagu i bogatstvo Homerova genija, sposobna da lik uvjerljivo prikaže s nekoliko aspekata? Isto je i s opisom Odiseja, koji je čas lukavac, a čas neuništiv junak, ponekad nemilosrdan a ponekad nježan. U nekim je trenucima oličenje kreposti i dosljednosti, no ponekad se moralno koleba. Sve bi se to moglo reći i o Trojancima, osobito o Hektoru, liku sazdanomu od ljudskosti i poštenja. Premda zna da će poginuti, ostavlja ženu i roditelje i kreće u sigurnu smrt. Ni Ahilej se ne koleba, iako zna da će biti ubijen, jer takva mu je sudbina. Svoj život drži u svojoj vlasti dokle god može, čime nekako prkosi sudbini i bogovima.

Likovi žena posebno su pitanje u razmatranju Homerova genija, osobito lik Andromahe i Penelope. One vole i vjerne su do kraja, njihova je poslušnost uvijek besprijekorna, odrazujući muško-ženske odnose u društvu u kojem je spjev nastao. Ponovimo: homerske su pjesme odraz rodovske stvarnosti stare Helade.

Vodeći računa o svim tim elementima, Miloš Đurić izvodi zaključak da je Homer otac grčke razumnosti, kvalitetâ i osobinâ koje staru Grčku i čine onim što ona jest. Homerske su pjesme svojom životnošću, izgrađenom etikom i gotovo kiparskom jezgrovitošću izrazile jedno vrijeme, prikazale su to doba u

svim dimenzijama, pa im je uspjelo postati svojevrsnom enciklopedijom društvenih odnosa i psihološke raznolikosti grčkog rodovskog društva, enciklopedijom u kojoj su kasnije generacije mogle pronaći sve o svom ishodištu, pa su, na temelju Homerovih istina o čovjeku, društvu, moralu i religiji, mogli poći naprijed.

3) I na kraju riječ-dvije o utjecaju Homerovih spjevova na hrvatsku i srpsku književnost, posebice narodnu. (Bilo bi zanimljivo taj utjecaj potražiti i u drugim literaturama, ali to je velika tema koja zahtijeva drugačiji pristup i golemo znanje.)

Na stranu činjenica što je o Homeru u dva navrata pisao Dubrovčanin Ignjat Đorđić, na prijelazu iz 17. u 18. stoljeće, i što Homera i poslije spominju neki naši književnici; zanimljiviji je utjecaj *Ilijade* i *Odiseje* na naše narodno epsko pjesništvo. Nije toliko važno je li taj utjecaj posredan ili neposredan, važno je da je Homer, pjesnik pradavnog rodovskog uređenja, imao značajna odjeka u također primitivnim sredinama, u hrvatskom i u srpskom srednjovjekovlju. Daleko bi nas odvelo kad bismo tražili stilske i jezične dodirnice (a ima ih na svakom koraku) te kad bismo postupno dokazivali sadržajne odnosno karakterne istovjetnosti; radije ćemo, na nekoliko primjera, tek usput podsjetiti na gotovo sukladne slučajeve.

Sjetimo se večere kneza Lazara pred boj na Kosovu i srdžbe Miloša Obilića. Zar Lazar nije Agamemnon a Miloš Ahilej? Sjetimo se i one glasovite pjesme o braći Senjanima, Ivanu i Tadiji, kad Tadija ispada vrlo sličan Ahileju. Sadržajno, "Ženidba Komnen-barjaktara" uvelike nalikuje kakvoj skraćenoj Odiseji. Komnen se, primjerice, iz opasnosti spašava tako što obuče ovnujsko ruho, kao i Odisej iz Polifemove pećine. Mogli bismo naći dosta takvih primjera. To ne znači da ova narodna poezija nije samostalna, nego da se određeni motivi, kao i pogled na svijet, u sličnim društvenim uvjetima uvelike podudaraju. Kad bi se tko pothvatio da *psihološki* analizira Homerove junake, pa ih – premda žive u drugačijem etičkom ozračju – usporedio s junacima naše narodne epike, sigurno bi pronašao i dubljih sličnosti.

Nije dakle čudo što je interes za homerske pjesme u nas oduvijek bio živ ni što je, po tvrdnjama stručnjaka, Tomo Maretić sačinio jedan od najboljih svjetskih prijevoda Homera. A nije čudo ni to što su fra Grga Martić u Hrvata i Laza Kostić u Srba pokušali *Ilijadu* i *Odiseju* prepjevati u desetercima. Homer naime neodoljivo podsjeća na našu epiku.

Trebalo bi zaključiti: homerske su pjesme riznica u kojoj je sačuvana vrlo točna slika o jednom vremenu, tako jasna i istinita da te pjesme danas, kao u doba nastanka, zrače snagom i uvjerljivošću pa ih, uza svu njihovu specifičnost, možemo uzeti kao primjer pjesništva koje povijesno, filozofski, ekonomski i etički izražava određenu epohu.

LITERATURA

- *Homerova Ilijada (preveo i protumačio T. Maretić), Matica hrvatska, Zagreb, 1921.*
- *Homerova Odiseja (preveo i protumačio T. Maretić), Matica hrvatska, Zagreb, 1950.*
- Dr. Miloš N. Đurić, *Historija helenske književnosti*, Naučna knjiga, Beograd, 1951.
- I. M. Tronski, *Povijest antičke književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 1951.
- Branko Bošnjak, *Grčka filozofija*, Matica hrvatska, Zagreb, 1956.
- P. S. Hohan, *Historija stare grčke književnosti*, "Veselin Masleša", Sarajevo, 1959.
- Milivoj Sironić, *Homer i grčka herojska epopeja* (predgovor *Ilijadi* i *Odiseji*), Matica hrvatska, Zagreb, 1961.
- *Stara Grčka* (više autora), "Veselin Masleša", Sarajevo, 1962.

Upravo izašlo:

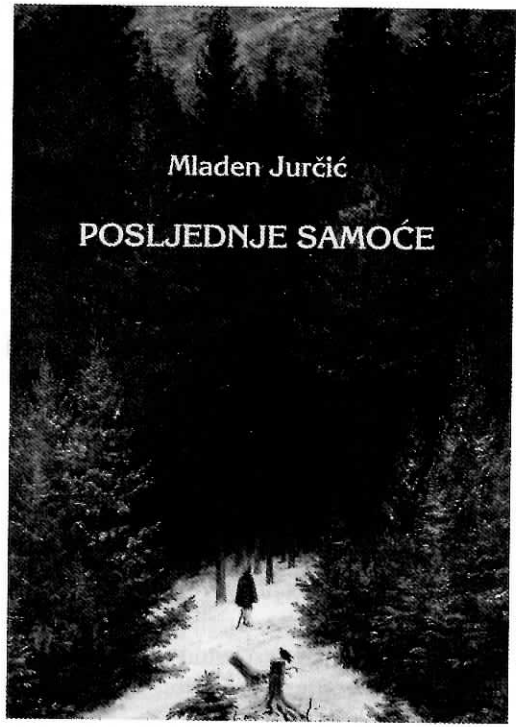

Tomislav MARETIĆ

Napokon proljeće
(sitnopjesni)

Ritmički glâsi
i fijuk krilâ s neba –
jato labudâ.

Palčić na grani
za čegrtavim pjevom
hitro skakuće.

Riječni rukavac –
tek prolistale vrbe
brisane maglom.

Uz rub rukavca
čun u šašu na kiši
nekoga čeka.

Vode Savice –
tek prolistale vrbe
prane kišicom.

Zalupiv vratima
auta zarobih pupoljke
vrbe uz potok.

Blatne poljane –
promatrajući ptice
teške postole.

Nigdje nikoga
stol pokrit laticama
usred planine.

Blatni puž gleda
kroz cvjetne koprive
proljetnu dugu.

Prva žabica
ove godine – samo
sam čuo:"Plop!"

Na šumskom putu
lebde crvi na niti,
lahor ih njiše.

Jutro u šumi.
Čuvši glas kukavice
pogledam na sat.

Pčela u cvata
otjerala grmušu
iz krošnje šljive.

Dašak proljeća –
procvjetale haljine
na ulicama.

Na modnoj pisti
u stotinu haljina
šeće proljeće.

Preko livade
s jaglacima djevojčica
nosi violončelo.

Ta moja žena,
i trava je košena
na njezin način.

Tek posađene
već cvjetaju kraj starih
mladice kruške.

Sunčano jutro.
Neka nova pjevica
u našem vrtu.

Vozim kroz cvjetne
šljivike – noga sama
usporuje gas.

Popeli smo se
visoko da te nađemo,
pasji zube!

Frulav kratak poj
iz šume –
drozd imelaš?

Za šetnje stazom
isprepleten poj kosa,
grmuše, drozda...

Kos i crvendać
na najvišim granama –
različiti poj.

Premda joj vjetar
mrsi perje grmuša
pjeva bez stanke.

Carstvo žubora –
osamljeni vodenkos
pjeva svoj svijet.

Vodenkosov poj
u šumu slapa pršti
s kapljicama.

Iznad prometa
seoske ceste roda
u svom gnijezdu.

Fazan s ceste
u žitu ! – Crvena glava
razmiče klasje.

Zaobišavši
traktor na selskoj cesti –
miris gnojiva.

Posve bez straha
pred gustim prometom
leptir nad cestom.

Proljetni pljusak
samo je uprljao
listove lopuha.

Glas kukavice
i onaj u daljini
iste visine.

Na uskoj cesti
s cvjetnim šljivicima –
palim duga svjetla.

Svečanost trešnje:
svake godine isto –
novo cvijeće.

Duž glicinije
uz plot prati me
zujanje pčela.

Na užem dijelu
potočić teče brže
od mog koraka.

Skrivena žaba
u šašu – vjetrić i nju
njiše s vodom.

Noćni zov ćuka! –
Potom odnekud tiši,
druge visine.

Sišavši autom
s ceste ugasim svjetla –
pjesma slavuja.

Iz istog šiblja
slavuj i grmuša –
duet u suton.

Hej, rusomačo, da te
onda ne spazi Bashô
kraj živice, ne bih ja
znao za tebe!

Lidija BAJUK PECOTIĆ

Kao ruža, kao zvijer, dragi moj Flaubert

Najprije se Klarisa našla u njegovom snu. Počelo je kad je u nekoliko stvarnih situacija Jan izgovorio dvije-tri rečenice koje je ona interpretirala kao osobite. U svom je svijetu, naime, uzgajala nježne, osjetljive, krhke, zvonke, zaboravljene, rascvale rečenice. To ju je potaklo da se pozabavi njime.

Naravno da su ju zaintrigirale njegove nesnosne dosade, histerične tišine, razorne paranoje, protutnjale godine, bljutave ponoći, neoprezne nostalgije, izjednačene perspektive, sterilne bjeline, neprepoznatljiva djetinjstva, nedostižne komunikacije, patetični orgazmi, slinava reduciranja, isforsirani kadrovi, groteskne samoproždrljivosti, varljiva rasipanja... Tim veći bio je kontrast. U njegovom snu sve je prštalo od ushićenja, doticanja, životne radosti.

Igrom slučaja ili ne, Jan je ušao Klarisi u san, vukući za sobom sva raspoloživa tehnička sredstva za promatranje, izviđanje i navođenje: Geiger-Müllerove brojače, software, satelitske antene, prislušne uređaj, foto-ćelije, skrivene kamere, mikro-čipove...

"Lovac je da lovi, prepelica je da se čuva", bubnjalo joj je u sljepoočnicama dok mu je izmicala još koliko-toliko prisebna. "Tko tu koga lovi, tvoji su snovi prepuni paučine", smijao se lunjajući njezinim sumračnim svjetovima. Kad joj je banuo u vučju jazbinu, zavukla se u potpalublje nasukanog jedrenjaka. Zavirio je u sve duplje, rupe, škrape, vrtače i gromače, no ona je već čučala u ugaslom vulkanskom grotlu. Čak se jednom pretvorila u lisicu, ježa ili ružu, što li? No da, doskočio joj je preobrazivši se u nekakvog princa. Ašoku, rekao je.

Onda je Klarisa snažno zaveslala prema njegovom snu. I baš kad je pomislila kako na drugoj obali nema nikoga, Jan se stvorio pred njom žmirkajući čas očima, čas svom silom raznobojnih signalnih žaruljica. Osjećala je sjekutiće pod jezikom. Ujela ga je u nadlakticu. Jedino je zube još imala.

Tu priča poprima ležerniji ton. Nakon traljavog povuci-nategni na ničijoj zemlji, u ničijem snu, ili u realnosti možda, početna uglađenost ("Nadam se da ti je dan bio uspješan kao što ti i priliči.") transformirala se, naravno, do krajnjih granica zajedljivosti ("Kuham tjesteninu, tjesteninu i tjesteninu."), nesnošljivosti ("Danas krvarim udarajući glavom o zid kroz koji te susrećem.") i do laveža ciničnih, citatnih formi ("Jedina, malena, želim da...").

Što mu je ona odgovarala, nije se mogla sjetiti. Nijedne jedine od rečenica, koje je birala, mjerila, dotjerivala, znajući da će joj prije ili kasnije trebati za priču. "Sigurno ima načina da se sjetiš", govorili su joj svi njezini

starosjedioci s kojima bi dvaput godišnje, na plemenskom vijeću, negdje u visini sedmog grudnog kralješka, popušila kalumet. "Sve sam pokušala; da postoji način, znala bih za nj." Sliježući ramenima oni bi se razišli jedan po jedan, kao i njezine misli, kao i njezina sjećanja, najzad – kao i njezine rečenice.

Noćima tumarajući pretjerano osvijetljenim parkovima u kojima se osjećala zaštićenom i u kojima je udisala zrak za višesatno uranjanje u duboke vode ispod bjelokosnog mosta na kojem je Clint Eastwood jednom rukom rolao cigarillose, a drugom zadizao suknju njezinoj sestri rolerici, te obarajući se zatim na riblja jata zajedno s bjelobokim dupinkama, kutreći u zapuštenim kanalima, grizući grimizne nokte na nogama, kolutajući urokljivim očima, pokušavala je prizvati pamćenje. Uzalud, sva je bila ishlapila.

Onda joj je iznenada sinulo da je Jan onaj treći čovjek, antipod, nasuprotan, i da je na djelu njihov davni, prešutni dogovor kako će jednoga dana, jednoga dana... "Sve što je on, ja nisam. Sve što jesam, on nije. A tko sam ja, nemam pojma. Jer definitivno nisam pri sebi kad mi nije žao što sam mu dopustila da svojom varljivom dobrohotnošću objavljuje pomrčine, da pustoši hipertoničnim vodama, i što ništa, ama baš ništa nisam poduzela da ga, dovraga, u tome spriječim..."

Najveći problem bilo je kakav kraj toj neopreznoj romansi, ako se romansom uopće može zvati, napisati kad postane pričom. Srećom, u Klarisinom je susjedstvu živjela bistra djevojčica koja još nije išla u školu i koja je znala odgovore na sva pitanja. Ako je priča tužna, kraj mora biti još tužniji. Ako je vesela, onda svi na kraju plešu i zabavljaju se. "Hm, tulum bez glazbe, hm...", promrmljala je Klarisa zamišljeno; priča nije bila ni tužna ni vesela. "Onda napiši da je kuća izgorjela, ali da je djevojka prethodno istrčala iz kuće, legla pokraj ceste i zaspala smiješeći se. Dodaj još nešto, umjesto pozdrava... I to ti je to."

Doduše, kuća nije izgorjela, kuća se urušila kad je Klarisa, vrišteći histerično "dosta više tih virtualnih svjetova, pun kufer mi vas je", nasrnula na sve svoje nacrtane prozore.

Preostali dio ide kako je djevojčica rekla:

1. Djevojka je prethodno istrčala iz kuće, legla pokraj ceste i zaspala smiješeći se.

2. Bila mu je zahvalna što je otišao.

3. I južna mora, negdje oko Tasmanije, imaju zelene vode u studenom, dragi moj Flaubert.

4. Konačno je imala priču.

Uzaludne godine

Deset, dvadeset, trideset, četrdeset,
pedeset, šezdeset – uzaludnih godina!

Samo se slažu, pepelje se i izgaraju,
i zavaravaju i varaju,
i samo se nade pomalo iskre i pale i
zapaljuju,
i opet se u pepeo ruše i talože se
u pepelnicu.

Sve su to uzaludne, uzaludne godine!

Reći ću da jesu jer jesu.
I reći ću da pjesniku nema mjesta jer ga
nema.
I reći ću da su mrtvačka kola na putu
od pjesnika do izdavača jer jesu.
I reći ću da političke mase nije briga
za kulturne mase, jer je tako.
I reći ću da ono što propada doista propada,
jer i to je istina.
I reći ću da oni što nemaju smisla ni volje
doista ih nemaju.
I reći ću da nikoga od njih nije briga ni za što od onoga
što nizbrdo ide i što se u propasti valja.
I reći ću da ništa to ne valja, da ništa to
ne valja.

Al kome reći? I zašto? I radi čega?

Ta mrtvačka kola, taj totenwagen,
carro funebre, carrozzone,
ta nakaza crna i tamna što se vuče,
vuče naše knjige i naše pjesme
prema grobljima i prema smetlištima,

u otpade i u ruglo i u smrad i u jad,
u beskućništva i u proleterstva i u
izagnanstva i u najojađenija otuđenja,
u boemstva i u pijanstva i u dijaspore.

I kome reći? I zašto? I radi čega?

Kome se jadati? I pred kim cmizdriti?

Deset, dvadeset, trideset, četrdeset,
pedeset, šezdeset – uzaludnih godina!

I ne vidim ništa. Baš ništa.
I ništa se ne nazire nit prozire.
I tako će i dalje biti. I budućnost je takva.

I ako mora biti, neka tako i bude!
Pjesnik ništa ne može osim pisati pjesme.

Mrtvačka su kola na putu.
I crni konji i crn sprovod i crni sprovodnici
i ruho crno.
I sve je mračno.

Đuro VIDMAROVIĆ

Detalj iz života Ante Jakšića i Jurja Lončarevića

Poznato je da su Ante Jakšić (1912. – 1987.) i Juraj Lončarević (1930. – 1997.) bili dugogodišnji prijatelji. Bio je to donekle jedinstven slučaj u našoj književnoj povijesti.

Što je to vezivalo ova dva književnika? Poglavito, činjenica što su obojica pripadali hrvatskoj dijaspori. Jakšić je rođen u Bačkom Bregu na sjeveru Bačke, a Lončarević u Srijemskoj Mitrovici. I Bačka i Srijem nalazili su se od 1918. godine u sastavu Srbije. To je odredilo i sudbinu hrvatskog naroda nastanjenog u tim pokrajinama, a time i njih dvojice kao eminentnih predstavnika etničke elite. Budući da je većinski narod kroz institucije sistema i države podržavao rashrvaćivanje, odnosno asimilaciju hrvatskog manjinskog pučanstva u većinski narod, istaknuti predstavnici manjine, ukoliko nisu prihvatili asimilaciju, našli su se u statusu remetilačkog faktora, a to je značilo potiskivanje iz javnog života, policijsko isljeđivanje, procesuiranje, pa i robiju. Time ih se navodilo da napuste rodno podneblje i presele se k matičnom narodu, ili nekamo drugamo, po mogućnosti i preko mora. I Jakšić i Lončarević tu su politiku od rane mladosti osjetili na vlastitoj koži.

Jakšić je život proveo samozatajno, omalovažavan i marginaliziran, u neprestanom strahu od moguće retorzije. Kršćansko nadahnuće njegovih stihova bilo je nepoćudno tadašnjoj književnoj javnosti. Njegove knjige objavljivali su izdavači vezani uz Crkvu, o njima se nisu pisale službene kritike, nije ih se puštalo u javnost. I pored toga, Jakšić je uspio stvoriti opus koji ga uvrštava među vrijedne hrvatske pjesnike, a uz Aleksu Kokića među vodeće pjesnike hrvatske manjine u Vojvodini. Umro je 1987. godine. Na posljednji počinak u rodnome selu pratio ga je iz Zagreba jedino Juraj Lončarević.

Lončarević je pripadao uglednoj odvjetničkoj obitelji iz Srijemske Mitrovice. Između dva svjetska rata otac mu je bio čak i zastupnik u parlamentu tadašnje Kraljevine Jugoslavije, izabran na listi HSS-a. Majka Zlata potjecala je iz hrvatske plemićke obitelji Ćilić. Nakon što su partizani osvojili Srijem, obitelj Lončarević, iako nije pripadala ustaškom pokretu, izložena je žestokim progonima. Juraj, premda tek počinjući srednju školu, kažnjen je trajnom zabranom školovanja na teritoriju cijele Jugoslavije. Obitelj je morala izbjeći u Zagreb i ondje nastaviti život. Svih dvanaestero djece Ivana Lončarevića ipak uspijeva završiti fakultete i postići zavidne profesionalne karijere. Usud političkI progonjenog čovjeka pogodio je jedino Jurja. Uspio je privatno završiti gimnaziju u Zagrebu, a zatim i Filozofski fakultet. Karijeru počinje odličnim

komparatističkim studijama o Dostojevskom i Kafki. Bio je znalac glavnih svjetskih jezika, što je u to vrijeme bila rijetkost. Francuski i njemački naučio je od guvernanti još u djetinjstvu, a ruski i engleski na fakultetu. Karijera mu je prekinuta početkom 1961. godine zbog političkih razloga. Više nikada nije smio raditi kao nastavnik. Godine 1972. osuđen je na montiranom procesu od vojvođanskog suda, kao srijemski Hrvat, na dvije godine robije.

Kao mladi profesor Lončarević dobiva 1954. g. mjesto na gimnaziji u Đakovu, no nije postao član Partije, niti se stavio na raspolaganje režimu, nego je sačuvao intelektualnu neovisnost, kršćansko i nacionalno opredjeljenje. Smjesta je uslijedio udar. Poslije montirane afere, pod optužbom da je nacionalist, Lončarević mora napustiti Đakovo. Bilo je to stresno iskustvo kojega se sjećao cijeli život. U Đakovu se osjećao vrlo ugodno, jer je šokačka sredina bila bliska njegovome Srijemu, a njegov je pokojni otac nekoć bio parlamentarni zastupnik za kotar Đakovo. Istjeran iz gimnazije u Đakovu, uspijeva se zaposliti u subotičkoj ekonomskoj školi, u hrvatskim razredima, koji su tada postojali. Time počinje njegovo doživotno prijateljstvo s Antom Jakšićem.

Boravak u Đakovu Lončarević je sljedećim riječima opisao u autobiografskom djelu "Moja Mitrovica":

Približili su se moji đakovački dani, kada sam dobio prvo profesorsko mjesto – na gimnaziji u Đakovu. Bio sam mlad, nadobudan i pun znanja, ne sluteći što me još očekuje u tom režimu. Đakovo mi je oduvijek bilo drago jer mi je bilo dostojan nadomjestak za moj izgubljeni Srijem. Bili su to moji ljudi, koji su trpjeli neviđeni komunistički teror jer se tu nalazilo i središte biskupije, koja je komunistima bila trn u oku. (...) Moja me sudbina u Đakovu kao mlada čovjeka nemalo kosnula. Vjerovao sam da samo ono što kao nastavnik mogu dati svojim učenicima može biti ocjenjivano, a sve drugo nisam držao mjerodavnim za svoje uklanjanje. Teško sam se prevario, jer nisam htio kolaborirati s onima koji su od svukuda došli u Đakovo da bi u njemu vladali.

Što se zbivalo u Đakovu i na koji je način kao mladi profesor istjeran iz tamošnje gimnazije, Lončarević je opisao u promemoriji koju je zajedno s kolegom i supatnikom prof. Jurjem Novoselom poslao 1995. g. "Đakovačkom glasniku", tražeći od novih prosvjetnih vlasti moralnu i političku rehabilitaciju. Naslov pisma štampan je velikim slovima: "KOMUNISTIČKO ZLOSILJE U GIMNAZIJI ĐAKOVO ŠK. G. 1954/55". To pismo svjedoči ne samo o osobnom iskustvu Jurja Lončarevića nego i o stanju ljudskih, nacionalnih i političkih sloboda u ono vrijeme. Posebno bode u oči etiketiranje tihog, nježnog i kršćanski opredijeljenog Ante Jakšića, vodećeg hrvatskog pjesnika iz Bačke, kao "proustaškog pjesnika". U to vrijeme takva je etiketa osobu kojoj je bila prilijepljena, automatski bacala na rub društva i stavljala pod pasku Udbe, bez ikakvog dokaza o svojoj istinitosti. To dovoljno govori kako o odnosu režima prema Jakšiću, tako i prema eliti hrvatske nacionalne manjine u Vojvodini.

Donosimo u cijelosti to vrijedno povijesno svjedočenje ("Đakovački glasnik", br. 25, Đakovo, 15. 9. 1995., str, 25):

PISMO ČITATELJA

Dostavljam Vam u prilogu članak s molbom za objavu. Nadamo se da nam nećete uskratiti to pravo, kao u doba komunizma kada smo u Đakovu bili bespravna divljač za odstrel.

Uz izraze poštovanja!

Zagreb, 7. 9. 1995.

Prof. Juraj Lončarević, Heinzlova 47 b, VI. k., Zagreb

Došlo je valjda vrijeme i da se o tome progovori. Naime, ako nigdje drugdje, a ono je u našem školstvu komunističko zlosilje bilo otvoreno i posebno zloćudno. Mnogi su čestiti i pošteni nastavnici, iskreni rodoljubi, osjetili zloćudnu komunističku ruku na svojim leđima samo zato jer nisu željeli ni htjeli biti slijepim izvršiteljima komunističkih metoda u školstvu. Tako je bilo i u Đakovu, gdje je to zlosilje bilo još i teže nego drugdje, jer se u tom mjestu nalazilo sjedište Đakovačke i srijemske biskupije, a to je komunistima toga vremena bilo posebno zazorno. Nisu birali metode da dovedu u školstvo ljude problematična morala koji su trebali isto tako odgajati u školi povjerenu im djecu. Sva sreća da je tada u gimnaziji bio ravnateljem čestit čovjek, inače poljskog podrijetla, prof. Kopljevski, koji je činio sve što je mogao da se to komunističko nasilje što više spriječi i neutralizira. Ipak, žrtava je bilo. Prva je žrtva u školskoj godini 1954/55. bio prof. Juraj Lončarević, koji je bez ikakva obrazloženja maknut s đakovačke gimnazije samo zato jer je po računu komunista previše u njoj "hrvatovao". Ustvari, njegov je grijeh bio jedino u tome što nije u gimnaziji dopuštao velikosrpska presizanja pod ambalažom komunizma. Među ostalim, cijela je njegova obitelj bila zazorna režimu koji je tada bezdušno vladao Hrvatskom, budući da mu je otac 1932. bio narodnim zastupnikom za Đakovo na listi HSS-a. To se, dakako, nije zaboravljalo!

Sljedeći je "grešnik" bio prof. Juraj Novosel, koji je predavao latinski jezik, povijest i engleski, jedan od najboljih pedagoga na đakovačkoj gimnaziji. Slučaj njegova uklanjanja tekao je ovako:

U studenom 1955. g. pozvan je u komunistički komitet i bilo mu je tada saopćeno da komitet ima u njega povjerenja, da je omiljen među djecom i njihovim roditeljima u gradu, ali da se od njega traži da pomogne kampanji da se ravnatelj, prof. Stanislav Kopljevski, smijeni s tog položaja u gimnaziji. Kada je on to odbio, a još se tražilo i da kontrolira đake koji idu u katedralu, na što je uzvratio da ne može leći pred njezin ulaz, počela je protiv njega kampanja oprobanim komunističkim metodama. U gimnaziji je pripremljena hajka. Na konferenciji

prosvjetnih radnika bio je napadnut, a učenica M. M. i predstavnik omladine Gojko Koronsovac podnijeli su referate o "negativnostima" u školi, kao i o potrebi borbe za novi lik našeg socijalističkog učenika. Tada još nisu imenovani pojedinci koje treba napasti.

"Đakovački list" (članak bez potpisa) donio je naslov: "Iz škola odstraniti gospodski duh i strah", kojom je prilikom citiran i sam Rodoljub Čolaković.

Bio je to generalni napad na prosvjetne radnike koji se ne zalažu da bi se ostvarili navedeni ciljevi. Taj je članak bio ujedno i najava konkretnog progona u đakovačkoj gimnaziji, prilikom kojeg su stradali časni ljudi i pošteni hrvatski rodoljubi.

"Đakovački list" (31. 12. 1955.) donosi veliki naslov: "Gimnazija se ne ukida", kao što su, po mišljenju lista, širili vijest nenarodni profesori koji su bili otpušteni iz službe. I opet se nisu navodila prezimena ljudi. I konačno, kada je haranga na nevine ljude dosegla vrhunac, iz Zagreba je došla prosvjetna inspekcija da ispita stanje u gimnaziji. No, začudo, nije našla ništa što bi se moglo kao negativno pripisati radu škole.

"Đakovački list" i dalje harangira. Najavljuje mjere koje će se poduzeti, i konačno 7. siječnja 1956. prof. Novosel dobiva otkaz, a da nije bio ni preslušan. U školu nije smio više ići, zabranjeno mu je. Otkaz je dobila i časna profesorica Đurđica Bauman, jer je branila Novosela. Novosel se žalio Inspekciji u Osijeku, pa i samom ministru Žanku, a da od njih, jasno, nije dobio nikakva odgovora.

I konačno opet se javio "Đakovački list", koji je tada bio slijepo oružje u rukama boljševikâ. Na dvije stranice u članku od 14. siječnja 1956. donosi, između ostalog, i ovo:

"U odnosima kakovi su vladali u gimnaziji stvoreno je pogodno tlo za djelovanje pojedinih neprijateljskih elemenata. Poslije Lončarevića na školi je ostao Novosel Juraj koji dosljedan neprijateljskoj politici svoga prethodnika (Lončarevića) i koristeći nezdrave odnose u školi, nastavlja sa štetnim i neprijateljskim djelovanjem. On posjećuje Lončarevića u Subotici i održava s njim prisne veze unatoč tome što je potpuno upoznat s njegovom neprijateljskom djelatnošću. Preko njega se povezuje s Antom Jakšićem, proustaškim pjesnikom koji se već afirmirao kao protivnik današnjice... Savjet je donio odluku da se odmah odstrani Novosel Juraj, a zbog aktivnog pomaganja Novoselu u njegovu štetnom djelovanju i Bauman Đurđica.(...)"

Grijeh je Novosela bio što je posjećivao svog prijatelja koji nije za svoje "prevratničko" djelovanje bio pozvan na odgovornost ni od koga a ipak je proglašen neprijateljem. Ni Ante Jakšić, tada profesor na gimnaziji u Subotici (u ijekavskim odjelima), nije bio ni od koga pozvan na odgovornost – najmanje zato što se druži s prof. Lončarevićem, koji je u to vrijeme već bio profesor na isto

takovim odjelima u ekonomskoj školi u Subotici – ali je proglašen "proustaškim pjesnikom".

Haranga u "Đakovačkom listu" i dalje traje. U broju od 11. 2. 1956. izlazi članak "Stanje u gimnaziji", u kojem se javlja da je konačno smijenjen direktor Stanislav Kopljevski – za v. d. direktora postavljen je prof. Nikola Cindrić. Ovo je smjenjivanje bilo u prvom redu djelo Ljube Humlove iz Komiteta, koja je bila učiteljica s kursom. Haračila je po Đakovu, a Kopljevski joj se zamjerio što ju je upozoravao da ne može dok je on ravnatelj šefovati u školi. Bila je i loš i nestručan radnik. Kada je konačno ona došla na mjesto sekretarice općinskog komiteta, sve je učinila kako bi se Kopljevskog uklonilo, što joj je i uspjelo. Nedugo nakon toga umro je u Zagrebu, ojađen. Bio je izvrstan pedagog, neobično čestit i pošten čovjek!

I dalje izlaze u "Đakovačkom listu" pogrdni članci o školi. Govori se kako direktor nije vodio računa o školi, što je bila ordinarna laž. Bio je nazočan i Mika Špiljak, tada predsjednik Savjeta za prosvjetu i kulturu SRH, koji je u svemu podržao akciju čišćenja u gimnaziji, a kako bi i moglo biti drugačije kada osim opančarskog zanata nije imao nikakve druge škole.

Nadalje, "Đakovački list" od 10. 3.1956. opisuje partijsku konferenciju u Đakovu na kojoj je Ljuba Huml iznijela sve ono što je učinjeno u školi da se suzbije neprijateljsko djelovanje Lončarevića, Novosela i drugih. Svemu tome da je bila kriva neaktivna omladinska organizacija, razjedinjeni učenici i, konačno, ravnatelj škole koji je imenovanima pružao podršku!

A da ima čestitih ljudi među pripadnicima svih nacionalnosti, svjedoči slučaj profesorice kemije, kolegice Vuke, Srpkinje koja je podnijela otkaz ne želeći se solidarizirati s nasilnicima i boljševicima. Otišla je u Bosnu i, kao časna osoba, progonjenom Novoselu, koji je ostao na ulici, pomogla da se u Doboju, a nakon toga u Tuzli, uposli. Prošle je godine Novoselova supruga Mira, rođena Đakovčanka, umrla u Tuzli, gdje i počiva. Ratne prilike nisu dopustile da ju se položi u obiteljsku grobnicu u Đakovu.

I, konačno, zašto smo bili krivi?

Zato što smo bili pošteni. Što smo voljeli raditi. Što su nas učenici, a isto tako i njihovi roditelji, voljeli i cijenili, što su nas svi pošteni građani Đakova voljeli, i što nismo bili komunisti te što smo bili ustrajni hrvatski rodoljubi.

O tome svjedoči izvješće gimnazije za šk. g. 1954./55., u kojem smo istaknuti kao vrsni nastavnici, dobri stručnjaci i inovatori u nastavnom procesu. Na osnovi svega iznijetoga, svjesni pritom da se sada nalazimo u demokratskoj zemlji, tražimo od mjerodavnih upravnih i školskih organa u Đakovu moralnu rehabilitaciju kao žrtve komunističkog nasilja.

Nikome se ne želimo osvetiti, jer je mnoge nasilnike u međuvremenu stigla kazna Onoga koji našim životima ravna. Nismo spominjali ni imena, osim dviju

otužnih osoba zbog kojih nismo nekrivi i nevini trpjeli samo mi, nego i mnogi pošteni Đakovčani koji će nam uvijek ostati u najboljoj uspomeni.

Obraćamo se dakle našoj hrvatskoj javnosti putem "Školskih novina" u Zagrebu i "Đakovačkog lista" u Đakovu, lista čije uredništvo, svjesni smo toga, nema ništa zajedničko s onim otužnim i zloćudnim uredništvom iz našeg patničkog vremena.

Ukratko, tražimo ljudsku pravdu i moralnu rehabilitaciju od: gradskog poglavarstva – koje je tada predstavljao sluga režima Eugen Predrijevac, potpisujući otkaze a da ih uopće nije provjeravao, jer je bio sluga komunističkog režima – kao i od uprave gimnazije u Đakovu, u kojoj smo kao čestiti prosvjetni radnici i rodoljubi bili oblaćeni i konačno iz škole neopravdano protjerani.

Uz izraze štovanja:

Prof. Juraj Novosel, Banšćica 11, Gornja Stubica
Prof. Juraj Lončarević, Heinzelova 47 b, VI. k., Zagreb

U pismohrani Jurja Lončarevića nisam pronašao potvrdu o bilo kakvom odgovoru iz Đakova, premda je, u ime satisfakcije, očekivao da se netko barem ispriča.

Nakon Đakova mladi nastavnik odlazi u Suboticu, gdje radi u školskoj godini god. 1955./56., dakle samo jednu nastavnu godinu. O boravku u Subotici piše u autobiografskoj knjizi "Moja Mitrovica":

Ni subotičko razdoblje moga života nije bilo slučajno. Tamo je, kao i moja teta Mara (misli na Maru Švel-Gamiršek), *dogorijevao u samoći pjesnik Ante Jakšić, kojemu sam bio upućen od jednog kruga književnika koji su se počeli zanimati za moju aktivnost. Uostalom, u Hrvatskoj sam već bio dobrano kompromitiran, pa se Vojvodina sa svojom autonomijom pokazala prikladnim područjem, to više što su tu živjeli i Hrvati Bunjevci, osamljeni i zaboravljeni. (...)*

Po mnogo čemu je Jakšić bio posljednji pjesnički i kulturni bard tog vremena u Subotici. Predavao je u tzv. "ijekavskim odjeljenjima" u Subotici, a ja opet u isto takvim u ekonomskoj školi. Trebao je to biti neki dokaz ravnopravnosti Hrvata u Vojvodini s drugima. No to nije dugo trajalo: nakon mnogih afera i podmetanja kojima je kumovala, kao i uvijek, policija, ta su odjeljenja ukinuta, tj. spojena u jedno, a mi smo morali opet spakirati svoju prtljagu! Bio je to zloslutni znak svega onog što će se kasnije događati s hrvatskim življem u Bačkoj.

Radeći na Lončarevićevoj bibliografiji pronašao sam pismo Ante Jakšića Jurju Lončareviću od 28. studenoga 1955.:

Subotica - Spartak,
28. XI. 1955.

Dragi kolega,

Danas sam primio Vaš list. Drago mi je što ste mi pisali. Otišli ste, ali Vas vidim pored sebe. Ja po starome, a vrijeme prolazi. Nekidan sam napisao pjesmu pa Vam je šaljem na drugoj strani ovoga lista. Prilažem ove dvije knjige za I. Raosa. U moje ime zahvalite na knjizi. Pozdravite i Boru (Pavlovića). *Moći ćete mu dovoljno pripovijedati o svojim dojmovima.*

Kada budete imali vremena, javite mi se. Bit će mi drago.

Srdačan pozdrav.

P. s.

Sjedimo u Spartaku i mnogo Te pozdravljamo i ujedno se čudimo Tvojem tako naglom odlasku. – Geza

Srdačno Vas pozdravlja

Ruža

Pjesma koju je Jakšić poklonio Lončareviću nosi naslov "Slijepac":

SLIJEPAC

Izdao vid me. Sve se nekud gasi
i u daljinu povlači i skriva.
Već mi je bliže što mnogi ne slute
i što je bilo – pa se sad još sniva.

U srcu jesen, a još često želim
da pomilujem rukom žita zrela.
Sad bolje vidim što mi život dao,
a što je nekad moja mladost htjela.

I teško mi je kad sa štapom pođem
u nadi da ću nekog dragog sresti,
a tad se sjetim da već mnogih nema
i da sam putnik ostavljen na cesti.

U zraku nekad čujem cvrkut ptica
pa i sam pođem srcem nebu plavom,
idući tako, koliko li puta
o stablo ili o zid lupim glavom.

I tada stanem i ne pitam zašto
i ovaj san mi stvarnost grubo uze,
samo mi ruka zadršće, jer ne znam
da li sa lica brišem krv il' suze.

Godine 1955. ukinuti su hrvatski razredi u subotičkim srednjim školama. Lončarević se vraća u Zagreb, i jedno vrijeme radi u biblioteci tadašnje JAZU. Posvećuje se stručnom radu na području književne komparatistike i u uglednim časopisima objavljuje stručne radove. Upisuje poslijediplomski studij, a onda nastupa prekid. Život nastavlja kao politički disident, potom i uznik. Umire u Zagrebu 1997., poštovan kao borac za nacionalnu stvar, cijenjen kao promicatelj kulturnog amaterizma i proučavatelj kulturne baštine Hrvata u dijaspori, neumoran u nastojanju da se Srijem trajno integrira u hrvatski duhovni prostor, kojemu pripada od doseljenja etnosa na ove prostore. U znak osobitog poštovanja, pogrebni obred predvodio je biskup varaždinski mons. Marko Culej.

Juraj Lončarević bio je dugogodišnji član DHK – od 1969. godine. Autor je 8 knjiga i preko 400 bibliografskih jedinica.

Ivica JEMBRIH

U dvorištu

U rodnoj kući
uvijek je sve po starom.
Slike na zidu osluškujući
prate sjene nad ormarom.

U dvorištu
nema tragova bosih nogu.
Trešnje cvatu – bjelinom, same
mole se Bogu.

Odavno već
djeca su prerasla kolijevke;
ne diše peć,
a ptice pamte svoje popijevke.

I čujem djeda:
"Torbe su vam pune znanja,
ali je njiva pametnija:
nema kruha bez oranja!"

Odavno već
djeca su prerasla kolijevke;
ne diše peć,
a ptice pamte svoje popijevke.

Njivama su oduzete ruke

Njivama su oduzete ruke,
u gradu mnogi prose kruh;
zvona sama čuju svoje zvuke,
potoka žubor odavno je suh.

Propovijed o nekom globalizmu?
O praznoj kući tko još mari.
Proroci šute, a slute kataklizmu,
duša već se gnuša mnogih stvari.

O, još nas polje zove,
a tehnika sputava sve više;
u mašti tek ideali nebom plove,
zemlju žderu sve slanije kiše.

Samo da svijet spasi cvijet,
disanje bi šumjelo u svemu;
ubiju li pčelinji lijet,
imati neće niti krizantemu.

Njivama su oduzete ruke,
u gradu mnogi prose kruh;
zvona sama čuju svoje zvuke,
potoka žubor odavno je suh.

U staroj kući

U toj kući
više nikoga nema,
ona drijema, ona drijema.
- Ali noću čujem: kuca sat...
- Tvoje srce to ti kuca.
- Ali čujem: diše, kašlje brat...
- To jesen u krošnjama kašljuca.
- Zašto me škripanje zipke budi
usred umorne noći?
- U snovima žive dragi nam ljudi
ostavljeni u samoći.
- U toj kući više nikoga nema.
- Ima: njezin život u tebi živi,
ona ne drijema,
sva je u cvijeću
samo su zidovi sivi.

Već je preko puta

Nije to ona jesen,
ona đačka zagrebačka jesen,
to bolnička je jesen
"Sveti Duh".

A bilo je to jučer:
Botanički vrt,
Sveučilišna knjižnica,
Marulićev trg.

Ono jučer,
već je danas?
Odlazi u sutra.
Večer –
već je preko puta...

Ipak, kada netko umre...

Ipak, kada netko umre,
nešto ostane zavezano
kao uže
potonulog broda.
Ostane zavezan
i pokoji val,
peraja poneke ribe,
možda i najbrža zraka sunca –
dijete što ga netko zače.
Ostane zavežljaj cvijeća,
zavežljaj nečijih misli,
zavežljaj lišća lica i naličja,
zavežljaj naših razmišljanja
o svim tim zavežljajima.
Sve to htjeli bi odvezati
mislima o besmrtnosti...
Ipak, kada netko umre,
odveže se ona najbrža zraka sunca,
dijete što ga netko zače.
Kažem netko:
u svima začeće čeka začeće,
a ne smrt – granu obranih jabuka.

Giovanni Battista Piranesi

Giovanni Battista Piranesi, talijanski bakrorezac i bakropisac, graditelj i arheolog, rođen je 4. listopada 1720. godine od oca Angela Piranesija i majke Laure. Kršten je 8. studenoga u župi S. Moise u Veneciji. Neke nejasnoće u pogledu mjesta rođenja proizlaze iz činjenice da su roditelji došli u tu župu da bi ga krstili. To potkrjepljuje i zapis na rubu njegove biste u rimskoj zbirci Capitolina: tamo stoji da je rođen 1720. u mjestu Mogliano na teritoriju Mestre, nekoliko kilometara sjeverno od Venecije; ondje mu se otac bavio kamenorezačkim zanatom. Obitelj Piranesi očito nije dugo stanovala kraj župe S. Moise, jer župne knjige koje se danas čuvaju u sakristiji Svetoga Marka, svjedoče da je to ime osamljeno, te je (prema nekim autorima) vrlo vjerojatno da je obitelj došla iz Pirana, maloga gradića u Istri, odakle su bili starinom i rodom. O tome bi mogao svjedočiti i način pisanja njihova imena, s nastavkom *-i* – Piranesi, u pluralnoj formi, tračku njihova možebitnog plemenitaštva. Istraživač Biagi tvrdi da je otac Angelo imao nadimak Jednooki Šaljivčina, tako da je vjerovati kako je imao samo jedno oko.

Majka je bila kćerka pomorskoga kapetana Valentina Lucchesia i sestra poznatoga arhitekta i graditelja. Od ostale obitelji poznamo brata Angela, monaha kartuzijanskoga samostana. Stariji pisci spominju da se Giovanni kod njega često zadržavao iz razloga koji će potaknuti cijeli niz interesa u njegovu životu: brat je bio dobar poznavatelj latinskoga jezika i rimske književnosti te je marno tumačio mlađemu Piranesiju povijest Rima. Noću, osobito ako je ostao kod brata u samostanu, sanjao je Giovanni čudesne snove i u njemu je rasla želja da upozna tajanstvene gradove i spomenike koje treba opisati i spasiti za budućnost. Iako su te bratove priče mogle imati novelističko ruho, igrale su odlučujuću ulogu u daljnjem Piranesijevu životu, a pokazalo se da su počivale na realnoj podlozi. Piranesi je već od rane mladosti dobro poznavao rimsku povijest, njenu veličinu, ljepotu i praktičnu stranu, i nikada mu iz svijesti nije iščezla slika svjetske moći i gospodstva Rima.

Otac je želio da mu sin postane arhitekt i rano je uvidio njegovu darovitost. Poslao ga je svom šogoru Matteu Lucchesiu da uči graditeljstvo. Matteo je bio arhitekt u mletačkom Magistratu za vode i težište njegove nastave i poduke bilo je u tehnici konstrukcije kanala, mostova, slivnika, cisterni. No mladoga je Piranesija privukao tada slavni Palladio. Njegova su djela bila osobito cijenjena u Veneciji 18. stoljeća, pa je u vrijeme Piranesijeve mladosti Venecija bila u znaku neopaladizma. Piranesija je očarala čistoća

njegova stila i stoga je započeo studirati njegovo djelo. Usto se bavio i perspektivom, nasljedujući na tom području Vitruvija, a podučavao ga je Carlo Zucchi (1682. – 1767.). Plodovi tog venecijanskoga studijskoga razdoblja mogu se vidjeti u djelu objavljenom 1743.: *Arhitektura i perspektiva*.

Davnu želju da otputuje u Rim ostvario je 1740. Pišući o tome njegov biograf Legrand kaže da je boravio u palači Venecija s tada poznatim umjetnikom Coradinnijem. Tu ga nalazimo na vrhuncu zanosa i želje da istražuje tragove heroja čiji su ga životi i djela opčinjavali.

Neumorno prekapajući ruine, crtajući i studirajući njihove oblike, susreo je i skupinu Francuza koji su tada boravili u Rimu i u ime Francuske akademije obavljali isti posao: bili su tu De Troy, Vernet, Petitot, Pecheux, Doyen i drugi. Ti su umjetnici zadivili Piranesija marljivošću i zanosom, a na koncu ga i primili u svoj krug. On se pak odlikovao širinom i lakoćom u vladanju crtačkom umjetnosti: svaku stvar koju bi uočio okom, znao je točno prenijeti kao živu na papir. To je rimsko razdoblje trajalo tri godine, od 1740. do 1743. Tada je ujedno učio u radionici dvojice kazališnih dekoratera – Giussepea i Domenica Valeriania. Sam je izrađivao manje stvari za pozornicu i mogao je pokazati svoju maštovitost. No glavni posao bio je studij arhitekture i pred kraj toga razdoblja počinje radirati prve crteže. Ta nagnuća i zanimanja možemo razabrati iz predgovora njegova djela: *Prima parte di Architetture e Prospettive* objavljenog u srpnju 1743. godine. Djelo je posvetio prijatelju Nicolu Giobbeu, koji mu je bio vodičem kroz rimske ruševine. Konačno je uz pomoć Giobbea upoznao dvojicu najvažnijih arhitekata toga doba – Nicolu Salvia, graditelja Fontane di Trevi, i Luigija Vanvitellia, graditelja luke i lazareta u Anconi.

Njegova nadarenost vidljiva je već iz prvih radirunga, koji imaju i slikarsku vrijednost, kao što je odmah došla do izražaja i njegova sklonost arhitekturi. Slikarskom fantazijom povezivao je stare oblike u nove forme, dodavao kule i tornjeve, na što neki povjesničari umjetnosti upozoravaju kao na dokaz o eklektičnosti njegove umjetnosti te o neizvedivosti njegovih konstrukcija. On sam zanosio se tim maštarijama i tvrdio je da ih preuzima iz antike, osobito iz rimske tradicije. Govorio je prijatelju Gobbiu da mu se te govoreće rimske ruine svojim duhom obraćaju i u snovima te stvaraju brojne slike što ih sam ne bi mogao zamisliti, a crteži koje je prema njima napravio, da su nesumnjivo besmrtni. Također žali što u njegovo doba ne postoje veliki mecene koji bi izveli takva veličanstvena djela kao rimski carevi – Nerva, koji gradi dio Foruma, mecene Koloseuma, palače Neronese... Stoga mu kao arhitektu preostaje samo crtati svoje zamisli.

Te riječi ukazuju na podrijetlo njegovih arhitektonskih zamisli, kao i na svijest o njihovoj neizvedivosti. Važno je vidjeti gdje je Piranesi našao ne samo

uzore, nego i izlaz svojoj kreativnosti. Svakako je razdoblje venecijanske škole odigralo veliku ulogu. Palladio mu je bio uzorom i od njega je baštinio dio ornamentike. Tu su potom stari rimski spomenici, koji su mu svojim oblikom odredili maštu, a na nekim pločama nalazimo tragove utjecaja barokne rimske arhitekture (svodovi Svetoga Petra).

Glavni dojam te arhitekture ipak u cjelini ostaje slikarski. Sve se doimalo tako: veliko bogatstvo prosjekâ postavljeno u okvire, scenska dekorativnost, pitoresknost, bizarnost, pa se svaki list mora zasebno promatrati jer leži na rubnom području između arhitekture i slikarstva. Primjer su njegovi *Carceri oscuri*. To je prijenos kazališnih kulisa Daniela Marotsa, ali u formatu nepostavljivom na stvarnu pozornicu. Na scenama kazališnih kuća, te bi kulise bile pravo čudo.

Iz tog je razdoblja malo i ostalo; listovi priređeni za umjetničku dekoraciju pozornice pokazali su se časovitim uspjehom, kasnije gotovo ništavnim.

U to doba učio je bakrorestvo kod Sicilijanca Giussepea Vasija. Ovaj ga je tjerao na rad, tumačio mu razne perspektive i zanatske vještine. Radeći kod Vasija Piranesi je shvatio da izvedba njegovih dosadašnjih radova gotovo ne dolazi u obzir. U Vasija je zapazio ljubomoru i zavist, jer ovaj mu se rugao i zadirkivao ga do te mjere da je Piranesi izgubio kontrolu. Jednoga dana spopao ga je takav bijes da je izbila svađa u kojoj je učenik doviknuo učitelju kako bi ga mogao ubiti, jer ga ponižava i želi što prije istjerati iz škole. Ne znamo je li ta priča posve istinita, ili su joj jezici štogod dometnuli. Ostaje činjenica da je Piranesi bio Vasijevim učenikom, te da je načinio nekoliko listova antičkoga Rima i naumio osnovati svojevrsnu ustanovu "Magnifico collegio" u kojoj bi se posebno učilo i slikarstvo. To je bio trenutak kad je njegovo zanimanje za arhitekturu malaksalo, a on sve više naginjao slikarskom zanosu.

Biografi bilježe njegovo zadržavanje u Napulju i okolici 1743. godine. Tu se, izgleda, upoznao s prvim rezultatima iskapanja Herkulaneja i Pompeja. Iste ga godine potom nalazimo u Veneciji, gdje ostaje do 1745. Prema nekim biografima, trebao je postati učenikom velikoga Tiepola. Boravio je 1744. u njegovu rodnom kraju, došavši s kolegom Bottarijem, ali ne znamo ništa pouzdano – ni je li postao Tiepolovim učenikom, ni koliko je to možda trajalo. Čini se da se bavio izradom dekoracija na patricijskim palačama. Neka istraživanja svjedoče o tadanjoj velikoj psihičkoj tjeskobi i nervozi. Smiruju ga jedino izrade listova njegovih Carcera i drugih fantazija.

Izgled ostarjele Venecije, iznemogle ljepotice koja se bliži svome kraju, nemoćna za velike gradnje i grandiozne pothvate, prisilio je Piranesija da se odluči u Rim, gdje su ga čekale ljubljene ruine.

Od tada mu Rim postaje stalno boravište odakle kreće na razna putovanja da bi mu se uvijek iznova vraćao. Otac je odbio bilo kakvu pomoć jer je

Piranesi mlađi imao već četveročlanu obitelj. Stoga se on obraća prijatelju, bakrorescu i izdavaču Josephu Wagneru sa svim svojim dvojbama i planovima da rimske spomenike izrađuje na bakrenim pločama.

Po dolasku u Rim Piranesi uzima atelje na Corsu, nasuprot Francuskoj akademiji, te izlaže umjetničke tiskovine svoga prijatelja, koje je dobio relativno jeftino. Kako je ta trgovina uspjela, odluči Piranesi načiniti male razglednice Rima u kvart-formatu te ih prodavati po dvanaest franaka, a mogao je izraditi jednu dnevno. Kad je uštedio manju sumu, bacio se na provedbu svoga omiljenoga plana: kao predigru izradio je crteže modernih rimskih monumenata. Tako su nastale "Vedute di Roma". Piranesi je od arhitekta postao crtač-radirer.

Približavao se ostvarenju zamisli koju je razradio još 1743. godine: ako već ne može graditi kao stari narodi, može studirati njihova djela. Otprilike tada započinje i njegov put antikvara i pisca. Sudbina je htjela da se baš sada upozna s velikim znalcem stare rimske civilizacije, što mu je dobro došlo za studij rimske topografije. Bio je to Giovanni Battista Nolli. Za njega je Piranesi izradio pomnu kartu – kopiju Rima. Tada se intenzivira njegov rad na dubljem upoznavanju antičkoga Rima te nastaju "Trofei di Ottaviano Augusto". Na te listove potpisao se kao slikar, skulptor i arhitekt.

Dugi niz godina radio je Piranesi na djelu koje se smatra njegovim glavnim ostvarenjem: *Antichità Romane*. To četverodijelno izdanje najavljeno je već u pismima lordu Charlemontu. Najprije su, pod naslovom *Monumenta Sepulcralia Antiquà*, nastali drugi i treći svezak, posvećeni tom istom lordu, koji je vjerojatno davao materijalnu potporu, ali i savjete, pa je njegov čisto znanstveni pristup Piranesiju bio vrlo važan.

Piranesi je inače bio šutljiv i samozatajan, ali se ovaj put drznuo da u tekst opisa ubaci i povijesno-topografska razmatranja. No, onodobni kritičari i njegovi suvremenici često su ga smatrali pukim skupljačem i ponekad ismijavali. Ova dva njegova sveska pokazala su međutim da zna urne i sarkofage smjestiti u primjeren okoliš. Tu je zorno prikazana rimska kultura i njeni spomenici, tako da tih preko sto tabli znači velik doprinos istraživanju iščezlih materijala i ljepote.

U četvrti je svezak smjestio temu: antičko grobno slikarstvo, orisao sve ostatke slika, pokušao rekonstruirati spomenike, podzida, mauzoleje, Oktavijanov portik, Marcelov teatar itd. Ponekad su te rekonstrukcije izgledale gotovo nestvarno i tu je dolazilo do izražaja njegovo učenje u Veneciji kod Lucchesia, te lektira starih pisaca poput Plinija i Vitruvija. U predgovoru je sam izjavio da je Vitruvija imao kao rukovoditelja kod iskopavanja, te promatranja i osvjetljavanja problema. Iskreno se zanosio ljepotom, veličanstvenošću i trajnošću tih zgrada i umjetnina. Na neki je način to bilo otkrivanje

nove metode rada: pomoću starih pisaca prići rekonstrukciji rimske umjetnosti. Taj je postupak utvrdio pokusno istražujući grobnicu Cecilije Metele, koju je onda rekonstruirao prema Vitruviju.

Prvi svezak, uvod u preostale, donio je naposljetku jednu preglednu kartu sa sadržajem zidina Rima, plan grada oko Kapitola, ni do danas, smatra se, nenadmašen. Tu topografsku izvedbu nadopunjava katalog starih spomenika, čiji postanak i drevnost prikazuje u 60 bakroreza. Drugi dio sveska donosi niz specijalnih topografskih planova, objašnjenih tekstovima. U njima je došla do izražaja Piranesijeva neobuzdana mašta, divlji zanos i opijenost starom rimskom kulturom. Tu se našla i karta rimskih vodovoda, nacrti kastruma pretorijanaca, Neronov nimfeum, Dioklecijanove terme, plan Foruma Romanuma, Kapitolij, kako je nekada izgledao. 9. svibnja 1756. godine, dugo očekivano od učena svijeta, pojavilo se ovo veliko djelo na četiri velika radirana lista, posvećeno Jamesu Charlemontu, čime je odao moralnu počast svome meceni i zaštitniku.

Dopisivanje iz toga vremena pokazuje njegov ponos i svijest da je dovršio veliko djelo koje će ga nadživjeti i u daljnjim stoljećima, kao što je i Horacija nadživjela njegova umjetnost. Ne treba se čuditi tom možda i samohvalnom glasu, ako se zna da je podršku imao samo od pape Benedikta XIV., koji mu je dopustio uvesti dvije stotine bala papira bez carine, od kojih je stvorio ta četiri debela sveska s 224 table. To je po opsegu bio pothvat za kakvu akademiju i bogato dotiranu grupu ljudi.

Djelo je došlo na glas i ubrzo je iz Pariza naručeno 200 primjeraka, što je za one prilike mnogo. Londonsko Antikvarno društvo pozvalo ga je u proljeće 1757. da sa svojim tiskovinama bude njihov počasni gost.

No Piranesi nije dugo počivao na lovorikama. Odmah po završetku velikoga djela, pothvatio se dvaju novih poslova, i u sljedećih 6-7 godina zauzeto radio na njima: na pozamašnoj knjizi *Della Magnificenza ed Architettura de Romani* (222 folije), koju je izradio do 1758., te na *Il Campo Marzio dell Antica Roma*, koju je zgotovio 1762. godine. Bio je pravi pripadnik tog slavohlepnog, antikvarnog i znanstvenog settecenta. Jedva da je tko u tome mogao nadmašiti njegov doprinos, toliko je ljubio stari Rim. On je uopće svoj život stavio u službu proslave rimskoga duha, časti i imena. Stoga je znao biti vrlo polemičan, ako se tko usudio suprotstaviti mu neki drugi ideal.

Dakako da je kritika u tim djelima uočila i neke nedostatke. Jedni su prigovarali neskladnomu povezu njegovih kapitela, drugi osporavali prednost Rima u graditeljstvu. U Londonu se povela polemika s nekim Englezom koji je napisao tekst *The Investigator*, o kulturi Gota, tj. Germana, i u njemu tvrdio da su Goti poznati i nadmoćni pokretači europske kulturne obnove; sve velike europske nacije njima zahvaljuju znanost i moć; u njihovu su se krilu pojavili

Luther i Calvin i uništili veo neznanja što ga je uvela Katolička crkva, itditd. Napao je Piranesija i njegovo oduševljenje Rimom, predbacivao mu oduševljavanje za kloaku, zidine, akvedukte, jer su, navodno, sve to samo obične, svakodnevne stvari. O svemu tome Piranesi je imao suprotno mišljenje, držeći se Vitruvija, koji je u tim tvorevinama vidio snagu, korisnost i ljepotu. Smatrao je da su Rimljani naslijedili mnogo toga od Grka, ali i nadmašili Grke na tehničkom području, na kojem su originalni i prepoznatljivi.

U drugoj polemici Piranesi se obračunava s Francuzom Davidom Leroysom, koji mu je uputio pedagoško pitanje: koje građevine trebaju arhitekti studirati i uzimati kao uzor – one u Grčkoj ili Italiji, pa sam odgovara da su to one u Grčkoj, jer su prave i čiste, a sve u Italiji kopija je, i to ponekad slaba. Stoga arhitekti trebaju putovati u Grčku. Piranesi je obje teze odbacio, izjavivši da je grčka arhitektura kapriciozna i, kao ni dekoracija, nema pravila. Naveo je kao primjer jedno loše djelo – Sveti Marko u Veneciji. Upravo njegovi tornjevi, kapiteli, korniši i mramorni oltari dovezeni su iz Grčke. Tko nastoji spoznati duh te arhitekture, uočava da ona dopušta što god tko hoće. Stoga ne treba putovati u Grčku.

Za Piranesija Rim je bio centar svijeta i njemu je, kao i Vitruviju, odgovarao ideal starorimske umjetnosti, po značenju jednake toskanskoj (etrurskoj) i samo dodirno i razvojno nešto ovisne o grčkoj dorskoj crti. Tako on izjednačava dorski i toskanski stup, a govori i o tome da se može naći sličnosti i s egipatskom arhitekturom. Tako je neke kasnorepubličke uzorke i carske oblike smatrao nelijepima i neoriginalnima jer da ga podsjećaju na grčke. Predbacivao je Grcima da su uveli skupi mramor u gradnju, a luksuz je u umjetnosti uvijek neprijatelj dobroga ukusa i zasljepljuje samo prostačke duše. Dosljedan svojim tvrdoglavim stajalištima, tvrdio je nadalje da su Rimljani preuzeli od Grka samo luksuz u pogledu vrsta mramora. Tako se obračunavao s protivnikom Leroysom. S tim se danas malo tko može složiti i doista je potrebno poći u Grčku da se vide originali.

Europski svijet živio je tada u predvečerje značajnih potresa. Započela su previranja i osjećao se strah od nadolazećih burnih događaja. Osjećaj opasnosti nadvio se i nad Piranesijeva razmišljanja. U pismima iz toga doba Piranesi govori o sudbini rimskih spomenika koji su izdržali dvije tisuće godina, a sada tko zna...

Do toga doba samo su rijetki putovali na jug u Grčku i usput crtežima bilježili štogod o umjetnosti (Spon i Wheler 1767., a nešto kasnije Fanelli, Venecijanac, piše djelo *Athene Attica* i govori u njemu o spomenicima prošlosti koji su se posve promijenili).

Osamnaesto, a posebno nadolazeće devetnaesto stoljeće, donose u tom pogledu obrat. Tako se suvremenici Piranesija zagrijavaju za staru Grčku:

Leroys, Englez Stuart, Revett. Wood i Dawkins idu i dalje, sve do Palmire i Balbecka, a R. Adam putuje u Spalato (Split) da opiše Dioklecijanovu palaču. Grof Gazzola istražuje hram u Paesthumu, crta ga i objavljuje djelo o tom čudu. Tu je konačno i Winckelmann, koji već krajem 1755. putuje u Italiju i Grčku, te ih opisuje u djelu objavljenom 1762. godine.

Piranesi je surađivao s Winckelmannom, Adamom i Nollijem, i pritom isticao da oni žele ne samo nešto opisati i sačuvati, nego i odgajati svoje čitatelje. On najvažnijim dijelom ne smatra tekst, nego table, gdje se ponosio vjernom izvedbom prizora *Cloaca maxima*, nizovima kapitela, bazena, frizova svih vrsta, iz rimskih vrtova, vila i crkava. Bilo je tu konstrukcija dorskih i toskanskih hramova, bilo je sažetaka grčke arhitekture, bilo je prozorskih dekora... Djelo o Marsovu polju Piranesi je posvetio papi Klementu XIII. U uvodu se osobito ističe opis toga polja, koje je tijekom stoljeća poprimalo različite oblike i namjene. Piranesi je bio vrlo precizan te je u šest poglavlja kronološki obradio: Marsovo polje do Tarkvinija Ohologa i povijest do Gaja Flaminija, Cezara, Augusta, a posljednja dva poglavlja posvetio je dobu carstva, sve do njegove propasti. Panteon, kao najbolje sačuvana zgrada Marsova polja, obrađen je u posebnom svesku.

Zanimljivo je da se ovdje crteži projiciraju u raznim vizurama. Javljaju se tlocrt, ptičja perspektiva, bokocrt, a uvijek se objekti oslobađaju moderne okolice.

Djelo je ujedno spomenik prijateljstvu između Piranesija i škotskoga arhitekta Roberta Adama, pa posvetni tekst spominje Adama kao vjernoga studijskoga druga u istraživanjima Rima. Tu je znalo biti i nesporazuma, koji su proizlazili iz Piranesijeve namisli da se svaka stara zgrada koja više ne postoji, nego su joj temelji samo jedva vidan ostatak u nekoj novoj zgradi, posve rekonstruira. Adam je smatrao da Piranesi može nešto izvesti samo na temelju mašte i sretne zamisli. Za njega je to često bio nečuven posao, koji je postajao i nepodnošljiv. Ipak je Piranesi s neobičnom ustrajnošću istražio svaki dio podrumâ, skupljao i najmanje ostatke, točno crtao i konačno na osnovi svoga poznavanja rimskih starina sve to uklopio u plan koji je bio izložen na Kapitolu.

Jedna tajanstvena pojava odonda je do danas postala još začudnija. Sam je Piranesi naime tvrdio da mu se događa te se ponekad boji na koji je način došao do nekih spoznaja pri crtežima Marsova polja. Svjedočio je da mu se iščezli oblici i građevine mnogo prije – ranije negoli je dopustivo – pokazuju u fantaziji nego što mu se otkriju u stvarnosti. Tu ćemo njegovu tajnu ostaviti otvorenu i ovako pitoresknu samo zabilježiti.

Unatoč tomu, on se u pismu Adamu jada kako je samo neke stvari izvukao iz tame prošlosti, a mnoge su mu izmakle. To je pismo u njegovoj

biografiji poznato i vrijedno zbog načina kako u njemu opisuje vlastito djelo. Marsovo je polje čudesno djelo koje može ostvariti samo maštom obdaren arhitekt, pomoću, kako kaže, snova i duhovnoga uha, dižući sav taj nestali svijet iz mrtvih. Time je održao obećanje iz programa *Antichità Romane*. Ta tri djela: *Antichità Romane*, *Della Magnificenza* i *Campus Marcius*, u svojoj umjetnosti originalna i programatska, ostaju svakom istraživanju dotičnoga područja nezaobilazan početak. U njima uviđamo da je Piranesijeva umjetnost impulzivna, način rada oštar, poseban, nadahnut.

Gotovo istovremeno s tim djelima pojavila se povijesna studija *Lapides Capitolini*, koju je kao polemičko pismo posvetio papi Klementu XIII. U toj istoj, 1761. godini, pojavljuje se i istraživanje oko *Castela de aqua Giulia*. To je studija o vještini i načinu kojima su Rimljani vodu akvaduktima dovodili u gradove i dijelili kanalima u kvartove. U to doba odlazio je Piranesi izvan Rima i pravio nacrte zidina po Campagni. To bi činio ljeti, a zimi bi ih u ateljeu izrađivao.

Konačno, 1764. godine pojavljuje se opsežno djelo o starim spomenicima iz Albana i Castel Gandolfa. Tu su prikazana jezera gdje je volio boraviti ljeti, a koja su danas papinsko ljetovalište.

Time Piranesi ne zaključuje niz svojih arheoloških istraživanja; i dalje će strasno kopati. Tako se 1766. nalazi na jezeru Fucine, a od 1768. do smrti iskapao je u Hadrijanovoj vili, poduzimao pohode u Pompeje, stvarao topografiju iščezloga grada. Njegove posljednje radove objavio je sin Francesco, ali bez teksta, kao što je bez teksta osvanula i *Colonna Traiana* iz 1770. Isto se dogodilo i s brojnim crtežima nastalim u Hadrijanovoj vili, koji danas čine glavni dio tamošnjega muzeja. 1778. javnost je imala prilike vidjeti vedute Paesthuma, kojima je njegov sin radirao naslove. Tako ostaje pitanje: imamo li što iz pera Giovannija Battiste Piranesija nastalo u posljednjih deset godina njegova života? Posljednji uoči toga razdoblja izašao tekst jest *O sjaju i arhitekturi Rimljana*. U godini 1765. napao je taj tekst pismom Francuz Pierre Jean Mariette, no očito je da uopće nije pročitao djelo koje napada, a ostalo je i nepoznato čime ga je i kako Piranesi "ubo". Sukob je izbio oko Francuzove tvrdnje da su Rimljani opljačkali Grke i da nisu nimalo originalni. Piranesi mu očitava lekciju i upozorava ga neka ne govori o nečemu što nije pročitao. Kipari Bianconi i Biagi slavili su pobjedu svoga zemljaka. Bianconi je jasno stajao na Piranesijevoj strani i držao da su Etruščani jedini kojima i Grci i Rimljani moraju biti zahvalni u umjetnosti.

Piranesi se od svoga prvoga nastupa u javnosti 1743. godine uvijek nazivao arhitektom, te stavljao u signature svojih djela oznaku *venecijanski arhitekt*. Ipak, nije se čulo da je izveo neku gradnju, ili da mu je tko takvo što povjerio. To ga je očito ogorčivalo – nikada nije dobio priliku da u praksi

primijeni svoja otkrića i oživi graditeljsku tehniku Rimljana. Jedan razlog tome treba tražiti u mučnim i teškim okolnostima onoga vremena. Graditeljska se djelatnost u Rimu uglavnom ograničavala na restauraciju i ponekad ne sretnu dekoraciju. Jednom se tu našao i Piranesi te uzeo udjela u dekoriranju crkve Santa Maria del Priorato di Malta. No njegova mašta, koja mu je inače pomagala u crtanju, ovdje je preotela maha i smetala mu, pretvarajući mu nacrte u nemoguće tropske cvjetne forme.

U to doba bio je u nekim krugovima smatran sljedbenikom Palladija i zastupnikom klasicističkoga pravca. Zgrade iz njegovih zamisli stoje na glatkim postamentima kojima prolaze male, bogato obrađene stube. Tu su raznoliki stepenasti krovovi, skulpture, lavovi, predvorja s toskanskim stupovima, prizori obrađeni u bujnim reljefima, girlande koje vise o rukama stojećih ženskih likova. Između njih su otvoreni prozori i vrata koji vode u beskraj... nižu se bez kraja volute, meandri...

Za povjesničare umjetnosti nije upitno da u 19. stoljeću u umjetnosti supostoje dva pravca: klasicistički, koji često zovemo i historicizmom, i drugi, u stvaralaštvu oslobođen svih ovisnosti o prošlomu.

Uoči novoga stoljeća, godine 1796. pojavilo se postumno Piranesijevo djelo, apologija egipatske i toskanske arhitekture, opremljeno sa 66 tabli na tri jezika (tal., engl., franc.), djelo bujne mašte, s mnoštvom bizarnih slika i dekora: skulpture, sfinge, bogovi, bikovi, lavlje glave, hijeroglifi, obelisci, piramide... Tome je pridodano mnoštvo dimnjaka i time je stvoren specifičan, čudesan piranezijevski barok, mističan, tajanstven, snovit. Nikada više neće se pojaviti takve konstrukcije.

U cijelom njegovom životnom djelu posebno mjesto zauzima ciklus bakropisa Carceri – Tamnice. Prva verzija pojavila se već 1745. godine, a u njoj zamišlja fantastične arhitektonske prostore za kažnjavanje i mučenje zločinaca, sve vrlo slikovito i nadrealistički, likovno ostvareno velikim kontrastima svjetla i sjene. To je prava fantastična zbirka zbog koje je već onda dobio epitet "Rembrandt antičkih ruševina" (G. L. Bianconi). Ovdje je perspektiva u službi iluzionizma metafizičke vrste, patosa, imaginacije infernalnoga. To su po tematici vedute, ali one nisu barokne kulise, one žive u igri svjetla na izbočenjima i sjene u mračnim udubljenjima, oživljene figurama i scenama, što sve djeluje kao predstava s drugoga svijeta.

Sve se to prelama kroz duh osamnaestoga stoljeća, u kojem se javio rokoko, osobito razvijen u Francuskoj, stil koji je svojom lakoćom, elegancijom i lepršavošću ipak imao donekle veze i s Piranesijevim konstrukcijama. Tada se i talijanski barok razvijao u tom pravcu, pa i Piranesi ima udjela u tom prijelomnom dobu. On je poput boga Janusa imao dva lica: sažeo je sve stare stilove, ali i utemeljio nešto novo. Autor M. Schefer u svom je djelu *Stil empire*

Luja XV. ustvrdio: kao što Watteau personificira stil Luja XV., iako je već bio mrtav u vrijeme kraljeva ustoličenja, tako se dekorativnost ranoga empirea može označiti piranezijevskom.

Publikacije njegovih radova još su za života mu izvršile velik utjecaj na mnoge francuske, te posebno na engleske grafičare. To su prvenstveno ruinisti, vedutisti i slikari arhitekture uopće.

Zna se da je Piranesi bio prikraćen za mogućnost izvedbe, ali njegov duh živi na mnogim mjestima u Rimu. Jedno je i Caffe Inglese, u Via Condotti, odmah podno Španjolskih stepenica. To mjesto posjećuju pasionirani ljubitelji starina i znalci tajni. Navodno je tu nekoć dekorirao sam Piranesi, a tamo je zalazio i El Greco, po kome se ta kafeterija danas i zove, i dolazili su našijenci Hrvati – Julije Klović, te u 20. stoljeću Antun Gustav Matoš, Viktor Vida, Ivan Meštrović.

Piranesi je umro 9. rujna 1778., ožaljen i priznat. Njegovu radionicu preuzeo je sin Francesco, učenik i suradnik, te nastavio izdavati očeve bakroreze i druga djela. On sudjeluje u revoluciji, pa poslije sloma odnosi očeve ploče u Pariz, gdje sa sestrom Laurom i bratom Angelom osniva školu za bakropis i manufakturu terakota.

Strasni i zaneseni Piranesi nikada nije doživio cjelovitu izvedbu kojega svog djela. Njegova razigrana mašta i tajanstveno poniranje u iščezli svijet Rima donijeli su mu mističnu aureolu, a neki su pisci posegnuli upravo za tim motivima pišući o ovom vrsnom umjetniku osamnaestoga stoljeća.

Klonirana proljeća

U brazdama
sakriveni snijezi.
Nestaju.

Nešto se miče
u snježnim hrpicama.
Guske pasu.

Coca-cola je
proljetos, prva u parku
procvjetala.

U goloj krošnji
Čudo. Ozelenjela
od sjenica.

Na drvo leti
kos s brkom od travki.
Bude ocem.

Prije spavanja
potok ponavlja priče
drijemovcima.

Stara jabuka
rascvjetalom se krošnjom
poklonila zemlji.

Šarene se
pikule u rupici.
Došlo proljeće.

Topole cvatu.
Maslačak se ljuti što
postade sijed.

Gumi-gumi
preskaču djevojčice.
Vjetrić im pomaže.

Preskakujemo
potočić. Pardon
ponekoj visibabi.

Dva puta više
u vodenom ogledalu
potočnica.

Hrabri maslačak
uz prugu procvjetao.
Tramvaj protutnji.

Dječak je granom
razlistalom pomeo
tratinčice.

Breskva i trešnja
pomiješale cvjetove.
Na nebu licitar.

Vrabac skakuće
po nacrtanoj školi.
Pet, šest u nebu je.

Travnjak poslije
košnje opet cvjeta
novim smećem.

Veseli potok
Ispod ledene kore
guguče.

Najlon-vrećice
pokrile jaglace
uz auto cestu.

Šljivine latice
padaju oprezno
na koprive.

Lisičica sa
smeđim listom na glavi.
Modno i ljupko.

Klokot potoka
odnio niz planinu
lošu volju.

Išli smo
po glive. Nema gliv.
Šumu su posekli.

Posljednji snijeg.
Sav voćnjak pretvoren
u šljivik!

Iz smetlišta
vire oglodana rebra
stare rifljače.

Ocvala je, a
tratinu ocvjetnila
japanska trešnja.

Marija Snježna
bijela u tami šume.
Kao paprenjača.

Sa gojzerica
čistim pelud misleć na
idući izlet.

Ispred mene sjene
leptira. Okrenem se.
U nebo nestaše.

(Iz zbirke *Sabrana godišnja doba* i likovno-pjesničke mape *Lijepa naša*, koje će biti objavljene tijekom 2004. godine.)

Juraj LOKMER

Katedrala Uznesenja Blažene Djevice Marije u Senju te senjski i senjsko-modruški biskupi

(Povijesno-kulturni vodič) *

Ovaj vodič posvećujem svećenicima časne i drage uspomene, vjeroučiteljima mnogih senjskih naraštaja, prijateljima potrebitih i zaštitnicima slabih, svjedocima kršćanske nade, nositeljima radosti i navjestiteljima Kristove vjere u vremenu komunističke vlasti, senjskim popovima glagoljašima: dobrome presvitlome Josipu Baniću, župniku senjskome i prepoštu Stolnoga kaptola senjskoga, te istinoljubivome, prečasnome Vladimiru Kraljiću, dugogodišnjem kancelaru biskupija senjske i modruške i kanoniku štiocu Stolnoga kaptola senjskoga, koji je 1983. godine započeo pisati vodič po senjskoj katedrali ali ga nije završio, jer ga Gospodin ubrzo pozva u život vječni.

Poštovani prijatelji, dragi putnici namjernici,

dobrodošli u Senj, stari hrvatski grad na kamenitoj obali vrletnoga Velebita koju tako silovito i zanosno zapljuskuje kristalno plavo more, na kojoj tako zanosno mirišu rascvjetali badem, kadulja i smilje, sunce prži hrapavi sivi kamen, bor prkosi silini bure, a čovjek postojano svjedoči o višetisućljetnomu kontinuitetu života.

Dobrodošli u Senj, u hrvatsku Atenu, povijesno sjedište biskupâ i dom popova glagoljaša, grad tiskarâ glagoljaša, luku trgovaca i pomoraca, gnijezdo neustrašivih uskoka, grad književnikâ i prosvjetiteljâ, grad otvorenih, veselih i gostoljubivih ljudi, stalno prožimalište povijesti i sadašnjosti, koje svoju budućnost već tisućljećima zrcali u vlastitoj, ujedno općenarodnoj prošlosti. Osjećajte se ugodno, jer svi ste dobro došli ovamo, na iskone dvotisućljetne civilizacije hrvatskoga naroda.

Uske, krivudave, kamenom popločane gradske ulice umrežene poput labirinta dovode vas do srca grada, do senjske stolne crkve. Tu vas na malom trgu nepravilna oblika nazvanom "Cimiter", što će reći groblje, zatekne i, sa sigurnošću mogu reći, iznenadi jednostavno i, kako to pjeva Senjanin Silvije

* *Tekst je nastao kao rezultat nastojanja autora da napiše vodič po katedrali kojim bi na znanstveno jednostavan i literarno prikladan način dao što više podataka o senjskoj crkvenoj povijesti i njezinim spomenicima koji su ostali sačuvani nakon razaranja u II. svjetskome ratu. Tekst je prerastao okvire turističkoga vodiča, te postao zanimljiv svakome koga zanima još uvijek manje poznata ili nepoznata hrvatska crkvena baština. Zahvaljujem gospođici Mileni Rogić iz Sakralne baštine u Senju na informacijama i pomoći prilikom pisanja ovoga vodiča.*

Strahimir Kranjčević, "u kamenu Senju" sasvim neočekivano pročelje katedrale, odajući neobičan suživot kamena i opeke.

Nalazimo se pred katedralom, stolnom crkvom biskupa senjskih, a od sredine XVII. stoljeća biskupa sjedinjenih biskupija: senjske i modruške ili krbavske, biskupâ glagoljaša, koji su, s papinim dopuštenjem, sve do šezdesetih godina XIX. stoljeća u bogoslužju rabili staroslavenski jezik i glagoljicu. Dugo je to bila katedrala jedinoga biskupa glagoljaša u Katoličkoj crkvi, iako su brojni glagoljaši, svećenici i redovnici, djelovali i u drugim biskupijama na prostoru od Konavala i Kupreške visoravni do Trsta, Gorice i Gradišća u Austriji, uvjereni da se služe pismom i jezikom našijenca Ilira, svetoga Jeronima, Dalmatinca. Otok Krk nazivaju "kolijevkom hrvatske glagoljice", a Senj je *"kolijevka hrvatskoga (glagoljskoga) tiskarstva"*, koje je u sjeni ove katedrale nastalo i održalo se samozatajnim, upornim radom popova glagoljaša, tj. senjskih kanonika, uz odobrenje i potporu senjskih biskupa. Stoga se s pravom može reći da je *senjska katedrala prvostolnica hrvatskoga glagoljaštva*, a o tome su kroz povijest ustrajno i hrabro svjedočili senjski stolni kaptol, zborni kaptoli diljem modruške biskupije, a i senjski i modruški biskupi.

Katedrala Uznesenja Blažene Djevice Marije današnji izgled poprima tijekom 1946. i 1947. godine, te ranih pedesetih godina XX. stoljeća, temeljitom obnovom nakon razornoga bombadiranja grada u listopadu 1943. i veljači 1944. godine. Tom je obnovom arhitekt Harold Bilinić nastojao katedrali vratiti njezin izvorni romanički oblik. Po ulasku u ovo monumentalno zdanje, poklonimo se živomu Kristu koji tu prebiva pod prilikama kruha i pozdravimo Bogorodicu Mariju, kojoj je katedrala odvajkada posvećena. Zatim upoznajmo povijest te sakralnu i umjetničku vrijednost toga tisućljetnoga spomenika, koji je zapravo mozaik hrvatske crkvenosti i narodnoga življenja na razmeđama gdje su, uz gorčinu, borbu, stalne opasnosti i uništenje, uvijek nanovo nicali poticaji za očuvanje i obnavljanje života, a posebno njegove duhovne dimenzije.

U osvit kršćanstva

Arheološki nalazi u neposrednom susjedstvu katedrale govore o kontinuitetu sakralne funkcije tog prostora i njegovih objekata od vremena antičke Senije do naših dana. O tome govore i pronađeni ostaci hrama, i dijelovi skulptura Velike Majke Bogova (*Magnae Matris*) iliti Kibele (*Cybele*), antičkoga orijentalnoga božanstva, kao i dijelovi kipa nepoznata božanstva datirani na kraj II. i početak III. stoljeća. Iz jednoga natpisa u kamenu doznajemo da je u antičkoj Seniji bio i hram boga Libera *(Dioniza)*, božanstva vina i vinove loze. U blizini katedrale pronađeni su ulomci skulpture egipatskoga božanstva

Serafisa *(Seraphisa)*. U središtu grada, na forumu gdje je bio Kapitol, o čemu postoje indicije zasnovane na natpisima iz III. stoljeća, najvjerojatnije se obdržavao i carski kult, na mjestu gdje se dijelom nalazi današnja katedrala.

Na trgu Cimiteru, pred ulazom u katedralu, kasnoantički mozaik s geometrijskim ornamentima i stiliziranim vegetabilnim likovima, izrađen od crno-bijelo-crvenih kamenčića, s motivom "Salomonova" čvora, najvjerojatnije pripada ranokršćanskom sakralnom objektu većih dimenzija, podignutom na mjestu poganskoga hrama, i svjedoči o postojanju organizirane kršćanske zajednice u Seniji na prijelazu V. u VI. stoljeće. To potvrđuju i nalazi ulomaka starokršćanske kamene plastike: sarkofaga, pluteja i pilastra, datirani u razdoblje od V. do VII. stoljeća, a i povijesno relevantni podaci govore o todobnom postojanju biskupije u Seniji.

Senjska biskupija odnosno senjski biskup prvi se put spominju u poslanici pape Inocenta I. (402. – 417.) senjskom biskupu Laurenciju u vezi sa suzbijanjem krivovjerne nauke sirmijskoga biskupa Fotina, koja se u to vrijeme širila rimskim Ilirikom. Po riječima Ivana Crnčića u knjizi "Najstarija poviest u krčkoj, osorskoj, rabskoj, senjskoj i krbavskoj biskupiji" (Rim 1867.), drugi spomen senjskoga biskupa nalazi se u primjerku zakonika darovanom od pape Hadrijana I. (772. – 795.) Karlu Velikome. Tu papa spominje i senjskoga biskupa Maximusa, s pridjevkom Segniensis, kao sudionika crkvenoga sabora u Kalcedonu 451. godine.

Slojevi pepela, gareži, razbijenih opeka i kupe nađeni u gotovo u svim arheološkim sondama u Senju, govore o teškom stradanju grada, kakvo se moglo dogoditi za provale Huna u V., ili tijekom seobe naroda u VII. stoljeću. U to je vrijeme život u gradu najvjerojatnije zamro, a Senjci su, kao što se događalo na cijelom obalnom području, najvjerojatnije izbjegli na susjedni otok Krk, gdje su organizirali život na lokaciji koju tek danas prepoznajemo kao logičnu sponu otoka s kopnom. To je bio grad Korinthium u Maloj Luci, nedaleko od današnje Baške, nasuprot Senju. Slijedom starih zapisa i putopisnih izvješća, tu su, na lokaciji zvanoj Bosar, krajem XX. stoljeća rekognoscirane dvije crkve – bazilike većih dimenzija, a na prijevoju prema Veloj Luci i poveća kasnoantička utvrda (Korinthium). Sve to upućuje na postojanje većega naselja s utvrdom, najvjerojatnije nastaloga u kasnoj antici, odnosno za vrijeme bizantske vladavine (VI. – VIII. stoljeće) ovim područjem.

U rukopisu "Katalog senjskih biskupa", što ga je biskup Čolić na latinskome jeziku objavio u Beču (Schwandtnera 1748.), kao prvi senjski biskup, 743. godine, naveden je Ivan. Najvjerojatnije je riječ o biskupu Ivanu s kojim hrvatski polihistor, Senjanin, Pavao Vitezović (Paulus Ritter) započinje svoj katalog senjskih biskupa. Taj podatak donosi i Danielle Farlatti u "Illyricum sacrum", tom IV. (Venecija 1769).

O Senju nema pisanih podataka sve do početka, a o senjskoj biskupiji sve do kraja XII. Stoljeća, pa se drži da se Senj za vrijeme franačke vlasti (VIII. – IX. stoljeće) i vladavine hrvatske narodne dinastije (IX. – XII. stoljeće) razvija kao grad na rubu države, s vlastitom samoupravom, što odgovara njegovoj prometnoj i trgovačkoj funkciji pomorskoga grada i luke na najkraćoj vezi i spoju unutrašnjosti s morem.

Senjska ploča s glagoljskim natpisom: V IME OTCA I SINA I SVETOGA DUHA i ornamentalnom lozicom sličnom onoj na Bašćanskoj ploči, čiji je nastanak Branko Fučić datirao na početak XII. stoljeća, poklapa se s prvim spomenom grada nakon antičkog razdoblja, iz vremena kada, 1116. godine, Sergije, knez Krajine, u jednome vojnom pohodu predvodi, u ime ugarskoga i hrvatskoga kralja Kolomana, ratno brodovlje Krčana, Rabljana i Senjana. Ploča govori o povezanosti Krka i Senja, ali i o tamošnjem kontinuitetu života, i kršćanstva, o ukorijenjenosti glagoljice u Senju, logičnoj kao posljedica dovršenoga procesa naseljavanja Hrvata, koji su najvjerojatnije već u VII. stoljeću došli na istočnu obalu Jadrana, a u Seniji (Senju) se možda prvi put susreli s morem i starom antičkom cestom, uz utvrde Ad Turres u Vinodolu, te nastavili prodirati prema gradovima: Tarsatici, Fianoni, Alboni i dalje prema Akvileji. Jurisdikcija krčkoga biskupa do XII. stoljeća, na području Vinodola, Senja i senjskoga zaleđa, Gacke i Bužana, nedovoljno je istražena pa ostaje nerazjašnjena, ali je sasvim logična s obzirom na činjenicu da je antičko (romejsko) stanovništvo Senije izbjeglo na Krk pa se tamo po dolasku Hrvata postupno s njima stopilo, kao što o tom procesu na sjevernojadranskim otocima svjedoče Krčki natpis i Valunska ploča. Odatle to stanovništvo stoljećima, posebno pomoću sačuvane i dobro organizirane crkvene organizacije (biskup, samostani s benediktinskom regulom), nastoji utjecati na život u starom zavičaju, što ga kolektivno pamćenje nikad nije zaboravilo. Političkim povezivanjem Hrvatske i Ugarske, izborom kraljeva iz mađarskog kraljevskoga roda Arpadova, te premještanjem državnoga središta dublje u Panoniju (Stolni Biograd, Budim), značenje Senja seve više raste, a u njemu završava najbrži i najkraći prilaz moru iz Panonske nizine. Senj je, prema putopisnom svjedočanstvu arapskoga geografa i liječnika Idrizija 1153. godine, lijep i bogat grad, s mnogo brodova na moru. To je, kako misle hrvatski povjesničari, već u XII. stoljeću dobro organizirana gradska općina. Senjom, u ime ugarskoga i hrvatskoga kralja, od ranih šezdesetih godina XII. stoljeća upravljaju templari, vitezovi-redovnici osnovani u I. križarskome ratu. Splitski nadbiskup Petar VI. (1161. – 1165.), koji je, glede križarskih vojni, podupirao politiku i težnje pape Aleksandra III., na području Senja daje templarima crkvu svetoga Jurja,

kojega je taj viteški red posebno častio, kako bi držali Senj kao važnu stratešku točku. U to vrijeme skupine i vojske vitezova križarâ, praćene brojnom europskom sirotinjom, prolaze hrvatskim krajevima na putu u rat protiv nevjernikâ, Arapâ i Selđukâ, potaknuti vjerom u potrebu oslobađanja Svete zemlje, ali i željni avantura, no ipak ponajviše tjerani vrlo teškim životom u tadašnjoj Europi, nadajući se da će im bogatstvo Istoka te raskoš Carigrada, kao i maloazijskih i sirijskih gradova, omogućiti bolji život. 1202. godine, na putu u Svetu zemlju, križarska vojska za Mlečane osvaja i pljačka hrvatski, kršćanski Zadar, plaćajući im tako za prijevoz. Ti križari 1204. godine osvajaju i Carigrad, ruše bizantsko (romejsko) kršćansko carstvo i uspostavljaju Latinsko Carstvo (1204. – 1261.), čime se stvaraju uvjeti za razvoj novoga duhovnoga ozračja u Europi, posebno u Crkvi, koje će se odraziti i na senjske prilike.

Prvi je sasvim pouzdan spomen senjskoga biskupa 1169. godine, u pismu pape Aleksandra III. senjskom biskupu Mireju, kojega upućuje na vjernost splitskom nadbiskupu, poput njegovih prethodnika. Jedan od tih prethodnika svakako bi mogao biti i biskup Ivan iz 743. godine, ali i biskupi Laurencije (401. – 407.) i Maximus Segniensis iz 451. Biskup Mirej se još 1179. i 1185. spominje u dva dokumenta kao "Mireuo signiensi episcopo", u naredbama i zaključcima crkvenoga sabora (sinode) u Splitu, kad je osnovana biskupija sa sjedištem u Krbavi (Udbina). Bogati, moćni, dobro organizirani templari trajno su u sukobu ne samo sa senjskim biskupom, koji nastoji u svojem sjedištu spriječiti njihovu svjetovnu vlast, nego i sa senjskom općinom, koja teži što većoj samostalnosti, posebno zbog ubiranja pristojbi na trgovinu koja je u porastu zahvaljujući senjskoj luci, gdje se skupilo mnoštvo trgovaca: Krčana, Rabljana, Dubrovčana, Mlečana, a u gradu imaju konzulat i Katalonci. Iako je papa Lucije III. (1181. – 1185.) 1184. godine templarima potvrdio darovnicu kralja Bele III. (1172. – 1196.), senjski biskup, a i sami građani, time su trajno nezadovoljni. 1239. godine Senj stradava u velikom požaru, posljedici templarskoga obračuna s nepokornim gradom. Templari na silu osvajaju grad, plijene robu Senjanima i stranim trgovcima, koji su im dotada često odbijali plaćati dužna davanja. 1242. godine Senj opsjedaju Tatari. Tada, bježeći pred njima prema Splitu preko Krka, posjeda Knezova krčkih, u Senju neko vrijeme boravi ugarski i hrvatski kralj Bela IV. s obitelji i dvorom. Sve više jača utjecaj Knezova krčkih, koji još od 1193. godine, kraljevom milošću, posjeduju župu Modruš u zaleđu Senja, a već prije 1225. godine i župu Vinodol u najbližem susjedstvu. U templarskomu redu prilike su sve lošije. Ugled im pada poslije promjene papinske politike u vezi s križarskim ratovima, a posebno poslije teškoga poraza kršćanske vojske kod Gaze 1244. godine uslijed templarske nerazboritosti. Tome pridonosi postojanje Latinskoga Carstva u Carigradu – potičući duhovno jedinstvo zapadnoga kršćanstva s bizantskom tradicijom –

kao i nastajanje novoga duhovnoga ozračja u Crkvi (novi redovi: franjevci i dominikanci), a i bitno izmijenjen odnos ugarskih kraljeva prema templarima, koji se izgleda nisu ponijeli viteški u ratu s Mongolima. Sve to natjeralo ih je da prihvate kraljevu ponudu i da prije 1269. godine napuste Senj, odnosno zamijene ga za Dubicu i Dubičku županiju.

Senjski biskupi su glagoljaši

Najvjerojatnije su u požaru grada 1239. godine oštećene prvobitna katedrala svete Marije i templarska crkva svetoga Jurja blizu katedrale, u samom gradskom središtu, gdje je, kako se navodi u jednom u zapisu iz toga vremena, 13. lipnja 1233. pred "*templarskom crkvom u Senju*" upriličeno sudište. Ostatak najstarije katedrale po svoj je prilici kameni dio pročelja današnje, sigurno stariji od njezina ciglenoga dijela. I stari zvonik pred katedralom, pregrađen 1826. godine i srušen 1900. godine, prema svjedočenju Ivana Kukuljevića Sakcinskoga pripadao je najstarijem razdoblju, počecima nastanka katedrale. Prema njegovu svjedočenju iz 1856., na tom je zvoniku bila ploča koja ga je datirala u 1000. godinu, vrijeme hrvatskoga kralja Držislava. Međutim poznato je da se još jedan zvonik, kasnije uklopljen u stari biskupski, tj. župni dvor, nalazio iza svetišta današnje katedrale, što bi značilo da je katedrala imala dva zvonika. Nažalost, sklop zgrada stare biskupije tj. župnoga dvora porušen je u II. svjetskome ratu. Stoga Mile Bogović pretpostavlja da je tu riječ o svojevrsnom objedinjavanju dviju obližnjih crkava: templarske svetoga Jurja, na mjestu današnje katedrale, i stare katedrale svete Marije, sa zvonikom iza svetišta današnje katedrale, kasnije uklopljenim u stari biskupski (župni) dvor. Nakon što je prošla mongolska opasnost, a templari otišli iz Senja, biskup i općina na ostacima templarske crkve svetoga Jurja grade novu, veću katedralu i posvećuju je svetoj Mariji. Sačuvani zvonik stare katedrale (kako smatra Josip Frančišković, zvonik iz 1000. godine je onaj iza svetišta katedrale) ostaje u funkciji sve do kraja XVII. stoljeća, kada je potpuno ugrađen u biskupsku kuriju. Ostaje dvojnost titulara katedrale, stoljećima prisutna. U katedrali se trajno štovao sveti Juraj, iako su u gradu i izvan njega postojale crkve toga sveca, gradskoga zaštitnika. Saniranjem i obnovom katedrale nakon II. svjetskoga rata na vidjelo je izišlo romaničko, u slijepe arkade i prozore raščlanjeno, ciglom građeno prednje pročelje s rozetom te krajnji dio uzdužnoga bočnog (desnog) pročelja. Na temelju toga je Melita Viličić šezdestih godina XX. stoljeća, koristeći se povijesnim vrelima, rezultatima istraživanja i dostupnom dokumentacijom, izradila idealnu rekonstrukciju vanjskoga izgleda jednobrodne romaničke katedrale s trgom, najvjerojatnije nastale početkom, odnosno krajem XIII. stoljeća. Melita Viličić drži da je zvonik uz pročelje katedrale sagrađen kad i katedrala, dok Mile Bogović ostavlja mogućnost da je

to zvonik starije templarske crkve, na čijim je temeljima, nakon požara 1239. godine, sagrađena nova jednobrodna romanička katedrala. Senjska je katedrala jedina na hrvatskoj jadranskoj obali sagrađena opekom, o čemu svjedoči sačuvano originalno (restaurirano) pročelje. Može se pretpostaviti da je opeka, u nedostatku kvalitetnoga građevinskoga kamena, dopremljena brodovima s istočne obale Apeninskoga poluotoka (Emilia Romagna, Marche), s čijim je gradovima (Rimini, Pesaro, Fano, Ankona-Jakin, Fermo, Modena, Este) Senj stoljećima održavao žive trgovačke i kulturne veze. Danas vidljivi romanički kapiteli trijumfalnoga luka dio su te romaničke katedrale, a romanički stupovi koji nose kapitele ostali su skriveni, i dalje ugrađeni u kameni zid o koji se upire današnji šiljati luk svetišta, kako je utvrđeno prilikom obnove katedrale nakon 1945. godine. Prema Frančiškoviću, kaptolska i biskupska kripta, nastala u XVIII. stoljeću, mogla bi biti ostatak podzemnoga prostora ("Confesio") ranokršćanske ili ranoromaničke bazilike u kojemu je nad grobom mučenika bio oltar. Unatoč spomenutom kontinuitetu kršćanske sakralnosti od kasne antike do danas, teško je prihvatiti tu tvrdnju, jer prostor ničim ne odaje te funkcije, niti postoje izvori koji bi to potkrijepili.

1247. godine u Lionu Papa Inocent IV. posvećuje Filipa za senjskoga biskupa. Biskup Filip očito je stranac, najvjerojatnije osoba iz užega kruga papinih suradnika, i to franjevac, kako se čini po nekim njegovim misijama, u to vrijeme strogo određenima samo za franjevce. 29. ožujka 1248. godine, pismom pisanim u Lionu, biskup Filip od pape Inocenta IV. dobiva dopuštenje za uporabu glagoljice i staroslavenskoga jezika u liturgiji "u onim krajevima gdje već postoji spomenuti običaj", naravno – na području senjske biskupije i šire. Od tada je službeno potvrđena praksa glagoljanja u ovoj katedrali, nastavljana sve do sredine šezdesetih godina XX. stoljeća (II. vatikanski sabor). *Tim papinim pismom iz 1248. godine senjska je katedrala službeno postala i stoljećima ostala prva i jedina katedrala biskupa glagoljaša u Katoličkoj crkvi.* Možda je upravo biskup Filip graditelj romaničke jednobrodne senjske katedrale. Očito je samo čovjek širokih, europskih duhovnih obzora, osoba povjerenja papinskoga dvora i provoditelj papinske "istočne" politike, poglavito u Bosni (bosanska hereza), u vremenu misijskoga otvaranja Katoličke crkve prema pravoslavlju i u vremenu njezina pojačanog utjecaja na prilike u ovome dijelu Europe, uvjetovanog političkim (Latinsko Carstvo u Konstatinopolu) i duhovnim (pokušaj duhovne integracije zapadnoga i istočnoga kršćanstva) promjenama nastalima križarskim ratovima, mogao ostvariti gradnju nove katedrale i biskupske kurije, u sklopu velikog pothvata sveopćeg jačanja crkvenoga utjecaja na ovim područjima, između ostalog i pribavljanjem papinske potvrde prava bogoslužja na jeziku i pismu razumljivima narodu. Biskup Filip upravlja senjskom biskupijom više od trideset godina, a u dokumentima svoga

vremena javlja se kao utjecajna, ugledna ličnost. Tako je u Senju 14. lipnja 1248. godine u nazočnosti biskupa Filipa sklopljen mir Dubrovčana s Krčanima, Rabljanima i Zadranima poznat kao *"Pax cum Senia"*.

Pax Frankapana

Ubrzo nakon odlaska templara kralj Bela IV. daje Senj Knezovima krčkim na upravljanje kao nagradu za njihovu pomoć kralju i dvoru pri obrani od Tatara. Senjani su 20. lipnja 1271. izabrali krčkoga, modruškoga i vinodolskoga kneza Vida IV. i njegove nasljednike za vječite potestate i upravitelje grada i to *"... ante ecclesiam beate virginis Mariae"*. Od 1302. godine, proširivši se 1290. godine na Gacku županiju, okitili su se i nazivom *"knezova senjskih"*. Senj toga vremena važna je luka na sjevernom dijelu istočne jadranske obale, gospodarski najvažniji grad frankapanske državine. Iz toga je vremena srebreni kaptolski procesijski križ romaničke izrade, danas izložen u Sakralnoj baštini u Senju. Na križu je prikazan lik Krista – vladara i pravedna suca na tronu, s knjigom u jednoj ruci, dok drugom blagoslivlja, a na drugoj strani križa Jaganjac je Božji, s križem i četiri simbola evađelistâ na krajevima. U katedrali je natpis iz 1329. o gradnji neke crkve, s grbom Donne Imie de Raduco, kćerke senjskoga potkneza Filipa od Raduča. Natpis je nađen u materijalu porušenoga sklopa zgrada staroga župnoga (nekoć biskupskoga) dvora, u čijoj se blizini ta crkva vjerojatno nalazila. Natpis glasi:

ANNO DNI MCCCXXVIIII
MESE AVGUSTI DNA IMIA FILIA
VICE COMITIS FILIPI DE RADUCO
FECIT ISTA(M) ECLESIA(M) DE TOT(IS)
SUIS EXPE(N)SIS TALI MODO ORDI
NATQU(E) ISTA ECLESIA CO TOT(A)
BONAQ(E) (H)ABUERIT SE(M)PER P(ER) MANE
AT I(N) MANVUS P(RO) PI(N)QORIOMIN
IS DICTE DNE IMIE

Godine Gospodnje 1329.
mjeseca kolovoza gospođa Imia kći
potkneza Filipa od Raduča
sagradila je ovu crkvu o svom punom
trošku i na ovaj način određuje da ova crkva sa svim
dobrima koja je imala uvijek ostane
u rukama najbližeg muškoga srodnika
rečene gospođe Imie

Ante Glavičić, potaknut nalazima pri obnovi sakristije katedrale 2001. godine, drži da je time pronađena crkva Donne Imie de Raduco, tj. da bi ta crkva mogla biti današnja sakristija, koja je pregradnjama i dogradnjama, posebno u XVIII. stoljeću, potpuno uključena u kompleks današnje katedrale. Iz istoga je vremena najvjerojatnije i mala gotička kustodija što se danas nalazi u kapeli – lapidariju katedrale kod desnoga portala. U Kaptolskom statutu iz 1340. godine, koji je, kao što je dokazao Mile Bogović, izvorno pisan glagoljicom, spominju se sakristija i groblje oko crkve svete Marije. Statut donosi i odredbu o odgoju senjskoga klera, iz čega se može zaključiti da se, uza Senjski kaptol i senjsku katedralu, u nekoj vrsti kaptolske škole sustavno odgajao svećenički podmladak. To je i najstariji dokument u kojemu se, premda neizravno, prvi put spominje senjska stolna crkva. U dokumentu iz 1345. godine spominju se kaptol i kanonici Svete Marije, tj. neizravno se doznaje da je stolna crkva posvećena svetoj Mariji. U Sakralnoj baštini izloženo zvono gotičke profilacije, iz 1362. godine, s latinskim natpisom: *"Magister Bartolomeus me fecit"* (*"Načini me majstor Bartol"*), posebno je zanimljiv svjedok toga vremena, jer najvjerojatnije potječe sa zvonika senjske katedrale. U ratu Mlečana s ugarskim i hrvatskim kraljem Ljudevitom Anžuvincem za prevlast na istočnoj jadranskoj obali, Mlečani su 1380. godine zapalili Senj. Povijesni izvori ne navode da bi tom prigodom bila stradala i romanička katedrala. Šiljasti, gotičkoj profilaciji vrlo sličan i tijekom stoljeća pomalo izmijenjen trijumfalni luk svetišta katedrale, izgrađen na romaničkim stupovima kojima su danas vidljivi samo kapiteli, najvećim dijelom u sebi skriva stari romanički luk, pa indirektno govori o mogućoj pregradnji katedrale, najvjerojatnije poslije mletačkoga razaranja grada 1380. godine, što se može povezati s intenzivnom političkom djelatnošću senjskih biskupa Ivana i Leonarda de Cardinalibus. Najvjerojatnije je učeni doktor kanonskoga prava i senjski biskup Ivan de Cardinalibus (1387. – 1392.) sudjelovao u donošenju gradskoga statuta što ga 1388. godine Senju dadoše Knezovi krčki, a koji uređuje sva važnija pitanja iz gradskoga života i gospodarstva, posebno trgovine. U zidu svetišta katedrale, nedaleko od trijumfalnoga luka, iznad ulaza u sakristiju, grob je senjskoga biskupa Ivana de Cardinalibusa de Pensaura (Pesaro) iz 1392. godine. Taj zidni grob, izrazito bogate gotičke stilizacije, nalik na grob fiesolanskoga biskupa koji je izveo Tino di Camaino poslije 1321. godine u crkvi Santa Maria Novella u Firenzi, podigao je njegov nećak i nasljednik na senjskoj biskupskoj stolici Leonardo de Cardinalibus (1392. – 1401.), učeni pravnik i vješt diplomat u službi kraljice Marije i Sigismunda Luksemburžanina. Grob je u cijelosti sačuvan, i jedinstven je svojevrsni primjerak firentinskoga tipa gotičke zidne grobne arhitekture i plastike u Hrvatskoj. Sarkofag počiva na tri konzole. Na prednjoj strani

sarkofaga u sredini je reljef – prikaz Krista u grobu, kojega drže Bogorodica i sveti Ivan, a sa strana su reljefu grbovi biskupa Ivana i Leonarda de Cardinalibusa. Iznad toga je traka s ornamentalnim lišćem vinove loze i grozdovima. Dva anđela lučonoše podržavaju edikulu s baldahinom pod kojom počiva lik biskupa. Baldahin se sastoji od tri gotička luka. U središnjemu je reljef Janjeta sa zastavom, simbol uskrsloga Spasitelja, a iznad dva sporedna luka su figuralni ukrasi: lijevo je putto na leđima lava, a desno lav koji je zgrabio jelena. Sa strane groba je natpis:

+ HIC · IACET · REVERENDVS /
IN · CHRISTO · DNO · PATER · DOMINVS /
IOHANNES · DE CARDINALIBVS /
DE · PENZAVRO · DECRETORVM · DO /
CTOR · EPISCOPVS · SEGNIENSIS /
QVI · OBIIT · M · CCCLXXXXII · DIE · II · APRILIS /
QD SEPVLCRVM FECIT · FIERI · R · DONS · LEONARDVS/
DECRETORVM DOCTOR DICTI · DNI · IOHANNIS · NEPOS · ET /
SVCCESOR · IN · EPISCOPATVM · IMEDIATVS · ETIAM
PRO SE PRO · IPSIS · DEVM · ORATE · DEVOTE.

Ovdje počiva poštovani
u Kristu Gospodinu otac gospodin
Ivan de Cardinalibus,
iz Pessara, kanonskoga prava
doktor, biskup senjski,
koji preminu 1392. godine 2. travnja.
Ovaj grob dade načiniti p(oštovani) gospodin Leonardo
kanonskoga prava doktor, rečenoga gospodina Ivana nećak i
neposredni nasljednik u biskupstvu također
za se: za njih predano molite Boga.

25. listopada 1392. godine, najvjerojatnije na Leonardov nagovor, podjeljuje *kralj Sigismund Luksemburžanin senjskome kaptolu povlasticu "locus credibilis"*. Time je senjski kaptol postao ustanova od službenog povjerenja, u kojoj su se, sve do kraja XVIII. stoljeća, kaptolskim pečatom s likom Bogorodice na gotički bogato izrađenu prijestolju i s Djetetom u rukama (pečat je danas izložen u Sakralnoj baštini u Senju), ovjeravali dokumenti i isprave. Iz tog je vremena velika zidna fresko-slikarija, pronađena nakon razaranja katedrale u II. svjetskom ratu, a danas zauvijek izgubljena jer se nije mogla sačuvati zbog rasutosti zida katedralnog pročelja. U to je vrijeme taj monumentalni prikaz Raspeća, što se protezao svom površinom unutarnje strane pročelja, pregledao Branko Fučić pa je fresku pripisao rimineškoj školi iz XIV. stoljeća.

U to je vrijeme (1491.) nastao i kasnogotički reljef Svetoga Trojstva, koji se prije nalazio u crkvi Svetoga Duha na senjskome trgu Cilnici, u kući Benzia. Uz nju je od XV. do XVIII. stoljeća djelovao gostinjac i hospicij, a početkom XIX. stoljeća sekularizirana je. Sredinom XIX. stoljeća posebno vrijedan reljef s gradskoga groblja Svetoga Petra (Aleja – Šetalište S.S.Kranjčevića) prenijet je u katedralu, pa je poslije II. svjetskoga rata obnovljen i smješten u lapidarij – nekadašnju kapelu Svetoga Križa. Bog Otac, bradati starac u svečanu ornatu na kojemu se ističu florealni motivi, sjedi na prijestolju i u krilu drži Boga Sina, raspeta na križu. Između Oca i Sina lebdi Bog Duh Sveti u obliku golubice raširenih krila. Taj visoki reljef (131x51 cm), izrađen u sivom vapnencu, gotičko-renesansnoga izraza, ikonografski spada u antropomorfni tip prikazivanja misterija Svetoga Trojstva (Svete Trojice, kako to stariji ljudi u ovim krajevima običavaju nazivati) i vjerojatno je rad majstora iz lokalne radionice, odnosno majstora pridošlih s Apeninskoga poluotoka, koji su radili za potrebe naručiteljâ ne samo u Senju nego i na području Ugarske, kojoj je Senj bio najbliža luka. To je zacijelo djelo radionice koja je od sredine XV. stoljeća aktivna u Senju, gdje je i danas sačuvano dosta radova iz toga razdoblja. Prikaz Svetoga Trojstva na tom reljefu karakterističan je za razdoblje od XII. do XV. stoljeća, a u ikonografiji je poznat kao Prijestolje milosti (njem. Gnadenschaft) te u potpunosti izražava katoličku dogmu o istobitnosti triju božanskih osoba. Kompozicija je s dvije bočne strane uokvirena ornamentalnim biljnim vijencem, a na vrhu povezana cvjetnom, tipično renesansnom girlandom koja naglašava uzvišenost prikazanog misterija. Podno nogu Boga Oca stoji natpis:

TEMPORE NOBILIUM GASPARIS DE PONTE ET LODOVICI /
PEROVICH CASTALDORUM EIUSDEM ECCLESIAE FACTUM FUIT
PER EOS HOC OPUS /
1491.

ZA PLEMENITIH GAŠPARA DE PONTE I LUDOVIKA /
PEROVIĆA KAŠTALDA OVE CRKVE BIJAŠE NAČINJENO ZA NJIH OVO DJELO
1491.

Raspelo probija okvir kompozicije, a Kristove čavlom pribijene noge na križu dijele prostor ispod natpisa na dva polja u kojima su, pod nogama Boga Oca, dva plemićka grba – lijevo grb de Pontea, a desno grb Perovicha. Lijevi grb sadrži motiv mosta (de Ponte) po kojemu na dvije noge hoda lav, a desni grb, plemića Perovića, ima, kao i hrvatski državni grb, štit s kockastim poljem (25 "kocaka", a počinje uzdignutom, tj. crvenim "kockom"). Na štitu je kaciga s perjanicom. *To je najstariji poznati kameni prikaz grba, s elementom (kockastim poljem) hrvatskoga državnoga grba.*

Knezovi krčki obdaruju katedralu odnosno Senjski kaptol posjedima. Knez i ban Mikula (Nikola) IV., koji je 1430. godine dobio papinsko priznanje pripadnosti svoje obitelji rimskom plemstvu iz obitelji Frankapan, darovnicom iz 1426. godine osniva misnu zakladu knezova Frankapanâ, iz koje se Kaptolu senjskom plaća služenje misa zornica u senjskoj katedrali na čast Djevice Marije, kao i misa za zdravlje i za duše članova obitelji Frankapan, tijekom cijele godine. Njegovi sinovi Sigismund, darovnicom iz 1437. godine, i Bartol, 1448., daju selo "*Zupan hlm*", za što se senjski kaptol obvezuje služiti mise "... *na oltari Trih krali v crikvi svete Marie v Seni...*". Ivan Frankapan ml., zadnji Frankapan knez otoka Krka, 1485. godine daruje Senjskome kaptolu vinograd u Baščanskoj dragi na otoku Krku. Sretno razdoblje frankapanskoga upravljanja gradom prestaje 1469. godine, kad kralj Matija Korvin, kako bi zaštitio svoje zemlje od nadiruće osmanlijske opasnosti, vojnom silom oduzima grad Senj nesložnim sinovima Mikule IV. Frankapana i osniva Senjsku kapetaniju, novi obrambeni sustav, koji će u kasnijim stoljećima prerasti u velik teritorij Vojne krajine, vojne i administrativne jedinice izdvojene iz banskohrvatskoga pravnoga sustava, u kojoj će grad ostati čak četiri sljedeća stoljeća. Frankapansko i predtursko razdoblje zacijelo je najzrelije, najplodonosnije i najsjajnije razdoblje senjske povijesti, posebno u kulturalnom pogledu, a to je ponajvećma posljedica procvata grada pod frankapanskom upravom. Nakon što je, 1409. godine, Ladislav Napuljac prodao Dalmaciju Mlečanima, Senj ostaje jedina važna luka Hrvatske i Ugarske, snažno središte trgovine, posebno uvoznim vinom, solju i proizvodima apeninskih manufaktura (tekstil, keramika, staklo, papir, metalni predmeti), a izvozi se drvo i drvni proizvodi (vesla, jarboli), stoka i sirova koža. U gradu su konzulati Dubrovnika, Venecije, papinske države, napuljskoga kraljevstva i pojedinih gradova (Pesaro, Fano, Senigallia, Ancona-Jakin, Fermo) čiji su predstavnici uključeni u gradski život, a "*knezovi senjski*", Frankapani, ženidbama povezani s uglednim vladarskim obiteljima s Apeninskoga poluotoka (Aragon, d'Este, Visconti), s ugarsko-hrvatskim kraljem Matijom Korvinom, brandenburškim vojvodama iz roda Hohenzollern, prijateljuju i surađuju s mnogim europskim plemićima i okrunjenim glavama, primjerice s danskim kraljem, u čije ime Ivan Frankapan, najstariji sin bana i kneza Mikule IV., upravlja dijelom Švedske.

Tijekom XIV. i XV. stoljeća u Senju djeluju glagoljski skriptoriji. Moravski markgrof Karlo, kasniji češki kralj Karlo IV., osnivač (Karlovog) sveučilišta u Pragu, 1337. godine, na putu za Akvileju, boravi u Senju, upoznaje se tu s bogoslužjem na narodnom (staroslavensko-hrvatskom) jeziku i s glagoljicom, te, prema češkoj predaji, uz papino dopuštenje dovodi iz Senja (no najvjerojatnije samo *preko* Senja) benediktince glagoljaše u praški samostan Emaus. Najvjerojatnije je u tom emauskom razdoblju u Prag donijet glagoljski

Psaltir što ga "*pisa Kirin žakan*", "*let Gospodnjih č. t. l. z. (1359) ... v svetomu Kuzmi i Domjeni v Seni*", a koji je danas poznat kao Lobkowiczov psaltir. U XV. stoljeću u sjeni katedrale djeluje skriptorij iz kojega nam je danas poznat samo jedan glagoljski iluminirani kodeks, pod nazivom I. vrbnički misal, što ga napisa "*pop Tomas arhižakn senski i vikar gospodina Andrije dotura svetago Pisma biskupa senskoga na let gospodnih 1456 marča 20*", a od XVI. stoljeća do danas čuva se u Župnom arhivu u Vrbniku. Nažalost, nakon razaranja katedrale u II. svjetskom ratu, od brojnih glagoljicom pisanih pravnih spisa, pohranjenih u senjskom biskupskom i kaptolskom arhivu, sačuvala su se samo dva dokumenta, a u Kukuljevićevo ih vrijeme bilo 46. Za senjsku društvenu i crkvenu povijest od posebne je važnosti "Kvaderna senjskoga kaptola", pisana hrvatskim jezikom tijekom XVI. stoljeća. Glagoljica se tu miješa s bosančicom, a krajem XVII. stoljeća zapisivanje je nastavljeno isključivo latinicom. U Sakralnoj baštini u Senju iz toga je vremena sačuvano nekoliko zlatarskih radova domaćih senjskih majstora: kalež senjskoga zlatara Martina Živkovića izrađen oko 1487. godine, ciborij Vuka Hreljanovića, koji se može pripisati Martinu Živkoviću, te ciborij iz istoga razdoblja, također rad domaćega, ali nepoznata majstora.

Kolijevka hrvatskoga tiskarstva

Porazivši hrvatsku vojsku 1493. godine na Krbavskome polju, turska je sila u Senju gravitirajućem zaleđu razorila gradove i utvrde, poharala sela, a stanovništvo natjerala u bijeg i seobu na kvarnerske otoke, u Istru i Furlaniju, sve do mletačkih laguna, u Kranjsku, Štajersku, zapadnu Ugarsku i Donju Austriju. Život na ovim prostorima više nije bio siguran, a u ljude se uvukao stalan nemir i strah, što, povijesnim usudom, na svojevrstan način traje do naših dana. Kako reče pop Martinac, u II. Novljanskom brevijaru, svjedočeći o strahotama i posljedicama Krbavskoga boja: Turci "*nalegoše na jazik hrvatski*".

U Senju život ipak nastoji teći ustaljenim ritmom kao da nema osmanlijske opasnosti. Gradi se, tj. najvjerojatnije proširuje, sakristija katedrale, o čemu svjedoči natpis iz 1497. na nadvratniku ulaza sakristije, sa strane svetišta, s imenom graditelja, biskupa Andrije Campane de Mutina (Modena):

ANDREAS DE MVTINA EPS SEGNIEN FI
ERI FECIT ANNO DNI MCCCCLXXXXVII .

Andrija iz Modene biskup senjski
dao je načiniti godine Gospodnje 1497.

Mile Bogović drži da se taj natpis ne odnosi na izgradnju sakristije, nego je nadvratnik naknadno donijet s neke druge građevine, ili je biskup na već

postojećoj sakristiji izgradio samo vrata, možda na onoj iz XIII. stoljeća, ili još starijoj, kakva se spominje u Statutu senjskoga kaptola iz 1340. godine. Taj je biskup, prema dokumentu od 16. kolovoza 1496. godine, nabavio za "... crikve katridale blažene s(ve)te Marie v Seni..." orgulje. Osim oltara "Trih krali v crikvi svete Marie v Seni..." iz toga je vremena poznat i drugi oltar, "... S. Ciriaci in ecclesia beate Virginis in Segnia...", posvećen ankonitanskome zaštitniku, svetomu Cirijaku (u hrvatskoj tradiciji poznatu kao Kurjak), koji 27. kolovoza 1494. godine na dar dobiva "Missale in carta pecora", što će reći: misal tiskan na pergameni, 21. travnja 1475., u rimskoj tiskari "Uldaricus Gallus" als "Han Alamanus". U tom su bogato iluminiranom misalu, koji se danas čuva u Nacionalnoj austrijskoj knjižnici u Beču, zapisi hrvatskim jezikom glagoljicom i latinicom. Tako iz glagoljskoga zapisa u njemu, doznajemo da su: "1506. 16. Kada bihu prišli v Sen fratri reda svetoga Duminiga iz Indie na dan svete Barbare i služiše v jutro misu na glas velu i tada ih vele ludi gled...", što je očito bio veliki događaj u gradu gdje dominikanci od 1380. godine imaju samostan svetoga Nikole na obali, u kojemu je od 1479. godine sjedište zajednice izvanvenecijanskih dominikanskih samostana nazvane "natio segniensis", a od 1508. godine "senjske" ili "hrvatske" kongregacije. U misalu je latinicom zapisano i nekoliko jednostavnih hrvatskih stihova koji sadrže razmišljanja o Kristovoj muci, a senjskoj katedrali darovan je samo dvadeset dana nakon završetka tiskanja glagoljskoga misala, prvijenca senjske glagoljske tiskare što ga je priredio i 7. kolovoza 1494. u Senju tiskao senjski kanonik Blaž Baromić. Tako se na tradiciju pisanih kodeksa, statuta, dokumenata i isprava, od kojih je znanstvenoj javnosti poznato 60-ak, u krugu senjskoga kaptola nastavlja tiskarska djelatnost, novi način umnažanja Božje riječi, na narodu razumljivom jeziku i pismu. To je i svojevrsni odgovor na opasnost koja se je primicala gradu i prijetila sveopćim uništenjem, mjenjanjem identiteta i zatiranjem kršćanske civilizacije. Vrbenčanin, pop glagoljaš i senjski kanonik Blaž Baromić, čovjek s velikim iskustvom prepisivanja glagoljskih kodeksa (Mavrov brevijar), 1493. godine u Veneciji kod Andrije Thoresanija glagoljicom tiska "Brviel hrvacki", a već sljedeće godine u Senju osniva tiskaru, uz pomoć arhiđakona Silvestra Bedričića, đakona Gašpara Turčića i popa Jakova Blažiolovića, kasnijega senjskoga biskupa i sudionika IV. lateranskoga sabora 1512./1513. godine (njegov je sačuvani kameni biskupski grb danas uzidan na zgradi Sakralne baštine), te kanonikâ Urbana iz Otočca i Tomasa Katridarića, kao i popa Grgura Kraljića, knjigoveže, Senjanina "ki navlašć za to pride iz Benetak". U toj je tiskari 1494. godine nastao "Misal po Zakonu rimskoga dvora". "Spovid općena" prva je knjiga tiskana glagoljicom na hrvatskome svakodnevnome govornome jeziku, senjskoj čakavici. Tako, poput pisane knjige, i tiskana postaje vrijedna imovina. 6. kolovoza 1503. godine senjski pop

glagoljaš Anton Malatestinić Bratovštini svetoga Ivana Krstitelja sa sjedištem u senjskoj katedrali, oporučno ostavlja kuću u ulici Potoch i knjige: brevijar i glagoljski misal tiskan na papiru. Očito je riječ o Baromićevim izdanjima. Baromićeva tiskara na neko vrijeme prekida djelatnost, a 1507. godine nastavlja rad, no bez Baromića, koji je u međuvremenu umro. U tom drugom njezinu razdoblju nastaju sljedeće knjige: "Naručnik plebanušev" (1507), "Transit svetoga Jerolima" (1508), "Korizmenjak" (1508), te "Mirakule slavne deve Marie" (1507/1508) i "Meštriju od dobra umrtija" s "Ritualom" (1507/1508). Osim Misala i Rituala, to su prijevodi ondašnjih najpoznatijih teološkopopularnih izdanja s talijanskoga jezika. Ta je tiskara nastala i djelovala u sjeni senjske katedrale, unutar kaptola, uz odobrenje, potporu i suradnju senjskih biskupa. To je prva hrvatska tiskara o kojoj se znaju svi osnovni relevantni podaci: vrijeme i mjesto rada, nazivi izdanja, imena tiskarâ, prevoditeljâ i priređivačâ.

(Nastavlja se)

Među svojima

Svjetlo svijeće
Blista u očima
Svete Terezije

* * *

Sveti Florijan
Gasi plamen grijeha
Vodom iz vrča.

* * *

Uzdasi plove
Crkvenom lađom
Ave Marija!

* * *

U vitraju
Stepinčev lik uspravan.
Gori vječna luč.

** *

Bruje orgulje,
Pjevamo ozareni
Na Pozdravljenje!

Tabornik

Dobri moj pajdo,

Canberra je u plamenu. Za dvije-tri minute u pepeo se pretvaraju cijele ulice. Kuće u plamenu nestaju brzo kao da su od papira napravljene. Novine pišu kako je to najgori požar u Australiji posljednjih pedeset godina, a podivljali plamen i neke čudne i dosad neviđene velike plamene kugle nošene jakim vjetrom napravile su vatreni prsten oko glavnoga grada. Taj vatreni prsten opasniji je od najopasnijeg ratnog okruženja, iz kojeg se borbom izvuče bar mali dio duša, a iz ovog plamenog, sve mi se čini, neće se izvući nijedna. U proglašenom izvanrednom stanju gradska su predgrađa, hvala Bogu, uglavnom evakuirana, a stanovnici zbijeni kao sardine utrpani u prihvatne centre. Vjetar, moj pajdo, puše 80 km na sat, temperatura je već iznad 40 stupnjeva, a vlažnost zraka toliko je niska da plamteće vatrene kugle iz obližnjeg Nacionalnog parka Namadgi lete velikom brzinom prema gradskom središtu, pakleno mu prijeteći.

Šumski požari u okolici grada izmaknuli su kontroli pa je cijeli grad prekriven gustim dimom i pepelom kao da je atomska na njega pala i imaš osjećaj da si u onom najopasnijem, devetom krugu pakla. Kažem Ti, vatra za dvije-tri minute proguta i u pepeo pretvori cijelu ulicu i sve kuće u njoj – u samo jednom trenu. Prometnice koje povezuju Canberru s ostatkom zemlje, a kojima sam prometovao busom cijelog svog života sve do umirovljenja i najbolje ih od svih poznavao sada više nisu prohodne, niti su uopće prepoznatljive. Vatrogasci i dobrovoljci ni jučer se nisu uspjeli suprotstaviti plamenoj stihiji ovdje, nedaleko od moje kuće. Stanje je vrlo, vrlo opasno, a o razmjerima opasnosti najbolje govori to što je oko 350 tisuća stanovnika Canberre, tri stotine kilometara sjeverno od Sydneya, dobilo upute da ostanu u svojim kućama, napune spremnike s vodom, navlaže krovove kuća i gospodarskih zgrada i budu spremni da se na sve moguće načine bore s vatrom. Zapovjednik vatrogasaca Novoga Južnog Walesa već je priznao da iscrpljeni vatrogasci ne mogu sami obuzdati plamen. Najgore je što će većini nas Hrvata, ali i drugih, kuće i sve što su cijeloga života radeći stvorili, biti pretvoreno u prah i prije njih samih. I dok mi gorimo u Indiji, javlja radio – na tisuće ljudi umire od hladnoće, kao da je Bog nešto pobrko, loše rasporedio, što li?

U požaru je već izgorjelo sedam velikih imanja uglednih Hrvata u ovoj zemlji. Već se grupiramo i prikupljamo pomoć za njih, a tko će malo kasnije nama pomoći i hoće li ijedna duša biti živa – to ni Bog više ne zna, moj pajdo!

Iz svakog zla čovjek ponešto nauči pa i ja iz ovog strašnog požara u kojemu mi se smrt pred nosom keseri kao avet. Slušam nekog čovjeka kako priča da se ljudski kostur sastoji od 208 kostiju teških oko osam kilograma. Smrtno se čovo uozbilji kada mu ja kažem kako moj skelet teži svega četiri kilograma. Pita me: *Kako, čovječe, kako?*, a ja mu odvratih da sam ih već izvago, pa ljudi smrtno ozbiljnih lica prasnuše u kratak smijeh, a moj znanstvenik ostade komešajući se i dvojeći zafrkavam li ga ja ili se samo na neki svoj čudan način s njime šalim. U paklenoj vrevi s neke talijanske radio-postaje slušam kako nas, pajdo, ne deblja pivo već geni. *Ljubitelji piva, podignite čaše,* parlaju Talijančine, *moguće da veličinu vaših pivskih trbuha ne određuje samo količina piva koju popijete, već se radi o genima. Naime, skupina talijanskih znanstvenika povezala je gen poznat kao DD* (asocira me na dječji dodatak), *koji je prisutan kod 40 posto stanovnika, s porastom naslaga na trbusima mnogih muškaraca.* Talijani ko Talijani, naši susjedi koji su se šaliti naučili od nas, a sada su nas prestigli šaljivdžijskim natuknicama i gestama, vicevima i svim drugim što je u vezi s duhovitošću.

A naši Muslići? Šta se to dogodi, života Ti, pa se okrenuše na nas? A bili su tako dobri. Ćaća mi je ko dječaku pričo da je hanuma Bešićka (znaš, to je ona hanuma što je, kažu, furala s Tvojim djedom, a svojim kmetom Antom) prodajući današnji Đugumov Vrto, prodaju uvjetovala kupcu time da on *dok je Boga i svita* kroza svoju travu ostavi stazu kojom kmetovi mogu najbližim prečacem pješke stići do župne crkve.

Moj ćaća Pero bio je ko i Tvoj ćaća Mato u hrvatskoj vojsci tijekom drugog svjetskog rata i znao je da će mu djeca pasti u nemilost crvenih *pobjednika*, da će kao i njihov narod biti proskribirana i nositi epitet nepodobnjaka sve dok bude trajala crvena vlast. Reče mi tada moj Perasti, sada pokojni, da se maknem i tražim pribježište gdje znam i kako znam i umijem. A ja – dječak! Trinaest mi je godina tek. Piso sam Ti davno, koliko se sjećam, da sam te ugledo baš sa staze iz Đugumovog Vrtla i mahanjem ruke pozdravio toplo rođački dobacivši ti glasno (u strahu da me netko ne čuje) da se nikada više nećemo vidjeti.

I, eto, baš ko tada, pišem Ti ovo pismo bez naslova i sada. Daj mu Ti, života ti, naslov, ali to po meni i nije bitno. Bitno mi je da barem netko na ovome svijetu uspomenu na mene trajno sačuva, a Ti si mi najpouzdaniji. U Tebe sam jednako siguran i poslije pedeset i pet godina. Vidiš kao i ja da živimo u svijetu u kojemu malne svatko svakoga mrzi pa mi se onda i ne čini čudnim što nas sada naši Muslići mrze. Sve to s tim i oko toga žalosno je i tužno da tužnije ne može biti. Kobno je, dozlaboga kobno, što je došlo do rascjepa u jednom jedincatom narodu samo zbog različitih vjerskih opredjeljenja.

U djetinjstvu i ranoj mladosti želio sam i sanjo sam postati tabornikom. Zakasnio sam. Uvijek ja zakasnim. I tada se trinaestogodišnjak gol i bos

otisnuo onako ko grlom u jagode, štono kažu *trbuhom za kruhom*, i kreno, žalosna ti godina, u svijet. Ovdje sam za spas našega naroda davo dolara koliko sam god mogo, škrtareći i na ishrani samo da mogu dati više. Znaš da smo na početku ratnog kovitlaca odavde tamo spremili foto Rasimova brata s pedesetak snajpera da ih u našoj općini bratski podijeli pola-pola Muslićima i našima. On je uspješno odradio svoje. Oružje je prošverco i sve učinio kako je dogovoreno. Koju godinu prije sukoba njegov sinčić bio je kod svoga strica foto Rasima, ali se brzo vratio vamo jer je, kaže, vidio da ni foto Rasim, ni Rasimovica, a ni dva njihova sina njegovih godina uopće ne slave Božić. Njega je jako iznenadilo kada je vidio da oba baš na dan Božića odoše u školu na nastavu. Pošo je i on s njima jer nije imo kamo. To je za njih radni i sasvim obični zimski dan, a ne najveći blagdan. Upravo mi sada pade na um ona *čuvena maksima* kojom se poštapo onaj, pomozi mi reći prezime... onaj crveni Marko koji je kao papagaj u svakoj prigodi ponavljo *Bolji je metar vlasti, nego kilometar škole!* Ali eto, Bog se pobrino i odapela je ta budala, ali nije on to sam izmislio, sigurno nije jer to je prejako za onu njegovu sitnu glavicu i onu brzu srednju školu, znaš onu skraćenu dvogodišnju poljoprivrednu u Čapljini, ustrojenu samo za brzo "produkovanje" crvenih *perspektivnih kadrova*.

Sjećaš se da sam našoj djeci u četvororazrednoj pučkoj školi stalno ponavljo kako jedino želim postati tabornik. I pričo sam o tome sve dok nas djecu nisu ušutkali naši roditelji i oni crveni iz našega sela. Ni do danas mi nije jasno zašto nam zabraniše da izgovaramo glasno tu riječ. O tome sam ovdje često pričo znancima i putnicima u busu. Oni su se tome samo smijali i na koncu sam zaradio nadimak Tabornik i otada me nitko više ne zove mojim prezimenom već samo kažu Marijan Tabornik. Ma, neka! Ako ništa nisam uspio, uspio sam da od malog "t" postane veliko, pa, Bože moj, i to je uspjeh!

Piso si mi pred posljednji rat (dabogda bio posljednji za sva vremena) kako si dva desetljeća pripremo demografsku studiju o stanovništvu naše općine i da su naši Muslići svi izreda, osim tri-četiri prezimena za pet obitelji, zapravo islamizirani Hrvati. Piso si mi da je rukopis studije kružio od obitelji do obitelji, od intelektualca do intelektualca i među običnim ljudima i da nikakva, baš nikakva ljutnja kod naših Muslića nije zamijećena. Stavljene su bile samo tri-četiri sitne zamjerke poput one je li Zajmović ili Zaimović, i sl. Žalosno je što su rukopis uništili, spalili ili ukrali pa sakrili baš naši vojnici u patološkoj ratnoj mržnji prema Muslićima.

Nedavno (prije petnaestak godina) bio je ovdje neki, čini mi se da se prezivo Dizdarević, iz Zagreba, i poslije predavanja onako u nevezanom razgovoru reko nam da su i njegovi plemenski korijeni iz hrvatskog stabla i da se Muslići u Zagrebu pišu kao Hrvati islamske vjere. To mi se i tada činilo, a i sada mi se čini, nekako logičnim, istinitim i najpametnijim izborom i opre-

djeljenjem, najjače utemeljenim u historijskoj znanosti. Gola je istina da se svako stablo bez korijena suši, pa je takvo opredjeljenje zagrebačkih Muslića zapravo vraćanje iščašenog dijela naroda svojim korijenima. Mi i Muslići ovdje smo ko jedna duša. Jest da se mnogi hrvatski iseljenici (dijaspora, kako je tamo zovu) ljute što se ne zna u što su se sve potrošili njihovi debeli novčani prilozi koje su skupljali i poslali tamo za spas domovine i spas Hrvata i Muslića. Ali, znaš, pajdo! Ljudi ko ljudi! Ne možeš ih promijeniti, niti nekim tvrdim glavama nešto sasvim dokazivo ikako možeš dokazati. Čuj, molim Te! Ja sam pričo s mnogo mudrih glava, među kojima i s pet-šest generala koji su preturili mnoge ratove širom zemaljske kugle preko svojih glava. Ti, valjda, znaš da naš kontinent nikada nije ratovo i ovdje ljudi i ne znaju šta je to zapravo rat. Nama naturaliziranim Australcima ipak je žao urođenikâ, čija demografska slika kopni kao i hrvatska, iako je Hrvatska u *buretu baruta*, ili kraj njega, a naši Aboridžini su bez rata tu gdje jesu i žive pradjedovski arhaično i zaostalo, ali žive u miru i to je najvažnije.

Nego: znaš šta pričaju ti generali koji su u tim ratovima sudjelovali i iz njih s puno sreće i puno pameti izvukli živu glavu? U rat su ih gurnule nadređene glavešine, mi kažemo prdonje. Kažu da cijena jednog jedincatog dana u kojemu se odvijaju ratna "dejstva" iznosi, zavisno od kvadrature zahvaćenog prostora, pa od konfiguracije zemljišta, onda od brojnosti žive sile i kakvoće ratne tehnike i naoružanja, ni manje ni više nego dva milijuna dolara i to ne ovih naših australskih, već USA-dolara.

Meni se od toga zamantalo u glavi i od vrtoglavice zamal da u nesvijest nisam pao.

Ma, znaš, pajdo: jest da sam ja vozač i da nemam bogzna kakve škole, ali sam načitan, i napamtio sam puno toga iz priča pametnih ljudi stavljajući u svoj džep sve što sam procijenio da treba. Činio sam to samo zato da budem što kvalitetnije misleće biće. Pa, vidiš, za mila Boga, vidiš i po mom pismu: ko da ga je piso ministar, a ne obični vozač koji je, vozeći autobus po cijeli dan ulicama Canberre, uspio ipak nekako završiti večernju pučku školu.

Jest da i naši Muslići ovdje u zadnje vrijeme sve nešto tunjkaju i šuškaju šuš-muš, ali Ti znaš ko i ja da su oni dobri ljudi i – kvit. Vi se tamo, kako nam dojavljuju, sada slažete kao rogovi u vreći, ali ja se nadam da će razum i razboritost ipak na koncu pobijediti i da ćete vi i Muslići biti ono što zapravo stoljećima jeste – jedan narod s dvije vjere i ništa više. Pa Ti si od mene puno školovaniji, pobogu. Bježiš mi s tom svojom školom tri-četiri koplja i ajde sada reci da nije tako? Naša pojedinačna i nacionalna sudbina jeste zajebana, ali kakva je – takva je, treba ići dalje, i to tako kao da je najbolja i onda kada nam se učini crnom da crnja biti ne može. I nuder, pajdo, mrzi nas prilično puno tog vražjeg svijeta, ali kada malo mućnemo glavom, onda shvatimo i zašto, jer

jedna je i jedincata Lijepa Naša na ovom ludom svijetu, a, bome, u pravu je i onaj naš pjevač koji pjeva *raselit' nas triba / da nas manje ima / nisu tu ni bili / tad će reći svima.* Neka, neka! Svatko će iskaliti svoju mržnju, jer mržnji robuje, a mi ćemo i poslije svih bura i oluja, poslije pokojeg *bljeska* i pokoje *oluje*, ostati na matičnom tlu, najljepšem, najdražem nam i najponosnijem na svijetu. Prava je, moj pajdo, prava je ona: *Tko na tvrdoj stini svoju povist piše / tom ne može nitko / prošlost da izbriše*, a pjeva je često kada ga spopadne želja za domovinom Tvoj Marijan Tabornik, pa i sada u ovoj kataklizmičnoj najezdi vatre i nepreglednog požarišta u i oko Canberre. Sve je tanja nada da ću živu glavu ovaj put izvući, ali ako je suđeno da umrem, umirat ću s tom pjesmom na usnama. Ti, opetovano te molim, čuvaj ovo pismo tek da se zna da sam živio nekako i negdje, pa taman u našoj povijesti ostao mali ko točkica – čuvaj ovo pismo ko svjedoka. Čuvaj ga dok si živ, a kada osjetiš da ćeš odapet prenesi to oporučno u amanet potomcima. Čuvajte ga ko amajliju, što kažu Muslići, kao moći, kako velimo mi i kako su to nama govorili naši stari, koje tamo sada zovu "starčad". Ja mislim da si Ti zapazio iz mojih pisama da sam ja ovdje u Canberri dobro naučio naš hrvatski jezik, jer i sam znaš (išli smo zajedno u četvororazrednu pučku školu) da nam je učiteljica Desa u glave utuvljivala bosanski lonac od hrvatskog jezika, a on je tamo kod vas, pričaju mi, još uvijek u uporabi. Ne daju se, brale, srbizmi, uostalom ko ni turcizmi, germanizmi, romanizmi i svi ti mogući -izmi kojima nam osvajači jezik naš natruniše, no taj naš jezik i s njima i bez njih ostaje, stareći sam se u to tvrdo uvjerio, najkvalitetniji i najljepši jezik na svijetu.

A onaj lisac foto Rasim o kojemu sam ti malo prije pokoju natuknuo, znao je on da Ti je ćaća za drugog svjetskog rata bio, kako oni ponavljaju ko papagaji, na "krivoj" strani , a mi znamo, osjećamo i govorimo da je ta njihova "kriva" strana naša jedina "prava", jer smo se borili za slobodu i za domovinu, na koju, i Bog i svijet zna, imamo neotuđivo pravo. Elem, znao je taj stari lisac da si Ti uletio na poso u našu općinu ko stariji maloljetnik, da si napustio školovanje u nadbiskupskoj klasičnoj gimnaziji, da si, dakle, raspop i da Ti je općinska stolica i bez Titinih slika klimava. Znao je taj u koju piša, moj pajdo, jer se brzinom munje okretao kako vjetar puše. Mi Vlasi to tako niti znamo niti želimo znati, i zato nam se puno toga ružnog i događalo, pa smo za polustoljetne vladavine crvenih mi ovamo bili obična divljač koju što uspješnije trebaju loviti i uloviti desetljećima za to dresirani udbaški psi. Upucavali su nas gdje god su stigli, i to svaki put s neskrivenom radošću što našega čovjeka na bilo koji način lišavaju života. Njihova hajka organizirana je potajice, ali smišljeno i za svaki pojedini slučaj razrađena do u detalje. Jedini im je cilj bio da "ustaša" što brže bude što manje i da što prije dođe do njihovog potpunog uništenja.

Eeeeee, moj pajdo, moj veliki i odani pajdo! Sustigle orla zle godine i starost, a sada još i ovaj mamutski požar. Loše, pajdo, da lošije biti ne može.

Ostali smo sami ja i moj pas. Znaš da sam od malena najviše volio pse i konje, ali ovdje sam imo nekakvih tankih uvjeta držati samo psa koji mi je odan, silno odan kako samo pas zna biti. Čito sam ja davno (Tvoje pjesme čitam i po desetak puta u razmacima) onu Tvoju pjesmu o psu, ali mi se (nemoj se, molim Te, ljutiti) više svidjela pjesma "Pas" jednog drugog našeg pjesnika, čiju sam knjigu pjesama posudio i pročito, a tu pjesmu zapiso sebi na papirić u namjeri da je naučim napamet, ali star kenjac sve slabije pamti pa, oprosti mi, prepisujem Ti je ovdje u nadi da ćeš se i Ti sa mnom složiti: *dok se ljudski gledamo / pitam se / misli li on neprestano na iščezle / šume slobode. / sigurno mu još drhte travnate / ravnice u šapicama. / nezabranjena prostranstva. / tako je majušan. / a krikovi zova predaka tako strašni. / indi. / on jamačno sad plače. / samo ne zna oblikovati suzu. / ili sam ja slijepac.* Pjesnikovo sam ime zaboravio, ali ono i nije važno. Važna je pjesma.

Sada, kada moj život gloće početke svoga kraja, sve mi je čudnije što sam ko dječak pogodio, na našu tugu i jad, da se nikada više nećemo vidjeti. Došle su, kako pjesma kaže, *zime našeg čeznuća* i ja sve češće preko ruku preturam i motrim nekoć trivijalne fotografije, koje me sada tako griju, žare, pale, zaljuljaju cijelo tijelo i moja *duša je prozirni list na vjetru.* Pito sam ja, pajdo, Kazu Dragičina kad je bio ovamo, i raspitivo sam se puno o Tebi. On mi kaže da su Tvoje pjesme i priče drage za čitanje i nekako jednostavne, a komplicirane, ali svima, baš svima, tako razumljive. Pričo mi je i to da Ti u razgovoru s čovjekom nisi više ko onaj čovjek iz pjesama i priča, da si sasvim drugačiji, sasvim običan čovjek i da Ti je govor drugačiji, zapravo isti ko naš.

Tako to ide. Život nam se sliva u oglase. I ja ponekad pomišljam da tražim treću ženu, nezakonitu ženu, totalnu besposličarku, ali zar nije već i u toj samoj riječi "besposličarka" neki skriveni posao? Moro bih nekako pronaći novu riječ za besposličarku, ali teško ide. Trudim se da i u ovom pismu bude što manje greškica, ali pokoja ima, a što je ja ne zamijetim to je moj problem. Školništvo je, da budem iskren, meni strano i suhoparno, pustije od puste zemlje. Moro bih učiti novu abecedu života, ali kako? Možda mi se nova abeceda i desi? Tko zna? Naučio bih ja tu svoju ženu nađenu preko oglasa da samo mora znati šutjeti, da ne smije često "mijenjati donje rublje", da mi "ne ide u WC", već da sve drži u sebi koliko god može, da svakog proljeća kroz nju barem jednom prođe glavom i lulom Mark Twain i da mi ni slučajno ne prozbori kako ona ne zna tko je to taj Mark Twain. Kunem Ti se svojim postojanim i čistim očajem da ću ja naći ženu koja samo šuti, koja "ne smije na WC", zapravo koja vrlo rijetko "ide na WC" i tek tu i tamo ispusti koju suzu u kotlić. Ima još, pajdo, ali sve je manje slatkih kapaljki u našim srcima, a zahodski je kotlić naš sve češći dekor, sve je puniji i dublji. I tako Ti ja sve češće ispirem dušu. Mislim da se to u mojim godinama već lakše može razdvajati

dušu od tijela. Još uvijek je sve moje u meni i u svim svojim proturječnostima stoji na svom mjestu. Naša sreća samo što nije pobjegla, a naše boli nas sustižu. Po glavi mi se opet vrzma ona Kazimira Dragičina kako te izvan knjiga ni on (a možda ni ja) nikada takvim nisam slutio.

Ma, vidi nešto, molim Te? Svaka europska krava dobiva, u prosjeku, poticaje od dva eura na dan, a to je više nego što uspijevaju zaraditi dva milijuna ljudi u svijetu. I, eto, sad! Ispada da je bolje biti europska krava nego afrički čovjek. Iole ljudskosti trebalo bi ovaj naš grebeni svijet potaknuti da to više ne bude tako. Ali, jok! To je ta prava strana svijeta u kojemu mi živimo. To je dakle taj naš famozni svijet, u kojemu najsiromašnije zemlje izdvajaju manje od pet eura godišnje za zdravstvo pa se uopće ne čudim što, dok ovo pismo pišem, liječnici tamo kod vas štrajkaju. Kako neće ako znaju da izdvajanja najbogatijih zemalja mogu dosegnuti, ili dosežu, 3,5 tisuće eura. To je ta svakidašnja jadikovka našeg natruloga svijeta i civilizacije, pa se možemo osjećati sretnima što tom i takvom svijetu u njegovim nečasnim rabotama ne dajemo (jer smo onemogućeni davati) svoj osobni ili narodnosni obol. A države? Države su baš kao i ljudi! Bogate uzimaju od siromašnih, na isti, ili sličan način kao ljudi od ljudi, sve što ikako mogu i na koncu ih učine svojim taocima. A, pravo reći, odavna su i bogate države i bogataši pojedinci dužni kleknuti pred svoje taoce i kazati im: "Oprostite!" I opet jok! To se ne događa i, sva je prilika, neće se nikada ni dogoditi. Kroz gusti pepeo i neprovidni dim opožarene Canberre ja takvim vidim i doživljavam cijeli ovaj svijet što ga našim zovemo. Kome onda da ostavimo poruku na svom odlasku i tko će u takvom spletu crnih silnica našim porukama vjerovati?

Bilo kako bilo, ja te opetovano na koncu (sada stvarno na koncu) molim da sačuvaš ovo moje pisamce za potomstvo, a ja ću to isto učiniti s tragovima tvog duhovnog hoda i posrtanja.

Tvoj Tabornik

Propeće

s čela mi
ubrali cvit

iz grla mi
izgurali pismu

u srcu mi
zapečatili
kletvu

pa ti
mirluši

pivaj
kuni

* * *

žilavo
da nije
žilavije

bolno
da nije
bolnije

rođenje
i smrt

* * *

duga kosa
kosi
svoje cviće

duga kosa
bez Boga
i sriće

kosi kosa
bez broja joj
dani

s tom smo
kosom
svi mi
ukopani

* * *

ko zmija sam
uteka'
pod kamen

da me ne bi
moji vrebači

da me ne bi
moje pisme

da me ne bi
jadi me ubili

ubili

* * *

iskolačijo oči
od umora

iskolačijo oči
od nemira

iskolačijo oči
od svemira

oči od
umora

oči od
nemira

oči od
svemira

Prva hrvatska gramatika (povodom 400. godišnjice)

Prva prava hrvatska gramatika sastavljena je početkom 19. stoljeća. Rekoh prva prava, jer je prva pisana hrvatskim jezikom. To je *Nova Ricsoslovica Iliricska*, (Nova ričoslovica ilirička, tj., danas bismo s pravom rekli, Nova gramatika hrvatska), koju je, za vrijeme francuske vlasti u našim krajevima, napisao i u Trstu 1812. godine objavio "stric" Oca Domovine dr. Ante Starčevića, bratić njegova oca Jakova, župnik u Ličkom Novom kraj Gospića, pop Šime Starčević. Naglašavam ono iliricska u naslovu te ricsoslovice, jer to kanim dodati argumentima kojima hrvatski jezikoslovni znanstvenici dokazuju da je jezik koji je isusovac Bartol Kašić po znanstvenom običaju svoga vremena latinski imenovao kao lingua illiryca, zapravo bio jezik hrvatski. Ne treba posebno dokazivati da je Šimi Starčeviću – koji je za župnikovanja u Karlobagu doveo 1836. godine k sebi iz Velikog Žitnika i maloga, 13-godišnjega Antu te ga snažno hrvatski nadahnuo, i koji se cijeloga života uporno borio za hrvatsku tradiciju i za "raznim kukama neonečišćeni" hrvatski jezik – atribut iliriscka u naslovu gramatike značio hrvatska. A bilo je to 2 godine prije no što je, 1814., Vuk Stefanović Karadžić objavio *Pismenicu serbskoga jezika*, kao prvu srpsku gramatiku!

208 godina prije spomenute Starčevićeve *Ricsoslovice* i 210 godina prije *Pismenice serbskoga jezika* Vuka Stefanovića Karadžića! – odnosno prije 400 godina, književnik, prevoditelj i znameniti hrvatski jezikoslovac, otac hrvatske gramatike i jezikoslovlja, isusovac Bartol Kašić iz grada Paga s istoimenoga hrvatskog otoka na latinskom je jeziku napisao i u središtu katoličkoga svijeta, Rimu 1604. godine objavio prvu hrvatsku gramatiku uopće, pod skromnim naslovom "Institutionum linguae illirycae libri duo" ("Osnove jezika ilirskoga", tj. hrvatskoga, "u dvije knjige").

Akademija hrvatskoga jezika u Isusovačkom kolegiju u Rimu

Bartol Kašić rodio se u gradu Pagu na blagdan Velike Gospe, 15. kolovoza 1575. godine. Roditelji su mu bili Ivan Petar i Ivanica r. Bogdančić, čiji je brat, Bartolov ujak, svećenik vlč. Luka Deodat (polatinjeno *Bogom dan*, Bogdančić) odgovoran za odgoj i svećeničko usmjerenje Bartola Kašića, komu je otac umro samo dvije godine poslije njegova rođenja. Dječak se školovao u gradskoj latinskoj školi u Pagu, pa u Zadru, a već u ranoj životnoj dobi

proučavao je latinske gramatike Donata, Gvarina i Alvareza. Godine 1590. ujak Luka odveo ga je u Italiju, gdje je Bartol nastavio školovanje u Ilirskom (hrvatskom) zavodu u Loretu, odakle su ga poglavari s još 11-oricom loretskih đaka, kao prvoga među najboljima, 1593. poslali na nastavak školovanja u Rimski kolegij, što ga je utemeljio papa Grgur XIII., pa se po njemu zove Gregoriana. A kad je, nakon ankete provedene po europskim isusovačkim kolegijima i nakon osobne preporuke pape Klementa VIII. da se počne studij "ilirskoga" (hrvatskoga) jezika, u prosincu 1599. godine u Rimskom kolegiju osnovana Akademija hrvatskoga jezika (Accademia linguae illyricae), službena ustanova za p(r)oučavanje hrvatskoga jezika, Bartol Kašić je, kao najbolji poznavatelj toga jezika i njegove gramatike, izabran da kao lektor predaje studentima zainteresiranima za to područe. Ujedno je po nalogu patra Claudia Acquavive, vrhovnoga poglavara Družbe Isusove, kojoj je i sam pripadao od 1595. godine, napisao gramatiku "Institutum linguae illyricae libri duo" ("Osnove ilirskoga jezika u dvije knjige"), i Družba ju je Isusova objavila 1604. godine u Rimu. Tu prvu hrvatsku gramatiku u povijesti autor je napisao na latinskom, kao metajeziku. "Latinski jezik je", napominje Darija Gabrić-Bagarić u opširnom *Pogovoru* Kašićevu latinskom izvorniku ove gramatike te njenom usporednom hrvatskom prijevodu Sanje Perić-Gavrančić, u izdanju Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje u Zagrebu, 2000.), "isusovačkim đacima, kao i svim učenim ljudima Kašićeva vremena, bio jezik znanosti, književnosti, škole i kulture." Jedan od najzaslužnijih za popularizaciju i buđenje znanja o zaslužnom hrvatskom znanstveniku Bartolu Kašiću u današnje vrijeme, isusovac dr. Vladimir Horvat, u referatu pripremljenom za slavistički kongres u Osijeku u rujnu 1999. godine i u knjizi "Bartol Kašić i četiri stoljeća hrvatskoga jezikoslovlja" napominje da te povijesne činjenice iz 1599. godine znače službeni znanstveni početak hrvatskoga jezikoslovlja, pa dodaje da smo, "povijesno gledano, mi Hrvati prvi slavenski narod koji je dobio u Rimu Akademiju svojega jezika", i to prije četiri stoljeća. A treba se, neovisno o tome, sjetiti i činjenice da su Hrvati jedini među katoličkim narodima tijekom svoje povijesti imali pravo vjerske knjige objavljivati na nacionalnom pismu, glagoljici, te u crkvama službu Božju vršiti na narodnom jeziku, što je drugim katoličkim narodima odobrila tek *Constitutio de sacra liturgia* na Drugom vatikanskom koncilu u prosincu 1963. godine!

Standardizacija hrvatskoga jezika

Već u isusovački novicijat, stupivši u nj 14. kolovoza 1595., 20-godišnji Bartol Kašić sa sobom je donio svoje djelo "Un libretto di frasi", konverzacijski priručnik, a u novicijatu je dobio peterojezični rječnik Fausta Vrančića "Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum: latinae, italicae, germanicae, dalmaticae et hungaricae", tj. *Rječnik pet najznamenitijih europskih jezika: latinskog, talijanskog, njemačkog, dalmatinskog* (hrvatskoga) i madžarskog, te je pomoću njega do 1599. godine sastavio prvi Hrvatsko-talijanski rječnik. Krajem 1599. je, uz poučavanje hrvatskoga jezika na novoosnovanoj Akademiji hrvatskoga jezika u Rimskom kolegiju, počeo proučavati njegov sustav, što je urodilo prvom hrvatskom gramatikom, čiju 400. obljetnicu obilježavamo. Akademiju hrvatskoga jezika u Rimskom kolegiju, u ono vrijeme uglednu visokoškolsku ustanovu, spominje i hrvatski povjesničar znanosti dr. Vladimir Bazala, a Bartola Kašića navodi kao profesora lingvistike koji je 1604. god. napisao prvu gramatiku hrvatskoga jezika (dr. Vladimir Bazala "Pregled povijesti znanosti – razvoj ljudske misli i obrazovanja", Školska knjiga, Zagreb, 1980., str. 116.).

Serioznom znanstvenom analizom i oslonom na rezultate suvremene sociolingvistike, koja analizira proces standardizacije jezika, dr. Vladimir Horvat zaključio je da je oblikovanje hrvatskoga jezičnog standarda u bitnom izvršio već isusovac Bartol Kašić. U spomenutom referatu za slavistički kongres u Osijeku u rujnu 1999. godine dr. Horvat ističe: "Dakle, pomnom analizom ustanovili smo da je u standardizaciji hrvatskog jezika prve tri faze (selekciju, deskripciju i kodifikaciju) proveo mladi Bartol Kašić, a sljedeće faze proveo je Kašić svojim kasnijim djelima, prijevodom Biblije i osobito Ritualom rimskim." Iako rođeni čakavac, Kašić je od više mogućnosti izabrao štokavski ikavsko-ijekavski govor, kao najopćenitiji i stoga za to najpogodniji, da bude osnovicom hrvatskome književnom jeziku, pa je tako izvršio selekciju što ju suvremena sociolingvistika određuje kao početak jezične standardizacije. Dok je u prvom Hrvatsko-talijanskom rječniku, iz 1599. godine, Kašić donio prvi sustavan popis hrvatskih riječi i dao nam temeljnu deskripciju hrvatskoga jezika, jezičnoj kodifikaciji prišao je udubavši se u hrvatski jezični sustav i otkrivši njegove implicitne zakonitosti: odnose među riječima i oblicima i zakonitosti njihove uporabe, te ih je eksplicitno prikazao u prvoj je hrvatskoj gramatici, objavljenoj u Rimu 1604. godine. Zahvaljujući Bartolu Kašiću i drugim tvorcima i korisnicima hrvatskoga jezičnog standarda, slijedile su ostale faze standardizacije hrvatskoga jezika: elaboracija, akceptuacija, implementacija, ekspanzija, kultivacija, evaluacija i rekonstrukcija, koje, uz tri prije spomenute, prema suvremenoj sociolingvistici konstituiraju standardizacijski postupak.

Intelektualac i znanstvenik par excellence

Rijetko tko u povijesti hrvatske književnosti tako kao svestrani Bartol Kašić istakao piscem, pjesnikom, dramaturgom, prevoditeljem, leksikografom i jezikoslovcem znanstvenikom. Stoga je čudno i žalosno što se o njemu, koji je cijeli svoj život posvetio Bogu i duhovnoj dobrobiti svoga hrvatskog naroda,

počelo razmišljati tek u 20. st. i što je za njegovu punu afirmaciju bilo nužno da hrvatski narod izbori samostalnu državu, kako bi se hrvatski zanstvenici odvažili suprotstaviti vukovskom mitu, za koji poznati hrvatski jezikoslovac Stjepan Babić ne nalazi boljega izraza doli jezikoslovlje u službi politike! (Hrvatska jezikoslovna čitanka, "Globus", Zagreb, 1990.).

Ograničen prostorom, od niza njegovih povijesno značajnih djela spomenut ću tek najvažnija. To je prvi hrvatski prijevod Biblije, na kojemu je radio od 1631. do 1636. godine, ali objavljivanje je, bez prevoditeljeve krivnje, bilo – nažalost! – odgođeno do u današnje vrijeme. 1640. na hrvatski je preveo i Ritual rimski, za koji je značajno da su ga sve "do 1929. godine u svim hrvatskim krajevima kao službenu liturgijsku knjigu koristili ne samo biskupijski svećenici latinaši nego i naši redovnici, čime je Kašićev jezik doživio opće službeno prihvaćanje i postajao normativan", kako ističe dr. Vladimir Horvat u pogovoru pretisku Kašićeva Rituala rimskog 1993. godine, dok Josip Bratulić napominje da je "Kašić Ritualom rimskim postavio temelj zajedničkom liturgijskom, a to znači i književnom jeziku za sve Hrvate". ("Filologija" br. 18/1990.). Bartol Kašić autor je i jedne od prvih tragedija u hrvatskoj književnosti, spjeva Venefride (1627.), kao i prve autobiografije u povijesti hrvatske književnosti, a 1613. godine u Rimu je objavio i svoju prvu asketsku knjigu "Način od meditacioni i molitve koja se čini pametju našom", te joj dodao Nauk za dobro pisati slovinski (hrvatski) i lasno pročitati ovo libarce.

Piši kako govoriš Kašićevo je načelo

Bartol Kašić je kao potku hrvatskoga književnog jezika promicao štokavski ikavsko-ijekavski govor, koji je u hrvatskim krajevima bio najprisutniji i zato najprihvatljiviji kao naš jezični standard, ili, kako Darija Gabrić-Bagarić napominje: "Jezik je Kašićev ikavska/ijekavska štokavska koine izrasla iz bogate baštine hrvatske književnosti dalmatinsko-dubrovačkoga i bosansko-franjevačkoga kruga, čime je ostvarena veza između starijega književnog jezika i novih tendencija u Kašićevo doba, a posebno u stoljećima koja slijede (Pogovor izvorniku Kašićeve gramatike i njenom usporednom hrvatskom prijevodu, izd. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2002., str. 397.) Uz to, Kašić je nastojao na ujednačenju grafije, kao nužnoj jezikoslovnoj zadaći i prvom koraku u standardizacijskom poslu. Odabrao je slovopis kojim bi se između slova i glasa (grafema i fonema) ostvarilo idealan odnos: jedan znak – jedan glas, kako ističe u predgovoru Ritualu rimskom: "Namislih bo da će biti lasno pročtiti ona pisma u kojih bude imati svako slovo svuda jedno vazda samo glasenje, a ne sad jedno sad li drugo", a Darija Gabrić-Bagarić, u spomenutom Pogovoru, sažeto opisuje njegovu grafijsku reformu kao "načelo

da se jedan znak (jedno slovo, ili slovni niz) uvijek jednako čita, da ima uvijek istu fonemsku vrijednost, neuvjetovanu pozicijom". To pak nije ništa drugo doli načelo "Piši kako govoriš!", koje su i u hrvatskim školama desetljećima podmetali kao genijalan izum Vuka Stefanovića Karadžića iako se, kako vidimo, 210 godina prije za to načelo odlučio Hrvat, isusovac Bartol Kašić. I danas mnogi vjeruju da je posrijedi "izum Vuka Karadžića", a među tim lakovjernicima nažalost ima i Hrvata, koji tako Srbima pomažu promicati neistinu da je hrvatski narod preuzeo od Vuka Karadžića srpski jezik i dao mu svoje ime.

Bartol Kašić krupnim je slovima upisan u povijest hrvatske znanosti i kulture. 28. prosinca 1650., u 76. godini svoga plodnoga života, umro je u Rimu, te je ondje i pokopan, u crkvi sv. Ignacija. Na grobu mu je spomen-ploča s natpisom: "U ovoj je crkvi sahranjen o. Bartol Kašić, rođen u Pagu 15. VIII. 1575., umro u Rimu 28. XII. 1650. Teolog i pisac koji je sastavio prvu hrvatsku Gramatiku i Hrvatsko-talijanski rječnik. Preveo je na hrvatski Bibliju i Rimski obrednik. Ispovjednik u Bazilici sv. Petra i gorljivi apostolski misionar. – Ovaj spomenik podiže Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Hrvatska provincija Družbe Isusove godine Gospodnje 1996. Spomen-ploču načinio M. Mikulin."

Nada TOPIĆ*

Iza spuštenih trepavica

S.S. Kranjčeviću

Već dugo sanjam ribe
Koje žive u moru
Na obalama Portugala
Kad otvorim oči
Stijene u daljini
Nalik su pahuljama snijega
Koje ono isto more
Polako otapa
Čini mi se tada
Da se moja duša širi
I napinje kao jedro
A moje naizgled mirno
Položeno tijelo
Plovi svim morima svijeta

Nokat Božji

Zavukla bih se
Pod nokat Božji
Samo da prva vidim
Kamo upire svoj prst

Njena kap

Moja majka je modra
Kao rijeka
Vijuga među stvarima
Miri potope
Spašava što se spasit može
A i onom drugom
Ne da da potone
Volim sjediti na obalama
Moje majke
Gledati kako teče
Ne znati kada će me poljubiti
Njena kap

Osobni potresi

Počele su se razmicati
Tektonske ploče u meni
Privatno sam duboko potresena
Podrhtavam nestabilna sam
Opasna za život u kući
Spašavam najbliže ljude
I najdraže stvari
Govorim im da se gube
Da se nose
Da idu zna se već kamo
Bojim se osobnih potresa
Možeš evakuirati sve
Osim sebe

*Rodila se (1977) i živi u Splitu. Završila Filozofski fakultet u Zadru, Odsjek za hrvatski jezik i književnost. Zaposlena u OŠ *Vjekoslav Parać* u Solinu kao učitelj hrvatskog jezika. Bila član Studentskog književnog kluba u Zadru te objavila poeziju u zajedničkim zbirkama Kluba *Oblaci* i *Potresi*. Okušava se u različitim književnim formama, između ostalog i u haiku poeziji. Honorarno radi kao novinar u *Solinskoj kronici*.

Metamorfoza

Propuzala sam jezikom
Sad mogu sama
Četveroročke
Per aspera ad astra
Prazniti život do pola
Utažiti prvu glad
A zatim polako polako
Sisati disati
Utrobom urastati
U čovjeka porađati
Preobražavati se
Načinom leptira
Stilom butterfly

Pod trepavicama

Pod trepavicama
Oči su sklopile savez s nebom
Velik i nezaboravan
U njima ptice sada
Slobodno lete iz sna u san
I opet se vraćaju očima
S malo većim krilima
Malo sretnije

Moja mama

Jedna je od žena
Koje se voze autobusom
I koje viđam svaki dan
Na stanici ispred Prime Grad
Ima lice izbrisano od godina
I redovito stoji na nogama
Iako ima slobodnih mjesta
A ona je umorna
Nikamo određeno ne gleda
I pogled u mene samo je prividan
Razmišlja o ručku
To se zna
Kao i to da petkom kuva zelje
I jaja utvrdo
I lignje nam ispeče nekada
Bi li se iznenadila da joj kažem mama
Ta žena
I ona druga i treća
I na svakoj stanici izađe po jedna
Moja mama

Sloboda

Sloboda je u nama
Uzela oblik tijela
Bacila se u tamnicu
Ovog svijeta
Kroz rešetke trepavica
Bode zrakasto svjetlo dana
Dubeći labirinte opstanka
U nama
Tek kad otvorimo oči
Sloboda se oslobađa

Pavao GALIĆ

Bombardiranja Zadra za jugosrpsko-hrvatskog rata (1990. – 1996.)

(Sjećanja, kronologija i kratka razmišljanja jednog umirovljenika)

Proslov

Za nedavnoga srpsko-hrvatskog rata (1990. – 1996.) granatiranje Zadra trajalo je od 29. rujna 1991. do 19. prosinca 1993. ili ukupno 812 dana! Svakog je dana padalo na grad mnoštvo većih i manjih granata... Zadrani nisu trpjeli i stradavali samo zbog granata, koje su mnoge ljude odnijele na drugi svijet; mjesecima nisu imali ni struje ni vode, spavali su u podrumima ili skloništima. Opis svega toga mogao bi biti predmet posebnog rada!

Nije mi poznato da je ikada netko od svjetskih čelnika ili neka značajna međunarodna ustanova kazala da je na Zadar palo previše granata. A nije smjela nijedna! Postrojbe Ujedinjenih naroda (koje su se nalazile u zadarskoj okolici, odakle je srpsko-četnička vojska i paravojska sadistički granatirala grad) nisu sprječavale razaranje grada i ubijanje ljudi, a još ih je manje zanimalo imaju li ti jadni stanovnici struju i vodu. Jednom riječju – te postrojbe nisu bile zabrinute zbog genocida nad zadarskim civilnim stanovništvom! Sramota – *incredibile auditu!*

Za rata sam pisao neku vrstu dnevnika i(li) zapisivao svoja razmišljanja. Pisanje sam zaključio 21. studenoga 1995. Sada, nakon punih sedam godina, objavljujem svoja sjećanja. Priređujući ove stranice za tisak ništa nisam mijenjao, jer želim da čitatelj upozna moje misli iz onoga vremena, a ne sadašnje. Dotjerao sam samo jezik i stil teksta, te dodao neka najnovija mišljenja o danu početka srpske agresije na Hrvatsku (bilj. 1, 5, 6, 7) – čime nije izmijenjeno moje razmišljanje iz onoga vremena.

Čitatelj će opaziti da sam priznao jedno svoje netočno mišljenje i ispravio ga. Naime tada sam bio uvjeren da ne će biti srpsko-hrvatskog rata i smatrao sam da je slogan o bratstvu i jedinstvu, koji su upotrebljavali pokojna država i pokojni sustav, možda donekle počivao i na pozitivnim namjerama. Mnogi drugi, moji prijatelji i znanci, imali su drukčije mišljenje – koje se pokazalo ispravnim, a moje krivim! Dok su granate padale oko mene, shvatio sam u cijelosti da je *bratstvo i jedinstvo* baš to. Ono je postalo sinonim za rat, granate i razaranje svega što je hrvatsko.

Davorin Rudolf u svojoj knjizi *Rat koji nismo htjeli* (Zagreb, Globus, 1999., str. 70) piše: "Vojislav Šešelj (...) 7. lipnja 1991. izjavio je da njegove snage neće ubijati Hrvate noževima, nego će im vaditi oči zahrđalim žlicama, pa će žrtve umrijeti od tetanusa." Da su te riječi bile samo izrečene ili napisane, već bi bile zločin.

Dugi pregovori o završetku srpsko-hrvatskog rata bili su beskorisni, a oslobođenje zauzetih i opustošenih hrvatskih područja neostvarivo mirnim putem. Zato je Hrvatska vojska krenula u osloboditeljski pohod na Knin i ostala naša područja., te je pobijedila u obrambenom ratu!

U siječnju 2001. godine mogli smo čuti i čitati najnoviju protuhrvatsku smicalicu, o *prekomjernom granatiranju* Knina 1995. godine. Dr. Ivica Kostović, potpredsjednik Zastupničkog doma Hrvatskog sabora, rekao je: "*U Dubrovniku svaki je dan okupacije bio i dan prekomjernog granatiranja.*" To vrijedi i za Zadar, (prekomjerno) granatiran 812 dana.

Za prijatelje *bratstva-jedinstva*, tj. neprijatelje hrvatske države, napadnuti Dubrovnik, Zadar, Gospić, sa zemljom sravnjena Škabrnja, nisu bili prekomjerno granatirani (znači li to da su morali biti uništeni?), a kada je oslobođen Knin, pojavila se "teorija o prekomjernom granatiranju". Dakle, ne Zadra ili Dubrovnika, nego Knina!

Veliki majstori licemjerja – kazao bi Moša Pijade, jedan od čelnika pokojne jugodržave.

Moji redci imali bi biti sitan prinos povijesti Domovinskog rata na zadarskom području. Ratni zadarski dani bili su uistinu dani prekomjernog granatiranja i barbarskog mučenja civilnog pučanstva. Tako je izgledalo *bratstvo-jedinstvo*, koje postrojbe Ujedinjenih naroda na našem području nisu sprječavale.

Oslobođenjem Knina 5. kolovoza 1995. prestalo je granatiranje hrvatskih sela i gradova. Znači, de facto je prestao rat, iako je službeno završio nešto kasnije – prema Davorinu Rudolfu 23. kolovoza 1996., uspostavom diplomatskih odnosa između Hrvatske i Jugoslavije.

Zadar, 21. studenoga 2002.

Početak rata

Kada se jednom bude pisala cjelovita povijest vlaškosrpsko-hrvatskog rata, odnosno agresije na Hrvatsku, bit će jamačno potrebno označiti dan početka rata, pa i trenutak njegove objave. To će, dakako, biti posao povjesničarâ. Ovdje ću iznijeti svoje mišljenje o nadnevku objave rata, o danu početka rata i mišljenja drugih o tom pitanju.

Neki misle da je sam Slobodan Milošević objavio rat još 15. lipnja 1989. na Kosovu prilikom proslave kosovske bitke (1), a drugi tvrde da je Hrvatskoj rat objavljen u Benkovcu 18. ožujka 1990., kada su pokušali ubiti dr. Franju Tuđmana (2). Stjepan Antoljak i suradnici kažu da je srpsko-hrvatski rat počeo 17. kolovoza 1990., kada su postavljeni tzv. *balvani* na hrvatske ceste (3), no prema Hrvatskom općem leksikonu počeo je 1. i 2. ožujka 1991. napadima na hrvatsku policiju u Pakracu, a prema nekima drugima 31. ožujka 1991. na Plitvicama, ubojstvom policajca Josipa Jovića. Andrija Hebrang misli da kao prvi dan rata treba uzeti 2. svibnja 1991., kad se zbilo prvo masovno ubojstvo, u Borovu Selu (4), a valjalo bi uzeti u obzir i mišljenje da je agresija na Hrvatsku počela 25. lipnja 1991., s proglašenjem hrvatska samostalnost. Davorin Rudolf smatra da je srpsko-hrvatski rat počeo 3. srpnja 1991., kada je vojska Jugoslavije prešla hrvatsko-srpsku granicu i okupirala Baranju (5). Prema mišljenju Jakova Gumzeja pak počeo je 25. srpnja 1991., kada su Srbi otvorili topničku vatru na Erdut preko granice na Dunavu (6).

Vidimo dakle da razni ljudi različito misle o tom nadnevku, što je razumljivo, jer ovaj se rat nikako ne može ubrojiti u klasične, nego ga se mora svrstati u neku novu kategoriju ratovanja – terorističku, hajdučku ili slično, a podsjeća nas i na ona davna stoljeća kad su, kao što smo učili u povijesti, Vandali, Huni i ostali divlji narodi pustošili ovim europskim prostorima...

Ja pak mislim da bismo mogli reći da je rat Hrvatskoj objavljen 30. svibnja 1990., na sam dan kad je pobjednička stranka na izborima, preuzevši vlast, slavila pobjedu na Jelačićevu trgu u Zagrebu. Toga sam se dana, na povratku iz Austrije, i sam našao u Zagrebu. Slavilo se i ujutro, a posebno navečer. Nova je vlast pozvala na slavlje i predstavnike vjerskih zajednica. Nazočan je bio i kardinal-nadbiskup zagrebački, Franjo Kuharić, s još nekim biskupima. Vidio sam i muslimanskog vjerskog poglavara, a sigurno su pribivali i predstavnici nekih drugih vjerskih zajednica. Međutim nijedan se pravoslavni svećenik nije odazvao pozivu, a najmanje njihov episkop! Zašto nisu došli? Na novu se vlast nisu mogli potužiti, jer još nije počela vladati. Tim su činom unaprijed demonstrativno odbili svaki dodir sa zakonitom vlašću, pa mislim da bi taj dan trebalo smatrati ne samo Danom državnosti, nego i danom objave rata Hrvatskoj (7).

Rat je u Zadru, kao i u ostaloj Hrvatskoj, započeo 17. kolovoza 1990., nakon objave rata 30. svibnja, ali gradu tad još nisu padale bombe i granate.

Dakle, u ratu smo! Sv. pismo kaže: *Sve ima* (...) *svoje vrijeme* (...) *vrijeme rata i vrijeme mira.* (8)

Srbija je uz pomoć hrvatskih pravoslavnih Vlaha napala Hrvatsku, pa je tako započeo strašni vlaškosrpsko-hrvatski rat. Ali, uslijed čega? Koji mu je

uzrok? O tome će se pisati knjige, ali za mene se odgovor može izraziti jednom rečenicom: u Republici Hrvatskoj Srbovlasi nisu htjeli biti ravnopravni, jer im je to bilo premalo. Htjeli su biti privilegirani, a kada su saznali da privilegija za njih više ne će biti, započeli su rat.

Pobunjeničke prepreke na cestama mnogo su štetile Zadru, jer je bilo veoma teško doći do Zagreba. Doduše, bila je slobodna cesta preko Rijeke, ali ne ona preko Gračaca. Nu, bilo je i dana kada su se hajduci smilovali i micali opasne prepreke. U početku se radilo o psihološkom ratu, ne bi li se nova vlast "urazumila".

Zanimljiv je i poučan sljedeći događaj. Ja sam redovito kupovao drva za ogrjev kod nekog Ličanina, koji je ljeti dolazio svojim kamionom drva – 20 m^3. Pojavio se i toga nesretnog ljeta... potišten, žalostan. Kupio sam uobičajena 4 m^3 drva, a on mi je ispričao što mu se dogodilo kod Gračaca. Zaustavili su ga pobunjenici i s puškama u ruci zapovjedili da iskrca sav teret od 20 m^3 drva. Ostavljam čitatelju da zamisli koliki je to posao za jednog čovjeka. Onda su ga vozili okolo u praznom kamionu, ponižavali i strašili na razne načine, ali nije mi htio ispričati pojedinosti... Potom mu narediše da se makne, ali je najprije u kamion morao ponovo ukrcati 20 m^3 svojih drva. I onda je taj čovjek zaobilaznim putem došao u Zadar kako bi prodao drva...

Kazao bi Dante:

e se non piangi, di che pianger suoli

(I, 33,42)

Na odlasku mi reče da je na sadističke naredbe pobunjenikâ pristao da bi ostao živ, jer ima obitelj i želio joj se vratiti. Na kraju razgovora kazao mi je: dok u Gračacu ne bude hrvatske zastave, više nikad ne će doći u Dalmaciju...

U Zagrebu je 16. listopada 1990. otkriven spomenik banu Jelačiću, koji je nakon Drugoga svjetskog rata uklonila komunistička vlast. Otišao sam u Zagreb nešto ranije, jer je uvod u veliku svečanost trajao nekoliko dana, a ja sam ju htio doživjeti u cijelosti. Tih se dana u Zagreb moglo stići i preko Gračaca, ali nije bilo sigurno. Ovisilo je to o taktici ili strategiji pobunjenika i njihovih savjetnika ili naredbodavaca. Zato sam krenuo zrakoplovom, u želji da izbjegnem moguće neugodnosti na ličkim cestama. Odsjeo sam u hotelu "Central" kod željezničkog kolodvora. Kada su mi na recepciji hotela pregledali osobnu iskaznicu, začuđeno me upitaše: - A kako ste stigli u Zagreb? - Odgovorio sam: - Tenkom - iako nije bilo vrijeme za šalu.

Zagreb je živio u euforiji. Na Jelačićevu trgu svake su se večeri održavale razne priredbe. U hotelu je svirala glazba – ne treba ni napominjati da se "Ustani, bane" ponavljala bezbroj puta. Jedne od tih večeri, ulazeći u hotel, opazih da još nema gostiju, a sviralo se "Ustani, bane". Prišao sam orkestru i sam zapjevao, iako ne znam pjevati niti sam ikad pjevao. Kad me ugledaše

konobari i kuhari, dođoše i oni, pa smo pjevali skupa – ja, konobari i kuhari. Nezaboravna večer!

Susreo sam u Martićevoj ulici jednog znanca, koji mi reče kako ne bi bilo razborito da se u Zadar vratim autobusom preko Gračaca. Reče mi doslovno: - A što biste dopustili da vas muče na cesti? To vam nije potrebno. - Poslušao sam savjet i u Zadar se vratio preko Rijeke.

Iste 1990. godine bio sam nakon toga još jednom u Zagrebu. Ovaj put bio sam hrabriji, iako je, početkom prosinca, situacija bila još lošija. Vozio sam se autobusom preko Gračaca. Mislim da sam bio jedini putnik. Nakon nekoliko dana vratio sam se istim putem, ali u večernjim satima, ponovo kao jedini putnik. Sve je bilo dobro do Obrovca. Tu se autobus prema voznom redu zaustavio na kolodvoru, jer smo stigli nekoliko minuta ranije. Vozači su sišli, pošli u bar, a ja za njima. Dvije neobične stvari privukle su mi pozornost: vozači su stalno gledali na sat, a bila je tu i hrpa neraspakiranoga dnevnika "Slobodna Dalmacija". Nije bilo teško zaključiti da se vozači boje u toj jazbini i da žele što prije otići, iako su pokušavali glumiti da je sve u redu. Neraspakirana "Slobodna Dalmacija" bila mi je dokazom kakva se cenzura tu provodi. A i ja sam se bojao. Konačno je došlo vrijeme za odlazak, ušli smo u autobus i – kako mi se činilo – najvećom mogućom brzinom krenuli prema Zadru, kamo smo naposljetku sretno stigli.

U 1991. godini bio sam zauzet pisanjem svojih *sjećanja* (II. dio), pa političkim zbivanjima nisam posvećivao mnogo pozornosti, niti sam bio zabrinut, kao neki moji sugrađani. To je možda bilo dobro, a možda i loše za mene. Pretpostavljao sam naime da osamostaljenje Hrvatske ne će proći lako, ali nisam mogao ni zamisliti da je "*bratstvo-jedinstvo*" nešto tako krvoločno, vandalsko. Ne stidim se priznati da sam o njemu, o toj srpskoj i/ili četničkoj sintagmi, imao nešto bolje mišljenje nego mnogi drugi.

Kada bi se razgovaralo o političkim događajima ili uzbudljivim vijestima, kakvih je nažalost bilo svakog sata, običavao sam govoriti svojim znancima, prijateljima ili pak nepoznatim osobama: - Sve će biti u redu i ne treba se bojati. - Kasnije, kada su po gradu Zadru padale bratstvo-jedinstvene granate, neki su mi govorili: - Pa, vi ste rekli, da ne će biti zla.

Točno je: pogriješio sam. Za mene je to ipak bolje. Naime, bolje sam mislio o "braći" nego mnogi drugi, tj. s gledišta katoličke moralke ispravnije, držeći staroga moralnog pravila: *nemo presumitur malus, nisi probatur.* A drugi su ipak imali mnogo ispravnije mišljenje o bratstvu-jedinstvu...

Dakle, II. svezak *sjećanja* pisao sam na temelju dokumenata koje sam imao, a sudbonosni su me događaji samo povremeno zaokupljali.

Na dan proglašenja samostalnosti Hrvatske, 25. lipnja, našao sam se u večernjim satima na gradskom groblju i tu začuo pucnjavu u znak veselja.

Nakon toga počeo je srpsko-slovenski rat, koji je trajao svega tjedan dana. Dječja igra, u usporedbi sa srpsko-hrvatskim ratom.

Na početku ljeta 1991. mogli su se već dobro vidjeti oblaci budućega strašnog rata, premda ni tad nisam mogao vjerovati u to. Počela su se uređivati skloništa, no to nisu bila nikakva skloništa – barem ne za nas koji smo, na nesreću, živjeli u Zadru za Drugoga svjetskog rata – nego samo nešto bolje uređeni podrumi. Izdana je i zapovijed da se iz crkava uklone dragocjenosti. Sveti Šime i njegova raka jednog su dana u poslijepodnevnim satima "*nestali*", sklonjeni na sigurno mjesto. Promatrao sam širom otvorena crkvena vrata i oltar bez rake sv. Šime... Tijekom kolovoza "nestala" su i dvojica pravoslavnih popova, tj. jamačno pobjegla k pobunjenicima. Nisu htjeli predati na čuvanje svoju zbirku vrijednih stvari, iako im je Konzervatorski ured službeno ponudio da sve to skloni na sigurno mjesto, kao što mi je tih dana pričao ravnatelj Konzervatorskog zavoda. U Zadru je ostao samo stari pravoslavni pop Javor.

Počele su se stavljati vreće pijeska pred pročelja crkvi i drugih zgrada. No na krovovima nije bilo vreća s pijeskom. Struje često nije bilo, pa sam 3. kolovoza kupio tranzistor na baterije...

I dalje sam mislio da je sve to samo psihološki rat i bio sam uvjeren da je proglašena samostalna Hrvatska gotov čin, te da na nju neće biti većih pritisaka, osim verbalnih! Sve drugo za mene je bilo nemoguće... Ako su se raspali Sovjetski Savez i Istočna Njemačka, bilo je nemoguće da se održi Jugoslavija.

U Biogradu živi moj školski drug i prijatelj Božo Crnobrnja. Njegova je bolesna žena zatražila da je svećenik ispovjedi, pa smo jednoga dana u poslijepodnevnim satima svećenik i ja krenuli u Biograd, a zamračenje je već bilo na snazi. Svećenik je nosio sa sobom Presveti Sakrament i sveto ulje. Putem smo pjevali prigodne pobožne pjesme. Dok je svećenik bolesnoj gospođi dijelio sakramente, ja sam s Božom bio u kuhinji. Prije toga pripremio sam na noćnom ormariću sve za tu priliku prema liturgijskim propisima. Gospođa je bila sretna i utješena, a mi smo se odmah vratili u Zadar... sigurno su nas četnici motrili s *bibinjskoga križa*!

I dalje sam posve mirno zapisivao svoja *sjećanja*, te ih završio u kolovozu 1991. godine.

Prvo bombardiranje bliže okolice Zadra
(Bombe na Maslenički most 3. rujna 1991.)

Završivši pisanje, mogao sam krenuti na uobičajeni put u Jakin u posjet tetki Dori. Krenuo sam parobrodom 2. rujna 1991. Na brodu se našao i trećoredac o. Stanko Turčić, s kojim sam pričao skoro cijelo vrijeme puto-

vanja. Počastio me kavom. Reče mi da će se vratiti odmah, a ja sam se, po svom običaju, trebao vratiti za osam dana. Usput rečeno, u Jakinu sam bio i u lipnju te godine, tj. od 31. svibnja do 7. lipnja.

Televizor moje tetke (Ostra kraj Jakina) bio je upaljen cijeli dan, pa sam mogao (i morao) gledati sve programe. Odjednom se na dalekovidnici pojavio – Zadar, Maslenički most. Pokazali su kako je pogođen granatom i kako trajekt prevozi autobuse. To je bilo 3. rujna 1991. (9).

Ta me je vijest uznemirila, pa sam se odlučio odmah vratiti u Zadar. Stigao sam gliserom u petak 6. rujna. Tetka me molila da ostanem, osobito zato što je vidjela snimku granatom pogođena mosta; a mene je baš ta slika natjerala da se vratim u Zadar...

Ondje je vladala velika napetost. I dalje su se uz pročelja crkava i spomenika gomilale vreće s pijeskom. U izlozima su se mogli čitati pozivi mjesnih zajednica da se urede skloništa, tj. podrumi. S druge strane, malo su se ili nedovoljno uređivala prava skloništa, ona koja su bila ostala iz II. svjetskog rata, a njih je bilo dosta. Bivša komunistička vlast nije o njima vodila računa, pa su bila zapuštena, zapravo – postala su spremišta za smeće! U izlozima su bili njihovi popisi, pa sam pročitao: "*Skloništе u vrtu kuće Pirih na Partizanskom putu br. 31.*" To je bilo sklonište moga djeda, a dao ga je izgraditi moj otac za Drugoga svjetskog rata...

Ja, nepopravljiv, mislio sam i dalje da je to tek psihološki rat!

9. rujna 1991. stavio sam novu ploču na obiteljsku grobnicu, s uklesanim imenima pokojnika, a posao mi je obavio klesar iz Rodaljica. Eto, takvim sam se stvarima bavio, dok su se nad našim glavama skupljali teški oblaci uništenja.

Počelo se pucati oko jugovojarni, nu sve su to ipak bile male stvari, premda ni toga nije trebalo biti.

Jednog sam dana opet bio u Biogradu i posjetio prijatelja Crnobrnju i njegovu bolesnu ženu. Vratio sam se navečer i svratio u ambulantu dr. Paršića. Veoma se začudio što sam se usudio poći do Biograda. Reče mi: - Uskoro će tenkovi na ulice, pođite brzo kući i ravno u podrum, jer noć će biti vruća... - Srećom, ništa se nije dogodilo – imao je krivu informaciju.

U petak 13. rujna 1991. našao sam se u kući jednoga prijatelja. Dođe njegov sin sa ženom i reče da su pale Jasenice. Odgovorih da u to ne vjerujem, a ako sam pomalo i vjerovao, smatrao sam da je riječ o beznačajnijoj stvari... Jer, kako vjerovati da protivnička strana može biti tako zla i vandalska? A ipak je bila! Dok smo razgovarali, dođe netko iz Mjesne zajednice i zamoli mog prijatelja za dežuranje noću u njezinim prostorijama. Otišao sam zamišljen, ali još uvijek nepopravljiv optimist.

U subotu 14. rujna našao sam se kod drugoga prijatelja – dr. Matulića. U popodnevnim sam ga satima zatekao kod kuće kako zajedno sa ženom baca u

kovčege sve što mu dolazi pod ruku. Rekli su mi da bježe u Italiju i žure se, jer u večernjim satima izvanredni parobrod treba isploviti prema Jakinu... Na cesti, pred njegovom kućom, bili su već postavljeni "ježevi", a u susjednoj vojarni vidjele se samo kacige jugovojnika. Tko se ne bi prestrašio takva susjeda?

Dana 15. rujna, u nedjelju, pošao sam nakon ručka u šetnju u Diklo, u posjet medicinskoj sestri Tini i njezinoj majci. Oko 16 sati čuli smo kako zrakoplov nadlijeće Zadar, a začula se i neka pucnjava. Nismo mogli ustanoviti o čemu je riječ, pa sam htio doznati što se događa u gradu. Nazvao sam jednog prijatelja, ali mi se javila njegova nevjesta i rekla da je njezin svekar u Zagrebu a ona da nije ništa čula.

Krenuo sam pješke u Zadar, a nakon raskršća na Boriku čuo sam sirene. Sklonio sam se u jednu kuću. Vlasnik me odveo u podrum: vidio sam uređene krevete. Dakle, točno prema uputama, što bi moglo značiti da sam u tim danima bio iznimka. Ostao sam neko vrijeme u podrumu, a onda krenuo dalje. Stigao sam kući i vidio kako moja susjeda gđa Kovač sa sinom slaže kamenje uz prozor mog podruma. Dakle, radili su moj posao – ali ipak i za sebe. Susjeda me je zamolila ključ podruma, ako slučajno imam dva, jer da me često nema kod kuće, a oni nemaju podrum. Dao sam joj ključ, no još sam smatrao da ga neće morati iskoristiti u tu svrhu.

Ako me pamćenje ne vara, cijelu se noć s 15. na 16. rujna pucalo oko vojarni, pa sam se spustio u podrum, ali uz velik oprez. Naime nisam mogao iz stana u podrum poći izravno, nego samo oko zgrade. A to je bilo opasno, jer su se čuli pucnji...

Jednoga me jutra rano probudio telefon. Prijatelj dipl. iur. Peričić me izvijesti da je sirenom oglašena opasnost. Čvrsto sam spavao, pa je nisam čuo. Hvala mu. Otišao sam u podrum.

Za rujan 1991. imao sam i zadaću u Matičnom uredu srediti dokumentaciju svoje sestre. Tih sam dana bio više puta u ondje, tražeći da joj se upišu podatci u knjige rođenih i vjenčanih. Konačno sam se sa službenicima ureda dogovorio za 20. rujna. Zadrani su već bili zabrinuti i nervozni, pa tako i ovi činovnici. Kada su mi izdali sestrin rodni i vjenčani list, zamolio sam da odmah pročitam tekst kako bih vidio ima li koja tiskarska greška. Nisu se uvrijedili, a ja sam uočio veliku grešku. Naime zapisali su da je moja sestra rođena u Chicagu i vjenčana u Zadru, a bilo je baš obratno. Službenica mi se ispričala i dala predmet svom kolegi da ga iznova prepiše. Opet sam zamolio da smijem provjeriti... Opet greška! On je natipkao da je moja sestra rođena 1991. godine. Prepisao je opet i – treći je put bilo sve u redu. I taj mi se ljubazni gospodin ispričao, a ja sam shvatio – baš smo u ratu!

Bombardiranje iz vojarne 21. rujna

Neki misle da je prvo bombardiranje Zadra bilo 21. rujna, kada se noću u subotu i nedjelju (22. rujna) pucalo iz vojarni na hrvatsku gardu. Međutim ja to shvaćam kao pucnjavu oko vojarne, jer je bila ograničenog dometa.

Nesuđeno putovanje u Jakin

Prema svom običaju i 24. sam rujna u jutarnjim satima pošao u grad, te sam slučajno navratio u turističku agenciju kraj Sv. Šime, koja je prodavala putne karte za hidrogliser na relaciji Zadar – Jakin. Pitao sam kada će biti posljednje putovanje u sezoni. Nisu mi mogli točno odgovoriti, ali mi rekoše da mogu putovati baš tog dana, 24. rujna, u 10 sati. Radilo se naime o stanovitoj izvanrednoj vožnji.

Bilo je oko 8 sati, a gliser je trebao isploviti u 10. Odlučio sam još jednom posjetiti staru tetku, jer sam u listopadu već imao rezerviranu sobu u hotelu u Rogaškoj Slatini. Nisam kupio putnu kartu, jer nisam znao hoću li se moći spremiti do 10 sati. Rekoše mi da ju mogu kupiti i na brodu.

Žurno sam pošao kući, prethodno se javivši ujni Terezi i rekavši da ću dva ili tri dana provesti u Jakinu. Spremio sam se na brzinu, sredio stvari u stanu i pošao na brod. U hidrogliser su se upravo ukrcavale stare koludrice samostana sv. Marije, bježeći pred opasnošću, pa zaključujem da je gliser bio za njih naručen. Prepoznao sam staru majku Skolastiku Večeralo, a na nosilima je bila č. m. Benedikta Braun. Njih su pratile 3 ili 4 koludrice. Jako sam se iznenadio kad sam ugledao i svoju ujnu, koja je također odlučila bježati. Saznavši nešto ranije da putujem u Italiju, posve je krivo zaključila da bježim i da je stanje uopće veoma opasno. Dakako, bilo je opasno, ali ja nisam bježao, nego sam u Jakin odlazio svake godine u rujnu. U svakom slučaju dobro je da je ujna krivo shvatila moje putovanje, jer je odlaskom u Italiju izbjegla strah i opasnosti od granata, koje su uskoro počele padati po Zadru.

U gliseru je na nosilima ležao invalid bez noge. Bio je to Francuz, koji se kao dobrovoljac priključio našoj vojsci za osvajanje vojarni, ali je nastradao. Tijekom vožnje pomogao sam mu 1-2 puta ustati s nosila. Jadan mladi čovjek – žrtva zloće i bezumlja. Žrtva plemenite želje da pomogne tuđem narodu u pravednoj stvari.

Na moje veliko iznenađenje i ogorčenje talijanske mi vlasti pri izlasku iz broda počeše praviti nepotrebne smetnje. Uvrijedili su me pa sam odustao od namjere da se iskrcam. Odlučio sam se vratiti istim brodom, u večernjim satima. Talijanski policajci očito su mislili da bježim, te da ću im svojom nazočnošću ukrasti kruh. Uzaludna su bila tumačenja da u Italiji namjeravam ostati samo 3-4 dana i to kod svoje tetke u Ostri.

Ostao sam dakle na brodu, koji nije odmah krenuo u Zadar, jer je trebao ukrcati prašak za pranje. Bila je već noć kad je hidrogliser krenuo natrag, sa samo četiri putnika. Bile su tu dvije djevojčice kojima Talijani nisu dopustili ulazak u Italiju bez osobne iskaznice (a mogle su im biti tek 3-4 godine!), jedna koludrica koja ih je pratila i ja.

U gliseru je zrak bio težak, nepodnošljiv. Prašak za pranje! Bio sam gladan, jer nisam jeo od doručka. Dobri mi je konobar mogao ponuditi samo mlijeka. Htio sam platiti povratnu kartu, ali posada nije htjela primiti novac, jer i oni su Talijanima zamjerali postupak prema meni. Rekli su mi da će me "*za dešpet*" voziti besplatno.

Konačno smo stigli u Zadar, a bila je već noć. Grad je bio u najdubljem mraku, jer je zamračenje bilo potpuno. Daleko stanujem, pa sam do kuće morao pješačiti skoro sat vremena s malom, ali ipak teškom prtljagom. Na ulicama nigdje žive duše. Mogao sam vidjeti samo pokoju upaljenu cigaretu. Možda straže, hrvatska garda? Na mostu nije bilo nikoga, a ja sam hodao "napamet". Priznajem da sam se malo bojao, ali drugog izbora nisam imao, to jest nisam htio imati. Nisam htio pokucati na prijateljska vrata u gradu ili na Voštarnici.

Prešavši most, pošao sam Ulicom Stjepana Radića, a kod semafora, ispred jugovojarne – brdo kamenja... U vojarni – jugovojska, a ispred kamenja naša garda. Da je počela pucnjava, gdje bih se bio sklonio? Stigao sam do bivše Vojne bolnice (danas je tu Županija), sa snajperistima na krovu. Zapriječena je ulica koja od te bolnice vodi prema kući dr. Matulića. Sretno sam prošao Vrulje i stigao kući. Čudom nije bilo pucnjave, pa sam ostao živ na tom brisanu prostoru. Legao sam bez večere.

Ujutro me je probudio telefonski poziv. Zvala me teta Dora iz Italije, jer ju je talijanska policija obavijestila da sam se vratio u Hrvatsku. Naime u Jakinu me je policija pitala kamo idem, a ja sam rekao tetinu adresu u Ostri. Licemjeri – tek je poslije mog odlaska trebalo biti "sve u redu"! Teta mi je rekla da je za mene potpisala jamstvo i da se mogu vratiti u petak. Nu, bio sam tako ljut na Talijane da sam počeo vikati, misleći da razgovor možda registrira talijanska pošta. A teta, dakako, ni za što nije bila kriva! Izjavio sam da ni za živu glavu ne bih došao u Italiju, jer su me ponizili i uvrijedili. Takav je odgovor ražalostio tetu, ali više nisam mogao prihvatiti poziv i poći u zemlju koja se tako nekorektno ponijela prema meni, strancu i staromu čovjeku. Dante bi kazao:

... e 'l modo ancor m' offende

(Inf. 5,102)

Tako sam se opet našao u Zadru s – poremećenim planovima.

Nisam imao vremena misliti na rat. Najprije sam, 26. rujna 1991., poslao oštru pritužbu Upravi policije (Questura) u Jakin, a prijepis sam sutradan poslao na uvid talijanskom konzulatu u Splitu. Nekoliko dana kasnije, 3. listopada, iz Rogaške Slatine talijanskom sam konzulatu poslao dopunu svom ranijem dopisu. Prihvatio sam savjet svog prijatelja dr. Pave Relje te pritužbu talijanskoj policiji 30. rujna poslao milanskim novinama "Il Giornale", koje su u broju od 17. listopada 1991., pod naslovom "Si ritiene espulso", gotovo u cijelosti objavile moj prosvjed.

(Nastavlja se)

Bilješke

1) *Vjesnik*, Zagreb, 30. siječnja 1996., str. 19
2) *Zadarski list*, 16. ožujka 1995., str. 8
3) S. Antoljak i sur., *Pregled hrvatske povijesti*, Split, 1994^2., str. 171
4) *Vjesnik*, Zagreb, 28. svibnja 1995., str. 10
5) Davorin Rudolf, *Rat koji nismo htjeli. Hrvatska 1991.* Zagreb, Globus, 1999., str. 167-169, 275
6) Vjesnik, Zagreb, 30. siječnja 1996., str. 19; Jakov Gumzej, *Od balvana do Daytona*, Zagreb, 1997., str. 55
7) *Večernji list*, Zagreb, 13. siječnja 1996., str. 2, članak pod naslovom "Prva godina mira". Tu nalazim potvrdu svoga mišljenja.
8) *Prop.*, 3, 8
9) *Narodni list*, Zadar, 7. rujna 1991., str. 4

Marijan BOŠNJAK

Svoj i cio biti, pravi barjak viti

Desnom se križam,
Desnom pišem,
Desno je right,
Desno je recht,
Recht je pravo, pravda i pravica,
Desno je pravo.

Lijevom se ne križam,
Jer imam desnu.
Lijeva je od srca
I njome pisati znam.

I desnom i lijevom,
S obje radim.
Hodam i desnom i lijevom,
Na objema stojim,
A mogu i na jednoj,
Čak i skakati.
Sve to mogu jer imam
Obje ruke
I obje noge
Na živu tijelu svom.

Gledam i lijevim i desnim,
Bolje vidim s oba.
Slušam desno i lijevo,
Čujem na oba,
A i prečuti znam.
I namignuti.

Imam i nos i kičmu
I jezik,
Dušu i sklad,
Pamet i glavu,
Jošte mnogo toga,
Što dobih darom
Od jedinog Boga.
Svi darovi ti
Moji su.
Usrećuju me,
Služe mi,
Dragi su mi,
Oni su ja.
Da ih nije čak i dijelom,
Ne bih bio cio,
Invalid ja bih bio.

Osjećao bih i ruke i noge
I njihovu bol,
Bez njih.
Bio bih tužan,
S manje moći,

Ovisniji,
Tehnici unatoč.
I obrana bi teška bila,
Ako bi i bila.

I desna i lijeva, moje su.
Ne tuku se, jedna drugu treba,
Pomažu se,
U mene su.
Tuđe lijevo i tuđe desno
Tuđe je.

Moj je koga Bog mi šalje,
Tuđ je tko me robom hoće
Nudeć pakla obmanu.

Sve nas, sve svoje
Hrvatska treba.
Svi smo Ona,
Ona, to smo mi.
Bez nje smo
Invalidi.

John Henry NEWMAN

Današnje kršćanstvo

John Henry Newman (1801. – 1890.) jedan je od najznačajnijih engleskih katolika XIX. stoljeća. Najprije anglikanac, zatim obraćenik na katolicizam, te konačno kardinal, svojim je teološkim spisima, književnim stvaranjem i govorima znatno utjecao na tadašnji anglikanizam, propagirajući povratak "zdravim korijenima" kršćanstva, što ga je na kraju dovelo u Katoličku Crkvu.

U svojim anglikanskim propovijedima Newman se prvenstveno obraća akademskim krugovima predviktorijanske Engleske, u kojima su prave kršćanske vrednote potonule pod vanjskom ljuskom formalnog sklada i blagostanja srednjeg i višeg staleža. Današnje civilno društvo, kako englesko tako i evropsko, posve se udaljilo od Newmanove predviktorijanske paradigme. Sasvim je pak drukčije sa stanjem u današnjoj Katoličkoj Crkvi; njezino se duhovno ozračje itekako može usporediti s ondašnjim anglikanizmom, i tu je pravo značenje Newmanovih tekstova za naše vrijeme. Oni upravo proročki pogađaju duhovno stanje u današnjem katoličanstvu, na sličan način prožetu mlakošću, banalnošću i liberalističkim pluralizmom. Čitav svoj život, najprije kao anglikanac, a onda i kao katolik, Newman se borio protiv tih pojava; nastupni kardinalski govor, koji je izrekao u dubokoj starosti, njegov je završni doprinos u toj borbi. Kao i mnogi drugi veliki katolički duhovi, danas je Newman predmet "prefarbavanja", kojim ga se želi staviti u službu modernizma. Najbolji način da se stekne objektivna slika o tom velikom kršćaninu i katoliku, jest čitati njegove neskraćene tekstove. Propovijed "The Religion of the Day", koju ovdje donosimo, pripada veličanstvenoj seriji propovijedi "Parochial and plain sermons", što ih je kao anglikanski župnik sveučilišne crkve "St. Mary the Virgin" u Oxfordu držao u četrdesetim godinama XIX. stoljeća.

* * *

"Budimo u milosti, da naša služba bude Bogu prijatna, u počitanju i strahu Božjemu. Jer Bog je oganj koji proždire." (Heb 12:28,29)

U svako doba, otkad se kršćanstvo naviješta po zemlji, postoji ono što bismo mogli nazvati *religijom svijeta*, utoliko što oponaša pravu vjeru i tako zavodi nesigurne i neoprezne. Svijet se, rekao bih, nikada ne suprotstavlja religiji *kao takvoj*. Uvijek bi svijet na neki svoj način prihvatio Kristovo evanđelje, uhvatio bi se za ovu ili onu njegovu osobinu i zahtijevao njeno provođenje u djelo; a zapravo bi, zanemarujući ostale dijelove svete nauke, iskvario i izobličio i one do kojih mu je navodno stalo. Na taj bi se način uspio

jednostavno riješiti kršćanske nauke kao cjeline. Tko se naime drži samo nekih evanđeoskih zapovijedi, a odbacuje ostatak, u stvari se ne drži ničega. Naše su kršćanske dužnosti jedne s drugima *u nekoj vrsti ravnoteže*, tako da se, iako ih u svojoj slabosti nismo u stanju vršiti savršeno, ipak možemo držati u nekoj mjeri svih zajedno u potrebnom skladu. Ako bismo se naime usredotočili samo na ovu ili onu zapovijed, izgubili bismo pravo kršćansko usmjerenje i konačno se posve odvratili od Boga, a to i jest namjera našeg neprijatelja – Sotone.

Njegov je *cilj* slomiti našu snagu, pritisnuti nas uza zemlju i za nju nas privezati. Svijet mu je sredstvo u tu svrhu, ali on je odviše lukav a da bi svijet stavio u otvorenu opoziciju prema Bogu. Ne! On se pretvara da je pravi prorok Božji. I on svoje sluge naziva prorocima, te su se oni pomiješali s ostacima prave Crkve, s osamljenim Mihejima još preostalima na zemlji, koji naviještaju pravu Riječ Božju. Naravno, i njegovi proroci u nekom smislu govore istinu, ali to nije cijela istina, a mi iz životnog iskustva znamo da je pola istine često zapravo najgrublja i najopakija prijevara.

Već u najranije dane Crkve, dok su još bjesnjeli progoni, đavao je stvorio "protureligiju" među tadašnjim filozofima; ona je dijelom nalikovala kršćanstvu, ali je ustvari bila njegov ogorčen protivnik uništavajući vjeru onih koji nisu imali ljubavi Božje u svojim srcima.

A onda su se vremena promijenila, i on je smislio jedan drugi idol Krista, idol koji se dugo vremena zadržao u hramu Božjem. Vrijeme je bilo divlje i grubo. Sotona je sada izabrao tamnu stranu evanđelja: njegovu nedokučivu tajanstvenost, njegovu nepotkupljivu pravednost; i tu se završavala *njegova* slika istine. "Bog je oganj koji proždire" – stoji u našem motu – i mi to znamo. Ali mi znamo i više, naime da je Bog ujedno i ljubav; Sotona je to prešutio i tako je religija svijeta postala religijom *straha*. U masovnim su se razmjerima pojavili okrutnost i praznovjerje. Uzvišena čvrstoća kršćanske vjere, praćena krotkom jednostavnosti, prepustila je mjesto prijetećim avetima prodorna i stroga pogleda: na taj su način tirani vladali zavedenim pukom.

A kakve su Sotonine zamisli u našim danima? Sasvim drukčije, ali zato ne manje pogibeljne. O tomu bih sada želio progovoriti, ili, bolje reći, dati nekoliko napomena u tom smjeru za one koji bi se htjeli dublje pozabaviti tom temom, koja zaslužuje daleko širi okvir od ove propovijedi. Osim toga, nitko ne može otkriti prijevaru za drugoga, svatko to sam mora obaviti za sebe; jedino možemo jedni drugima u tomu *pomoći*.

Što je dakle religija svijeta danas? Danas se uzima svijetla strana evanđelja, njegove riječi utjehe, zapovijedi ljubavi; sve se dublje, tamnije strane dakle zanemaruju. Takva religija *prirodno pristaje* u naše civilizirano doba, a Sotona ju je obukao i preudesio u idol Istine. U naše se doba štuje razum, njeguje dobar ukus, osjećaji i afekti stavljaju se pod kontrolu, kao posljedica

toga širi se pristojnost u ophođenju, barem na površini društvenih zbivanja, posve neovisno o utjecaju Božje Objave. Elegantnost mišljenja, koja dolazi do izražaja u literaturi, širi se na naš način života, na sve što imamo i što jesmo. Naše je ophođenje uljudno, izbjegavamo nanijeti drugima bol ili uvredu, korektno se izražavamo i ponašamo. Naš smisao za skladnost dolazi do izražaja u kućnom životu i upravljanju, u zabavama, a onda i u našem vjerskom životu. Porok tako postaje nečim neprikladnim, nezgodnim ili, kako se često kaže, "ne priliči dobrom ukusu". Malo po malo uglađenost postaje uzorom i kriterijem kreposti, koja više nema svoje nutarnje vrijednosti, svog izravnog utjecaja na naše srce. Krepost seže *tek toliko daleko* da bude ugodna drugima ili barem da ih ne uznemiruje. Savjest se više ne priznaje nezavisnim sucem naših djela, njen je autoritet uklonjen raznim "objašnjenjima" i zgodnim izgovorima. Ona se u ljudima djelomice nadomješta takozvanim moralnim osjećajem, koji se uglavnom shvaća kao ljubav prema skladu, djelomice pak običnim kodeksom ponašanja koji je posljedica praktičnih potreba u društvu. Danas se savjest smatra nečim tmurnim i strogim; ta ona nam govori o krivnji i budućoj kazni. Tako kad blijede strahovi savjesti, gube se u toj našoj današnjoj vjeri i strašne predodžbe o srdžbi Božjoj, kojima toliko obiluje Sveto Pismo. Njih se tumači kao da zapravo nemaju doslovnog značenja za nas i naše vrijeme. Sve je sada svijetlo i veselo. Vjera je ugodna i laka; glavna je krepost dobrohotnost, dok su nesnošljivost, pobožnost, prevelika revnost glavni grijesi. Strogost se smatra apsolutno nedopustivom, čak se i postojanost gleda prijekim okom. S druge strane, svaki otvoreni porok smatra se nedoličnim; pijanstvo se smatra nesrećom, kletva i psovka vulgarnošću. Štoviše, među obrazovanim ljudima, koji imaju pristupa k literaturi, otkrićima i znanju, i dostupne su im uvijek nove informacije iz svijeta, religija biva dosadnom ako ne donosi stalno nešto novo. Živo se traži i nadasve cijeni ono što je uzbudljivo. Nove teme u vjeri, novi sistemi i osnove, nove nauke, novi propovjednici, sve je to potrebno da bi se zadovoljila žudnja stvorena tobožnjim širenjem općeg znanja. Naš duh postaje bolesno osjetljiv i razdražljiv, nezadovoljan stvarima kakve jesu, željan promjene *radi nje same*, kao da novost mora po sebi donositi poboljšanje.

A sada pokušajmo na trenutak zaboraviti utjecaj kršćanstva uopće i razmotrimo to stanje društvene kulture koju sam netom pokušao opisati. Nije li to situacija do koje bi moglo doći neovisno o vjeri, po samom utjecaju odgoja i civilizacije? A nije li upravo tako razvijena civilizacija baš ono što mi danas zovemo religijom, vjerom? Drugim riječima, nije li Sotona tako udesio i složio prirodne tekovine ljudskog duha u naše doba zato da bi poslužile njegovim osnovama kao falsifikat Istine? Nipošto ne niječem da se taj duh svijeta služi riječima i izjavama do kojih ne bi nikako mogao doći bez onoga što stoji u Pismima. Ne niječem ni to da svijet stavlja na se kršćanske boje, kao da ga je kršćanstvo zaista preporodilo, prosvijetlilo, čak proslavilo.

Dopuštam i da su mnogi koji se povode za tim naopakim duhom svijeta tek djelomice njime zahvaćeni, te su u dubini duše dobri kršćani, iako nesavršeni. No tu se radi o samo djelomično evanđeoskom učenju, zasnovanu na ovozemaljskim zasadama. Ono se izdaje za evanđelje, a zapostavlja čitavu njegovu "krutu" stranu. Po njemu je dovoljno biti dobre volje, uglađen, vedar, korektna ponašanja, uviđavan, a nema u njemu straha Božjega, žarke revnosti za slavu Božju, duboke mržnje prema grijehu; nema užasa pred pojavom grešnika, nema indignacije i žarkog žaljenja zbog hule heretikâ, nema ljubomornog prianjanja uz vjersku istinu, ni one posebne osjetljivosti za postizanje konačne svrhe – pod pretpostavkom da je ona dobra – ni odanosti Svetoj Apostolskoj Crkvi – odanosti o kojoj govori Vjerovanje – kao ni smisla za autoritet religije neovisan o našim nutarnjim porivima i volji. Jednom riječju, nema ozbiljnosti, to učenje nije ni toplo ni hladno, nego *mlako*. Tako je naše doba posve suprotno onom prošlom, koje zovemo tamnim. Nema više ondašnjih pogrešaka, ali su nestale i dobre strane. Kažem "dobre strane" jer i tadašnje zablude, na primjer duh progonjenja, odbojnost prema svakom postavljanju pitanja o vjeri, pobožnjaštvo, sve su to bila izvrtanja i izopačivanja *stvarnih kreposti*, kakve su revnost i počitanje. Mi smo dakle te stvari, umjesto da ih pročistimo i svedemo na pravu mjeru, jednostavno s korijenom iščupali i odbacili. Zašto? Zato što nas nije vodila ljubav prema Istini Božjoj, nego smo se poveli za ovim vremenom. Ondašnjeg je naraštaja nestalo, a s njime i njegovih osobina; došao je novi poredak stvari. Ljudsko društvo danas ima novi okvir te potiče i razvija novi tip shvaćanja, tip kakav je smislio neprijatelj naših duša. On će kršćansko bogoštovlje oponašati vjerno koliko god može, pa ipak će to oponašanje ostati tek na površini. A Sveta Crkva Božja kao i uvijek nastavlja svoj put prema Nebu; svijet je prezire, no ona ipak na nj djeluje, čas ga popravljajući, čas obuzdavajući, a katkad, u nekom blagoslovljenom času, i podnoseći za nj mučeništvo; te žrtve za vjeru vođe su četa vojujuće Crkve na putu prema Gradu Velikoga Kralja. Dao nam Bog milost te ispitamo svoja srca, da nas ne zaslijepi prevarljivost grijeha; da ne bismo služili Sotoni prerušenom i u Anđela svjetla, sve misleći kako imamo pravu spoznaju; da ne bismo, zbog odbacivanja i zlostavljanja Kristovih izabranika na zemlji, onog strašnog dana kad nad nama pukne istina morali postaviti ono sudbonosno pitanje: "Gospodine, kada smo te to vidjeli kao stranca ili u tamnici", kada smo to gledali kako se Tvoja sveta Riječ i njeni sluge preziru i tlače i "nismo Ti služili?" (Mt 25,44)

Nema boljeg načina da se uvidi snaga religije svijeta nego promotriti različite ljudske staleže pod njezinim utjecajem. Pokazat će se da njezin utjecaj i učenje zahvaćaju kako one koji ispovijedaju vjeru, tako i one koji se smatraju bezvjercima.

1. Mnogi religiozni ljudi, s pravom ili ne, već dugo očekuju milenij mirnog života i poretka za Crkvu. Ne upuštam se u to da sudim je li takvo očekivanje razumno ili ne, jer i među valjanim ljudima može biti razilaženja o tom pitanju. U svakom slučaju, svi oni koji se nadaju takvom poretku, u napasti su da prihvate i usvoje onu vjeru svijeta koju sam maločas opisao. Oni su manje ili više svoju viziju Kristova kraljevstva identificirali s dobro uređenim ljudskim odnosima i civilizacijom; oni pozdravljaju svaki napredak u društvenom uređenju, svaki koristan potez svjetovne vlasti, kao znakove dolazećeg Gospodina. U nastojanju da ostvare taj svoj cilj, da evanđelje naiđe na što veće priznanje i cijenu u društvu, oni se ne obaziru na *sredstva* kojima se koriste u tu svrhu. Oni se udružuju i djeluju s ljudima koji otvoreno zastupaju nekršćanska načela. Oni prihvaćaju i brane ono što drže reformama i poboljšanjima postojećeg stanja, pa makar se u tom postupku činile i nepravde, ili se pak kršili običaji i pravila možda neznatnog porijekla, ali posvećeni dugom uporabom. Oni istinu žrtvuju praktičnosti. Oni kao da zamišljaju da će nam opaki ljudi donijeti kraljevstvo Kristovo te (kao nedavno neke židovske sljedbe u jednoj stranoj zemlji) uzimaju sebi ako ne za Mesiju, a ono za Iliju ili kristovjesnika Ivana Krstitelja djecu ovoga svijeta, sinove Belijalove, na kojima od iskona leži prokletstvo kao što kaže Apostol: "Ako tko ne ljubi Gospodina Isusa Krista, anatema na njega! Maran-ata!" (1 Kor 16,22)

2. S druge strane, nauka koju sam nazvao današnjim kršćanstvom, posebno je prikladna za ljude po naravi skeptične, potpuno oprečne onima koje sam upravo spomenuo. Njima nije stalo do toga da se pokoravaju svojoj savjesti, oni se povode za intelektom, a ne krote svoje srce. Oni sebi dozvoljavaju da slobodno spekuliraju o tome *kakva bi vjera trebala biti*, a ne posežu za Pismom da bi otkrili kakva ona stvarno jest. Neki među njima smatraju vjeru preprekom napretku našega društvenog i političkog blagostanja. No oni znaju da ljudska narav ne može bez religije, stoga su izabrali *što racionalniju* formu religije (tako oni to zovu). Drugi pak imaju ozbiljnije pobude, ali su pokvareni lošim primjerom, ili čim drugim. No *svi oni* odbacuju (kako kažu) mračne strane religije, više vjerujući sebi negoli Božjoj riječi, i zato ih sve stavljam u istu grupu. Oni će rado prihvatiti ugodnu i utješnu vjeru našeg doba. Oni mnogo drže do naravne teologije, i misle da je u njoj sadržana svaka religija, a zapravo nema teže zablude nego misliti da u takvim stvarima ima ikakvog istinitog vjerskog sadržaja. Netko je dobro primijetio da je religija nešto *što se odnosi na nas*, sustav Božjih zapovijedi i obećanja *nama*. Što će nam tu sunce, mjesec i zvijezde? Ili zakoni nebeskog gibanja? Kako će nas oni naučiti naše dužnosti? Što oni govore grešnicima? Pa oni se uopće ne obraćaju grešnicima! Svemir je stvoren *prije* pada Adamova. Svemir "proglašava slavu Boga", ali ne i Njegovu *volju*. On je u sebi skladan i savršen, ali sav njegov sjaj, kojim je

obdaren prilikom stvaranja, i u kojemu se vidi Božja dobrostivost, malo znači palom čovjeku. Ne vidimo tamo ni traga Božjoj *srdžbi*, o kojoj glasno govori savjest grešnikova. Sotonina je zamka posvuda ista, ali nije zato manje pogibeljna: on nas odvraća od naših tajnih misli, da zaboravimo na vlastito srce, koje nam govori o Božjoj svetosti i pravednosti, i samo mislimo na Boga koji je stvorio nebesa, na Boga koji *jest* naš Bog, ali ne onakav kakav se objavljuje grešnicima, nego kakvog vide anđeli i izabranici njegovi.

Što se dakle događa s onima koji su u tom samozavaravanju doprli tako daleko te svoju sudbinu gledaju u sjaju sunca i zvijezda, umjesto da slušaju i slijede glas svoje savjesti? Oni posve naopako tumače, u stvari izvrću, osnovne misli Svetog Pisma. Koliko god zapovijedi od Boga dane bile ugodne i drage njegovim svetima, većina ih ljudi smatra odbojnim teretom; one su zapravo *po prirodi neostvarive*, a i oni koji ih i vrše, u tomu – zbog pokvarenosti u koju su sami upali – uspijevaju tek uz pomoć Božje milosti. Religija je izričito upravljena protiv naše naravi i naših naravnih želja da bismo se njoj pokoravali i voljeli je, potrebna nam je Božja pomoć. Pa ipak, većina se toj pomoći protivi i odbija je. Jasno nam je rečeno da "su uska vrata i tijesan put koji vodi u život, i malo ih je koji ga nalaze"; da se moramo boriti da uđemo na uska vrata, jer će mnogi htjeti ući, ali to nije dosta, oni hoće, ali ne nalaze. A oni koji ne zadobiju život vječni "ići će u vječno prokletstvo" (Mt 7,14; Lk 13,24; Mt 25,46). To je tamna strana naše vjere, ljudi koje sam gore opisao ne mogu podnijeti ni pomisao na to. Oni se od toga odvraćaju, to im je odviše strašno. Oni sami sebe uvjeravaju da se krute i stroge riječi Pisma ne odnose na današnje vrijeme, ili da su samo simboličke. Njihovo srce ne nalazi jezika kojim bi odgovorilo tim strogim riječima. Njihova je savjest ušutkana. Naravna teologija, njihova jedina informacija o Bogu, govori samo o dobrohotnosti i skladu, i oni ne uzimaju ozbiljno jasne izjave Pisma. Oni se drže onih tekstova u Pismu koji kao da podržavaju njihove stavove; oni naglašavaju kako nam Pismo nalaže da se "neprestano radujemo" i da uživamo (svakako umjereno i uz dužnu zahvalnost) zemaljska dobra koja su nam dana, da se ne uznemirujemo, da je Bog milosrdan, da je za zadovoljštinu dovoljno ako se popravimo, da su grijesi naše mladosti nešto prošlo, pa kad smo ih mi zaboravili, zaboravit će ih i Bog, da je svijet općenito blagonaklon prema vjeri, da moramo izbjegavati preveliko oduševljenje, da ne smijemo biti pretjerano ozbiljni, da moramo imati široke poglede na ljudsku narav i da moramo ljubiti sve ljude. To je vjera plitkih ljudi u *svako* doba, ljudi koji malo razmišljaju i ništa ne osjećaju, koji sebe smatraju razumnima i prosvijećenima. Nešto od onog što oni govore krivo je, nešto istinito, ali naopako shvaćeno. Ovo navodim da bih pokazao kako sve to točno pristaje k onomu što sam nazvao vjerom civiliziranog doba, jednako kao i njegova suprotnost, takozvana vjera svijeta, koju smo opisali prije toga.

Dozvolit ću sebi još jednu primjedbu o tim, kako se sami nazivaju, racionalnim kršćanima. Oni često niječu evanđeoska otajstva. Uzmimo tekst: "Naš Bog je oganj koji proždire." Ako takav čovjek naleti na te riječi, ili ako mu se one citiraju u toku rasprave kao argument protiv njegovog uvjerenja da se na onom svijetu nemamo čega bojati, te ako nije dobro upućen u Sveto Pismo, što će reći? Pa, bez sumnje, da se to ne odnosi na kršćane, nego na ondašnje Židove, koji su bili divlji i okrutan narod pa im je i bio potreban Mojsijev Zakon (Dt 4,24), koji će ih natjerati u strah, a evanđelje je ljubav, i nas je civilizacija učinila sasvim drukčijim ljudima, koji reagiraju ne strahom, nego razumom. Usprkos svemu tomu, taj je tekst iz Poslanice Židovima, a napisao ga je apostol Kristov.

Zaključit ću iznijevši opširnije što razumijevam pod tamnom stranom naše religije i što treba reći o onima koji su mračni i praznovjerni.

Ne bojim se očitovati svoje čvrsto uvjerenje da bi za ovu zemlju bio velik dobitak ako bi u vjeri bila daleko praznovjernija, bogomoljskija, mračnija, odlučnija nego što je sad. Naravno, ne smatram da bi takvo stanje duhova po sebi bilo poželjno (to bi bilo apsurdno), nego jednostavno mislim da bi ono bilo beskrajno povoljnije i perspektivnije u usporedbi s poganskom tvrdoglavosti i hladnom samodostatnom i samozadovoljnom mirnoćom. Bez sumnje, duševno spokojstvo, čista savjest i radosna smirenost dar su evanđelja i odlika kršćaninova. No isti znakovi (bolje reći, isti vanjski znakovi) mogu potjecati od sasvim drugih uzroka. Jona je spavao u oluji, kao i naš Gospodin. Onaj je spavao u opakom samozadovoljstvu, a ovaj u "Božjem miru, koji nadilazi svako poimanje". Nikako se ne mogu pomiješati ta dva stanja, ona su posve različita, baš koliko se mir svjetskog čovjeka razlikuje od kršćaninova. A sad promotrimo njihove suputnike na brodu. Joni su vikali: "Što misliš, spavaču?", a našem Gospodinu apostoli: "Gospodine, pogibosmo!" To su oni praznovjerni, koji su između lažnog mira Jonina i pravog mira Kristova. Oni su iznad onog prvog i daleko ispod ovog drugog. Ako to primijenimo na religioznost današnjeg obrazovanog svijeta, u svem njezinu sjaju, sigurnosti, veselju i dobrohotnosti, opet moramo reći da ti vanjski znaci mogu potjecati ili od obilja vjere ili od njezinog pomanjkanja. Oni mogu biti plodovi plitkoće duha i oslijepljene savjesti, ali i prave vjere koja nalazi mir u Bogu po našemu Gospodinu Isukrstu. Ako se sad nudi takva alternativa, mislim da svakomu zdrava razuma mirno mogu prepustiti da zaključi koje od tih dvaju raspoloženja tipično pripada našem dobu. Što se mene tiče, kad promatram ovaj svijet, nimalo ne sumnjam da se tu radi o Joninom spavanju, krivotvorini vjere, krivotvorini daleko ispod opravdane panike praznovjernih, koji su se probudili i vide pogibelj, iako nisu stigli tako daleko u vjeri da bi u njoj potražili lijek.

Zaklinjem vas, braćo moja, mislite na to i stavite to sebi na srce, ukoliko prihvaćate ovo što ste od mene čuli, jer ćete na Sudnji dan morati odgovarati za

to. Ne bih svjesno htio biti grub, ali znajući da "svijet leži u opačinama" mislim da ste i vi, jer u njemu živite (kao i svi mi), djelomice zaraženi tom zabludom, tom plitkoćom vjere, posljedicom zaslijepljene savjesti, pa moram prema vama biti ozbiljan. Znajući da cijela zemlja pati od te bolesti, zaključujem da i vi imate udjela u trpljenjima što ih ta bolest uzrokuje među nama. Strah Božji početak je mudrosti; sve dok ne uvidite da je Bog oganj koji proždire, i ne pristupite mu s počitanjem i svetim strahom, još ste daleko od onih uskih vrata. Ne bih želio da itko od vas kaže: evo, od ovog časa odrekao sam se svijeta i obratio se; to je samozavaravanje. Strah Božji i ljubav moraju ići zajedno: neprestano u strahu, neprestano u ljubavi, sve do smrtnog časa. Ta morate znati što to znači sijati ovdje u suzama, da biste poslije žeti u radosti. Dok ne postanete svjesni težine svojih grijeha i to ne samo formalnim žaljenjem, nego na djelu, svaki dan u svom srcu, ne možete prigrliti Božju milost koju vam nudi evanđelje po smrti Kristovoj. Dok niste iskusili strah mornarâ i apostolâ u oluji, ne možete spavati s Kristom do nogu svog Nebeskog Oca. Koliko god bijedno bilo praznovjerje mračnih stoljeća, koliko god bila odvratna mučenja kojih se i danas nađe u neznabožaca na Istoku, ipak je bolje, daleko bolje, mučiti svoje tijelo sve svoje dane i pretvoriti svoj život u pakao na zemlji nego ostati u kratkom miru ovdje, dok se pod nama ne otvori ponor i probudimo se na vječnu svijest o vlastitoj opakosti i vječno samopredbacivanje. Mislite na Kristove riječi: "Što će čovjek dati za svoju dušu?" I onda: "Onoga se bojte koji, pošto ubije, ima moć baciti u pakao; kažem vam, njega se bojte." Nemojte misliti da ste prodrli do dna vlastitog srca; ne znate koliko se zla tamo još krije. Koliko dugo još morate ozbiljno moliti, koliko dugo biti poslušni i revni, dok ne steknete pravo da se ostavite tuge i veselite se u Gospodinu? Zaista, u nekom smislu možete se radovati već sada, jer koliko god to ne zaslužujemo, i vi se brojite među izabranicima Kristovim znajući da on želi vaše spasenje, da je umro za vas i od grijeha vas oprao u vodi krštenja te da će vam uvijek biti na pomoći. Ta pomisao neka vas tješi dok ispitujete svoj život i prilazite Bogu u samoodricanju. Ali istovremeno ne možete biti sigurni u svoj spas dok ste ovdje. Tako se, sve u nadi, morate i bojati. Kako bude rasla vaša spoznaja o Božjem milosrđu po Kristu, tako će rasti i vaša spoznaja o vlastitim grijesima. To je pravi kršćanski stav, tako se prilazi Kristu, koji spava u oluji; ne prerano radovanje i sigurnost u spas, nego duboko predanje duše i tijela Božjoj volji – u nadi da ćemo biti spašeni, ali uprijevši svoje oči više u Njega nego u sebe, nastojeći da Njemu ugodimo, posvećujući Mu same sebe u poslušnosti i revnosti u dobrim djelima. Tako ćemo odbacujući svoju grešnost, mrtveći svoje tijelo, obuzdavajući svoje požude moći smireno očekivati onaj čas kad ćemo, ako budemo dostojni, biti oslobođeni sadašnjeg ropstva i obnovljeni u kraljevstvu Kristovu.

Preveo i bilješku napisao **Krešimir Veselić**

Milica PERDIĆ

Za križem iz Vrboske

U deset sati krenusmo iz Vrboske. Za križem. Iz crkve sv. Lovre. Prva postaja samo pedesetak koračaja daleko. Tvrđava ili Fortica. Svetoj Mariji posvećena. Bolno struje dva duboka muška glasa u starom pučkom napjevu:

O žalosna mati kad si
Dočekala tužne glasi.

Iz visokog renesansnog stropa na dugačkoj vrpci visi ćoka puna sjaja pravih treperavih voštanica. Tišinom zarobljen puk razmiče se povorci za križem. Još sjajniji osta kamen pod nogama.

Znam da su mnogi iz te povorke u svađi.

Smiluj se nama, Gospodine!
Smiluj se nama!

Na putu prema Jelsi čujem korake, pa šaputanje. Onda bura i šum valova povremeno zagluše zbor ženskih glasova:

Zdravo Marijo, milosti puna…

"A vidit ćeš kad dođemo u Jelsu!", govori mi Tonka. "Judi ka mrov. Čekadu križ iz Vrboske. Deboto te srom pasat meju toliški svit." I zaista! Riva se crni od ljudi. Prolazimo mimo njih. Ni glasa čuti. Svečano, časno, pobožno.

Druga postaja u jelšanskoj crkvi. Četiri su kilometra iza nas. Ustaje mi, da sjednem, neka bakica. "Neka, samo Vi sjedite." "Ona je domaća. Cilu će noć sedit u crikvi i dočekat svi pet Križih. Samo ti sed", tumači mi opet Tonka. Svih pet! I vrbovački, i vrbanjski, i svirčanski, i vrisnički, i pitvanski, i na kraju svoj jelšanski, kad se vrati. Oltar maknut. Rastvoren grob. Bogatstvo cvijeća. Viola, irisa, frezija, ruža, anturijuma. I pšenica. Zelena, tek iznikla. Protrnuh kad se zaori:

Zdravo, Križu, zdravo drvo
jer si plako radi nas…

Plašili su me Pitvama. Vele četiri kilometra uzbrdo. "Uzmi mobitel!" savjetuje Marita. "Neću. Tko je prije za križem nosio mobitel? Bog će me čuvati."

U crkvi sijedi starci čuvaju grob. Bakice ustaju, čine nam mjesta. Drže krunicu i misle koliko nas je došlo, je li Jelšana bilo više. Oni su prošli prije nas. Zaključuju, sigurno, kako su njihovi Pitovjani najbolji, znam ja njih.

Smiluj se nama, Gospodine!
Smiluj se nama!

Na putu u Vrisnik osušilo mi se grlo. Udari mi u nogu neka reska bol. Neka! Trpjet ću. I Ti si trpio radi nas. Ponude mi vode. Hoću. A tebi su nudili ocat, Gospodine. Neki počeše posustajati. Povorka uspori. Sačekujemo se.

Promičemo prema crkvi. Na putu do četvrte postaje put se za nama zabijeli od plastičnih čaša.

Smiluj se nama, Gospodine!

Smiluj se nama!

Tonka je ovdje svoja. Ovdje se rodila. Drago joj je što smo u njenoj crkvi. "Je da je lipši pogled odovod nego iz Pitav?" Je, Tonka, ljepši je iako su Pitve naviše. Odavde svjetleća panorama Bola, Jelse, Vrboske.

Smiluj se nama, Gospodine!

Smiluj se nama!

Već znam. Kad dođemo u Svirče, isti prizor: starci pored groba, starice s krunicama, obilje cvijeća, samo druge boje. Mlade žene uoči Velikog četvrtka kite crkve. Prolazit će mnoštvo svijeta. Nek njihova bude najljepša. To za Te čine, Gospodine. Nema tu dišpeta.

Smiluj se nama, Gospodine!

Smiluj se nama!

Četvrta ura od ponoći. Eto nas u Vrbanj. Dvadeset kilometara, pet mjesta, šest crkava, more misli, molitvi i uzdaha iza nas. Daj nam svoje snage, raspeti Kriste! Križonošina pratnja bijelih tunika i bijelih lica ispaćenih bdjenjem i koracima.

Jesam li duhovno proživjela ovaj svoj davni zavjet? Samo Ti mi sudi, Gospodine! Ti najbolje znaš. Udijeli mi milost da još jače mogu spoznati kako je lijepo vjerovati Tebi.

Smiluj se nama, Gospodine!

Smiluj se nama!

Vučem se prema Vrboskoj. Pored mene Marica i Tonka. Ne tuže se. Ništa ih ne boli. Ravna i teška posljednja četiri kilometra. Put bez kraja. Svijetli u daljini Tvrđava kao dalek san. Na njoj križ. Izdržat ću, sigurno.

Križ u kopreni zastaje pred grobljem, pa kraj crkvice sv. Roka. Evo nas na kraju, u crkvi odakle krenusmo. Pokriven poliptih nad oltarom. Ne vidim lica mučenika. Ne moram se skrivati ni pred Lovrom, ni pred Nikolom, ni Ivanom Krstiteljem. Bože moj, jesi li podario raj Tizianu, Veronoseu, Medoviću? Oni oslikaše platna u ovome hramu.

A ja ću pasti pod banak. Neću, ne smijem.

Svanulo.

Poslije podne na putu u Basinu, prelijepu uvalu na sjevernoj strani Hvara, gledam Pitve i Vrisnik u daljini. Visoko u zelenilu strše crkve nad cijelim krajem. Tako sam daleko, tako visoko bila noćas za križem.

Raspeti Kriste, mir svoj mi daj!

Krešimir ŠIMIĆ

Ljubav pred vratima

Pjesnik, dramatičar, romanopisac, novelist, putopisac, esejist, kritičar i prevoditelj Milan Begović (1876. – 1948.) sudjelovao je u hrvatskom književnom životu pedesetak godina, objavivši tridesetak djela. U književnosti se pojavio još kao šesnaestogodišnjak pjesmom *Nad spomenikom viških junaka,* koja je objavljena u zadarskom narodnjačkom tjedniku *Narodni list.* No, značajniju reakciju izazvala je njegova zbirka pjesama *Knjiga Boccadoro* (1901.), potaknuvši brojne polemike. Druge njegove zbirke pjesama: *Gretchen*, 1893. (tiskao ju je pod pseudonimom Tugomir Cetinski); *Pjesme*, 1986.; *Hrvatska pjesma*, 1900.; *Život za cara*, 1904., i *Vrelo*, 1912., nisu izazvale takvu buru.

Hrvatsku prozu obogatio je zbirkama novela *Nasmijana srca* (1923.), *Kvartet* (1936.), *Puste želje* (1942.), *Umjetnikovi zapisci* (1943.) te zapaženim romanima *Dunja u kovčegu* (1921.), *Giga Barićeva* (1940.) i postumno objavljenim romanom *Sablasti u dvorcu* (1952.). Iako su mu poetski i prozni opus značajni, ipak je najviše energije uložio u dramsko stvaralaštvo. Sam je u svojoj autobiografiji zapisao: "Ja sam rođeni dramatičar i sve gledam dramatičkim okom."[1] "(...) dvanaestak scenskih djela tijekom njegova života izvođeno je na raznim pozornicama Europe, sjeverne i južne Amerike, a većinu praizvedaba doživio je u Hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu. Najprevođeniji je (...) hrvatski dramski pisac (na ruski, poljski, češki, slovački, slovenski, bugarski, rumunjski, talijanski, francuski, portugalski, španjolski, njemački, engleski, norveški, madžarski jezik)."[2] Najznačajnija su mu dramska ostvarenja *Pustolov pred vratima* (1926.), *Bez trećega* (1933.), *Amerikanska jahta u splitskoj luci* (1930.), *Dva prstena* (1935.).

Pustolov pred vratima

"Svoja izuzetna dramska nadahnuća Milan Begović je iskazao, možda više nego u bilo kojem drugom svom dramskom djelu, u *Pustolovu pred vratima,* toj, kako ju je podnaslovio, tragikomediji u devet slika. Djelo je to do tada bez uzora u hrvatskoj književnosti, u bliskom kontaktu s najsuvremenijim onodobnim dramskim, dakle književnim, ali napose i kazališnim razmi-

[1] Usp. BEGOVIĆ, Milan. *Kupidon s kravatom*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2001., str. 20. (izbor i predgovor Mirka Tomasovića).

[2] Isto.

šljanjima, djelo koje je išlo ukorak s modernim europskim duhovnim i estetskim kretanjima."[3]

Radnja je drame dakle izložena u devet slika i to na dvije razine zbivanja: stvarnoj, s realnim zbivanjima, te irealnoj, s prikazom samrtničkog snoviđenja glavnog lika i imaginarnim simboličnim likovima. Realna razina obuhvaća prvu i posljednju sliku, a irealna ostalih sedam. U dijelu drame određenu realnošću pojavljuju se likovi Djevojke, Sestre milosrdnice, Liječnika i Neznanca, nazvana Pustolov pred vratima, a zapravo tek jednog od likova po kojima se objavljuje Smrt. U irealnom se dijelu pojavljuju Agneza kao Djevojčin lik u fantaziji, Smrt u svojih devet novih lica te ostali likovi iz Djevojčine mašte, koji odgovaraju pričama kakve Djevojka poznaje iz filmova, kazališta, književnosti.

Radnja drame započinje u ljetno predvečerje prizorom na balkonu raskošne vile okružene parkom i visokom željeznom ogradom. Na balkonu, umotana u skupocjen venecijanski šal, sjedi bolesna Djevojka osluškujući fokstrot. Prisjeća se boravka u internatu, voljene prijateljice Kristine koju je tamo upoznala, njihovih zajedničkih ludih mladenačkih snova i nadanja, a zatim boravka u sanatoriju. Djevojka se, iščekujući nekoga tko nosi promjenu, nekoga koga su ona i Kristina zvale "Pustolov pred vratima", opire prijedlozima Sestre milosrdnice da uđe u kuću. Ona moli sestru da otključa ulazna vrata i da joj još jednom odsvira ples njezinih mladih dana. Tu završava realna radnja. Djevojka zapada u deliričan san, a kada se ponovo začuje glazba, kroz prethodno otključana vrata ulazi Neznanac odjeven u crno, s velikim crnim šeširom na glavi. Neznanac se ponaša prilično neformalno, tvrdeći kako su njemu "vrata uvijek bila otvorena", i kako je na sličan način došao i Djevojčinoj majci. On je ustvari smrt koja je došla ispuniti Djevojci posljednju želju, a to je ljubav, "nedostiživa ljubav nekoga koga ne poznajem".

"Smjestivši u san, u snoviđenje, središnji tijek dramske radnje, Begović je zapravo stvorio dobre pretpostavke za pokušaj determiniranja Djevojčine psihe i njezinih projekcija neke bolje, neostvarene i nedoživljene ljubavi, na zamišljenom putovanju kroz neostvareni život, što ga Djevojka naručuje od Neznanca, od Pustolova pred vratima, od tog *aranžera snova*, zapravo od onoga koji može ispuniti svakome tzv. posljednju želju, poslije koje je sve ostalo neumitno. Odnos je to blizak onom između Fausta i Mefista."[4]

Upravo takav središnji tijek Begovićeva *Pustolova* uvjetovao je uglavnom psihoanalitičke interpretacije ovog djela.

Pod utjecajem Freuda, a kasnije i njegova učenika Carla Gustava Junga, uvode se elementi psihoanalize u književno stvaralaštvo, naročito u moder-

[3] BEGOVIĆ, Milan. *Pustolov pred vratima*, Sysprint, Zagreb, 1996., predgovor Tihomila Maštrovića, str. XI.

[4] Isto, str. XII.

nističkim pokretima s početka 20. stoljeća kao što su ekspresionizam, futurizam, dadaizam i nadrealizam. Tako je i sam Begović, na dan dovršenja *Pustolova*, 12. rujna 1925. godine za *Hrvatsku pozornicu* izjavio: "Već nekoliko godina unatrag ja se, pod dojmom novog pokreta psihologije podsvjesnog i pod devizom: svakom vremenu svoj teatar! – bavim ovom dramom (...)"[5]

Kroz psihoanalitički pristup *Pustolovu,* budući da je "Freudova psihologija sa svojim naglaskom na oslobođenju od represivnog čudoređa u svrhu postizavanja seksualnog ostvarenja i ispunjenja bila sastavni dio ideologije feminističkog pokreta"[6], otvorena su vrata i feminističkoj, odnosno neofeminističkoj interpretaciji.

U *Pustolovu* očiti su i utjecaji Luigija Pirandella na Begovića, njegova suvremenika. Tako Frano Čale primjećuje da tu "nije riječ dakle samo o izvanjskom djelovanju na njegovu dramaturgiju, na moderni izraz dramske strukture, nego osim formalnih ima i bitnih tragova uzora, pa i u nekom pojedinostima, primjerice kad djevojčin neznanac ostavlja posljednju poruku sličnu Pirandellovoj (...) ili kad djevojka postavlja neka reklo bi se tipična pirandelovska pitanja i dobiva iste takve odgovore, osobito u kontekstima gdje dolazi do izražaja *kriza komunikacije, relativnost istine, nemoć da drugoga shvatimo i da nas drugi shvate; ili, napokon, kad Begović varira temu o maski koja je potrebna živima i dodiruje tragičnu antitezu forme i gibanja.*"[7] J. Gracin pak analizirajući Pirandellovu dramu *Šest lica traži autora* smatra "da je čitava konstrukcija *commedije da fare* utemeljena na konačnoj spoznaji da ljudsku egzistenciju nije moguće racionalno protumačiti pa to valja pokušati učiniti pomoću montaže fikcije na domaku iracionalnog, u prostoru kao zbiljskog. Pirandello međutim ne ostaje samo na fikciji, nego je podvostručuje. Uspostavlja kazalište u kazalištu, s time što čini da sve ispadne kao da je drugostepena fikcija istinitija od prve."[8] Upravo to čini Begović svojim *Pustolovom.*

Budući da je Begovićev *Pustolov* "plurisignifikativni stroj koji proizvodi toliko značenja na različitim razinama da ga je interpretacijski jedva moguće iscrpsti" (C. Milanja), začudno je što je izostalo interpretacija kojima bi se pokušavalo proniknuti u mogući utjecaj filozofskih strujanja na Begovića, posebice fenomenoloških. Naime poznato je da je on 1909. godine došao u Hamburg, a sljedeće godine postao i dramaturg jednoga tamošnjeg uglednoga kazališta.[9] Vrijeme je to kada se na njemačkoj filozofskoj sceni pojavljuje

[5] ALFIREVIĆ, Acija. *Elementi psihoanalize u Begovićevom Pustolovu pred vrtaima,* u Recepcija Milana Begovića, Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa, Zagreb – Zadar, 1998., str. 332.

[6] Isto, str. 335.

[7] Usp. GRACIN, Juraj. *Begović i Pirandello,* u Recepcija Milana Begovića, str. 160.

[8] Isto, str. 159.

[9] Usp. BEGOVIĆ, Milan. *Kupidon s kravatom,* str. 7.

misaoni smjer što ga zastupaju E. Husserl, zatim njegov učenik, odnosno asistent,[10] M. Heidegger te M. Scheler – tri najznačajnija predstavnika fenomenološkog pravca u filozofiji, ukorijenjenog upravo u psihološkim strujanjima 19. stoljeća, kada se objašnjavanjem psihičkih procesa i istraživanjem kauzalnih psihičkih zakona u psihologiju nastoje uvesti pozitivističke metode. Prva reakcija na takvu pozitivističku usmjerenost bio je spis Franza Brentana *Psihologija s empirijskog stajališta* (1874.), gdje se pri razgraničavanju fizičkih i psihičkih fenomena kao zajednička osobina potonjih utvrđuje njihova *intencionalnost*, naime upravljenost na predmet.Tu odrednicu prihvaća u *Logičkim istraživanjima* Husserl te ju uz određene korekcije – pročistio je pojam doživljaja od vezanosti za vanjske predmete svijesti, kao i od njegova empirijskog psihičkog bitka – razvija u pravcu fenomenologije svijesti. On napušta Brentanovu sintagmu "psihički fenomeni" i uvodi nazive "akt" ili "intencionalni doživljaj".[11] Međutim Heidegger i Scheler, razmatrajući njegovu interpretaciju Brentanovih pojmova intencionalnosti i akta, uočavaju da u takvoj fenomenologiji ostaje nepropitan bitak same svijesti i područje akata koji nikako ne mogu biti protumačeni kao akti svijesti.[12]

Tako je Scheler uočio da Husserl pri svom apsolutizmu i idealizmu svijesti zanemaruje akte čuvstava kao što su ljubav, čuđenje, tjeskoba i briga.[13] Scheler ide i korak dalje te ljubavi dodjeljuje primat u spoznavanju i htijenju, nastojeći tako fenomenu ljubavi povratititi dimenzije i dubinu što ih je imao već u grčkoj filozofiji ili srednjovjekovnoj teologiji, gdje se nije javio samo u etici nego također u politici i kozmologiji.[14]

U Begovića, kako to primjećuju proučavatelji njegova opusa, fenomen ljubavi također zauzima središnje mjesto, a u *Pustolovu* ona se tematizira ne samo psihoanalitičkim poniranjem u Djevojčinu, odnosno Agnezinu psihu, nego i u horizontu ontološkog određenja čovjekova postojanja i sreće.

Begović irealnu razinu svoje drame započinje dolaskom Neznanca – Smrti – koji Djevojci govori:

NEZNANAC: *Jednu želju možete da izrečete prije odlaska.*
DJEVOJKA: *Moram?*
NEZNANAC: *Možete. Želju i molitvu.*
DJEVOJKA: *Što je moja majka poželjela?*
NEZNANAC: *Da vaš otac dođe za njom.*

[10] Usp. STULIĆ, Vanja. *Kako čitati Heideggera.* August Cesarec, Zagreb, s.a., str. 24.
[11] Usp. GALOVIĆ, Milan. *Bitak i ljubav. Max Scheler od fenomenologije do filozofijske antropologije,* Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 1989., str. 21.
[12] Usp. Isto, str. 42.
[13] Usp. Isto, str. 43.
[14] Usp. Isto, str. 69.

DJEVOJKA: *I on je otišao?*
NEZNANAC: *Malo zatim!*
DJEVOJKA: *A što je on zaželio?*
NEZNANAC: *Da vas ne povedem prije nego... – Ali ne: ja vam ne smijem ništa sugerirati. Recite sami. Samo upamtite: to je vaša posljednja volja.*
DJEVOJKA: *A da ja rečem umrijeti?*
NEZNANAC: *Umrijet ćete!*
DJEVOJKA: *A da rečem: živjeti?*
NEZNANAC: *Živjet ćete.*
DJEVOJKA: *I smrt onda više ne dolazi?*
NEZNANAC: *Smrt uvijek dolazi, pa pita: koja je posljednja želja?*
DJEVOJKA: *A da mi uvijek rečemo: živjeti?*
NEZNANAC: *Najzad se čovjek umori i sam veli: umrijeti.*
DJEVOJKA: *Ali ja velim ljubiti –*
NEZNANAC: *Kako vam drago.*
DJEVOJKA: *I biti ljubljena.*
NEZNANAC: *Bit će tako.*
DJEVOJKA: *Ali biti ljubljena onako kako smo to uvijek željele – ja i Kristina.*

Ona je govorila da je najveća ljubav onog čovjeka koji sve oprašta, pa i nevjeru. Ali ja mislim da još više ljubi onaj koji ne dolazi do zadovoljstva: u kome želja ostaje nezadovoljena, koji sve dariva a ništa ne uzimlje, koji se uopće ne odaje.

Čini se da se u Begovića dade naslutiti pomak od uobičajenog shvaćanja ljubavi – očit u Agnezine prijateljice Kristine (to je ljubav koja sve oprašta), a prema njemu vjerojatno ukorijenjen u kršćanskom poimanju ljubavi (na to upućuje ime Kristina) – prema "platonističkom" poimanju.

M. Scheler u svom članku *Ljubav i spoznaja* ocrtava, s idealnotipskoga gledišta, tri shvaćanja fenomena ljubavi: indijsko-grčki, kršćanski, i "resantimansko" shvaćanje. Indijskom i grčkom tipu zajedničko je, prema Scheleru, to što je, u ontološkom pogledu, vrijednost funkcija bitka a, u noetičkom, ljubav u funkciji spoznaje. Zadržimo li se samo na grčkom shvaćanju, ljubav (*eros*) bila bi, spoznajno, "prijelaz od manjeg prema većemu" i, ontologijski, "tendencija osjetilnih stvari koje još pripadaju onom *me on* (materiji), da dobiju udjela na *ontos on,* na ideji, na bitnome". Dosezanjem savršenstva erotska ljubav prestaje. To pak znači da u savršenu biću ljubav nije moguća. (Ovdje ne razmatramo grčko shvaćanje ljubavi kao *filie*.)

Kršćansko poimanje ljubavi (*agape* i *caritas*) znači, u odnosu na grčko poimanje, novo fundiranje ljubavi i drugačiji odnos između nje i spoznaje. Krajnji poticaj ljubavi jest u Bogu, u ljubavlju vođenoj izbaviteljskoj volji Boga, a ne u čovjeku. Boga se ne razumijeva kao vječni mirujući cilj koji pokreće

svijet, nego Njegova bit biva ljubljenje i služenje i, time, stvaranje, htijenje i djelovanje. Na mjesto vječnog "prvog pokretača" stupa Stvoritelj koji stvara iz ljubavi. Nestaje antičkog "životnog straha".

Treći je tip ljubavi, prema Scheleru, moderna naturalistička ljubav "čovjeka *ressentimenta*". Ljubav se tu shvaća kao čuvstvo.[15]

Očito je da Begovićevo poimanje ljubavi, prema Schelerovoj tipologizaciji, odgovara prvom, indijsko-grčkom tipu. Tako će Djevojka, nakon erotskih avantura tijekom traganja za svojim "epistolarnim ljubavnikom", na kraju djela reći Neznancu, Smrti, koji je ponovo došao po nju:

DJEVOJKA: *Ali sreća nije u životu. Život je nemir: hitnja u sudarima i nesvjest u zavitljajima. Sreća je mir: odmicanje od života, uravnotežavanje svih gibanja. Kad srce stane – onda počinje sreća.*

Zatim Djevojka, sjedeći uspravno u mirnoj ekstazi, izriče molitvu koja počinje riječima "*Blagoslovljen nek je život*", a završava: "*I blagoslovljena neka je smrt.*"

Begović se svojim *Pustolovom pred vratima,* na osnovi "tipično begovićevski artikuliranog odgovora na pitanje jasnog ontološkog određenja o smislu čovjekova postojanja, i o njegovoj sreći" (T. Maštrović), otkriva kao paradigmatiski pisac moderne književnosti i duhovnih gibanja s početka 20. stoljeća. To je naročito uočljivo u radovima s međunarodnog znanstvenog skupa u Zagrebu i Zadru 1996. povodom 120. obljetnice njegova rođenja, u kojima se analizirala recepcija M. Begovića, odnosno određivalo njegovo mjesto, u nacionalnoj književnoj i kulturnoj povijesti, ali i u europskom književnom kontekstu.

No, vratimo se M. Scheleru i kršćanskom – i to ne spekulativno-teološkom, nego biblijsko-teološkom – shvaćanju ljubavi i istine, u Begovića samo naznačenu. Prema M. Scheleru ljubav ima fundamentalno značenje u spoznavanju. U aktu intencionalne ljubavi koji prati spoznavanje, spoznavatelj, ljubeći ono spoznavano, ukida granice svoga singularnog bitka i transcendira sebe, sudjelujući u bitku spoznavanoga. Znanje, prema Scheleru, nije odnos svijesti i predmeta, nego bitkovni odnos. Nadalje, u aktu ljubećeg spoznavanja ljubav onemogućava opredmećivanje onog spoznavanog. Na kraju Scheler uočava da je akt fenomenologijskog zrenja bîti bića dan samo u njegovu izvršenju i kao takav nije podatljiv opredmećujućoj refleksiji.[16]

Scheler dakle bitak akta vidi u izvršenju intencije, stoga akt, iako može imati predmet intendiranja, sam po sebi ne može biti ni predmetom svijesti u unutrašnjem opažanju, ni predmetom fenomenologijskog zrenja, nego samo

[15] Usp. Isto, str. 71-74
[16] Usp. Isto, str. 44

slijeđen u jednostavnoj refleksiji. Tako izvršilac akta mora biti egzistentan neposredno u samom njegovu izvršenju. U aktu ljubavi izvršitelj potpuno egzistira u samom aktu, on biva na način ljubavi. Istovremeno, izostanak akata za Schelera ne znači prestanak postojanja osobe koja je njihov izvšilac, nego samo izostanak spoznaje.

Učenici Ljubljenog učenika, evađelista Ivana, prema kojemu "Bog je ljubav" (1 Iv 4, 8), u epilogu Ivanova evanđelja – "posljednjem doručku" – kao Isusovu oporuku Petru, odnosno Crkvi, ne ocrtavaju nikakvu teologiju, nego prije trostruko Isusovo pitanje: "*Šimune Ivanov, ljubiš li me?*" (Usp. Iv 21, 15-23) te poziv na nasljedovanje: "*Rekavši to doda: Idi za mnom!*" (Iv 21, 19) Sadržaj poziva jest sama Ljubav, a njeno spoznavanje događa se tek u izvršenju akta ljubavi, u nasljedovanju.

Slično shvaćanje ocrtava i Schelerov suvremenik M. Heidegger u promišljanju fenomena istine.

Očito je kako nam fenomenologijska filozofija i modernistička književna produkcija nameću novo promišljanje pojmova ljubavi, istine, slobode. Čak se čini kako se u fenomenologijskim filozofskim strujanjima, posebice u Schelera, daje naslutiti personalističko shvaćanje tih pojmova. No, to je ipak u prvom redu posebnost i srž kršćanskog navještaja Radosne vijesti, po kojoj se Ljubav, Istina i Život otkrivaju kao Isus iz Nazareta. Ljubljeni učenik, onaj koji je zapisao kako je Bog ljubav, zapisuje i riječi Nazarećanina: "*Ja sam Put, Istina i Život.*" (Iv 14, 5) Begovićev bezimeni *Pustolov pred vratima* u kršćanskom se navještaju otkriva kao *Ljubav pred vratima,* koja poziva na, pupačićevski rečeno, "*zaljubljivanje u Ljubav*".

Mijo Miće UŠIĆ

Kratka priča

U kavani.

- Je li slobodno ovo mjesto kod Vas?

- Kako da ne, izvolite, upravo je otišao jedan frajer, nekako razočaran.

- Hvala, neću ni ja dugo. Popit ću samo kavicu.

- Izvolite, ne žurite se; vidite, još i ova kiša.

- Sami ste došli? A što Vi mislite, koga bih vodio po ovakvom vremenu?

- Imate pravo, ništa-ništa, samo pitam i ja sam došla sama da popijem kavicu u društvu, doma mi se ne da samoj, bez društva kao ćuk.

- Vidite, gospodine, baš mi je ugodno u Vašem društvu, čavrljamo uz kavicu, zabavljamo se. A kakvu to zabavu očekujete u kavani?

- Nikad se ne zna, nađe se tu i tamo koji neoženjeni muškarac, a ja sam sama; a i stanujem tu blizu. Bolje je nego u ovakvom zadimljenom i zagušljivom prostoru.

- Psst... znate da sam oženjen.

- Ah, nisam znala.

- Je li Vam čista...

- Jest, jest, jutros sam je oprala.

- Ma, ženska glavo, pitam Vas je li Vam čista pamet?

- Ah to? Jest, kako da ne i nju sam jutros isprala.

- Ako ste i nju jutros isprali, što Vam je još ostalo?

- Ostalo je puno toga, gospodine, jer sam rano i na vrijeme napustila školu.

- Kako napustila?

- Jednostavno, da mi u školi ne isperu još ovo malo pameti. Što bi drugo i moglo biti? Nemam pojma, čovječe! Uči ovo, uči ono, a sve vidiš u prirodi, zar ne? Ne moraš još i učiti. Da pukneš od smijeha! Svu ti pamet isperu da više nisi ni uračunljiv. Vidjela sam to na drugima. Što su sve nisu od njih stvorili i napravili. Samo tamo neke robote s čudnim i opasnim krakovima i pipcima. Likovi su to bili bez živosti, bez duše, bez osjećaja i bez ovozemaljske ljubavi.

Da nisam na vrijeme napustila školu, jao meni, jadna li ja, ne bih ni znala da sam živa, a kamoli da sad s Vama razgovaram? Vjerojatno bi i moja mladost bila usporena i upropaštena.

Vidite, gospodine, i naši predci, oni primitivci, kako ih mi zovemo, nadživjeli su i bez škola one neandertalce, a da su tada imali još i škole, vjerojatno ni nas ne bi više bilo. Isprali bi nam bili već tada mozak i pamet, čak i

više od toga. Zamijenili bi nam bili i naše prirodne reprodukcijske organe za tamo neke staklenike i epruvete, iz kojih bi proizašli, izrodili se još koji isprani ili klonirani, te ne bismo sad strepili hoćemo li ili nećemo na Mars, već bismo bili tamo pohranjeni kao odbačeni fosili.

Oni su nam, moj gospodine, ti naši stari preci, i bez škola ostavili kakav-takav uljudbeni poredak i sustav, a mi danas ni sa školama ni bez njih ne možemo dalje ni makac. Ostali smo sto koraka iza njih. Sve smo zalihe potrošili i ljude do iznemoglosti iscijedili. Njihovo primitivno doba, kako ga sada nazivamo, zapravo je za njih bilo onda "moderno doba" te je i kod njih tada (ali iz nužde opstanka) vladala "potrošačka groznica". Raštrkali su se na sve strane, po šumama i gorama sa strelicama na ramenima, u lov na divlje svinje, jelene, srne, jarebice i fazane.

Vidite, dragi moj gospodine (pardon, već smo prešli na "dragi", kad me tako s velikom pozornošću slušate), to se isto događa i danas u naše "moderno doba", s tom razlikom što nam spomenute "delikatese" (onomad osnovnu hranu) skupljaju goniči, a naša se društveno izdvojena elita samo iživljava i hvali tim trofejima.

Za to naše sadašnje "moderno doba" naša će djeca tamo za par sto godina govoriti: "Oni naši glupi preci u onom svome modernom dobu, tamo s početka 21. stoljeća, nisu znali ništa drugo doli, cerekajući se po ulicama i tramvajima s onom malom igračkom kraj uha, uznemirivati i živcirati građane željne mira i tišine nakon netom završene izborne kampanje i neuvjerljivih obećanja, koja su im probila nepropusne zvučne barijere i zidine. Da te Bog sačuva te nagle preobrazbe izbornih kandidata!

Riječi, i parole poput o boljitku odnosile su se ponajprije na one isprane, klonirane, privilegirane i izabrane u "parlament" na 4 godine bajnog, lagodnog života, s kasnije osiguranom zastupničkom egzistencijom, a mi ostali smrtnici sa školom ili bez nje, isprani i neisprani, neka i dalje u ovo "moderno doba" živimo u PRIMITIVIZMU, poštujući dakako Lukino evanđelje: blago siromasima, obespravljenima, iskorištavanima, njihovo je kraljevstvo nebesko (a ovih zemaljsko). Blago gladnima, nasitit će se. Kako i otkuda? Iz gradske kuhinje genetski modificirane hrane?

Na kraju moraju se iz Lukinog evanđelja izdvojiti i druge poruke: Jao vama, koji ste sada siti i vama koji to DOPUŠTATE!

Maja VIDMAR *

Torbar

Daruj mi lažne bisere:
za svaki dajem
jedno oko,
za svaki po jedno.
Imat ćeš košaricu
mojih očiju:
tako je to kod nas i u svijetu.

Daruj mi lažne bisere:
za svaki dolazim k tebi
da legnem,
gola za svaki.
Vidjet ćeš praznine
mojih noći:
tako je to kod nas i u svijetu.

Daruj mi lažne bisere:
za svaki uzmi
jedan prst,
za svaki onaj manji.
Pisat ćeš pisma
od sitnih kostiju:
tako je to kod nas i u svijetu.

* Rođena (1961.) u Novoj Gorici, živi u Ljubljani. Objavila tri knjige pjesama: *Razdalje telesa* (1984.), *Način vezave* (1988.) i *Ob vznožju* (1998.). Zagrebačka naklada Meandar objavila je, u prijevodu Branka Čegeca i Radoslava Dabe, izbor (*Akt*, Zagreb 1999.) od sedamdesetak pjesama te suvremene slovenske autorice, čiji je pjesnički rukopis – vjerujem da to pokazuje i ovaj skromni odabir iz autoričine treće knjige – usmjeren na dubinsko propitivanje odnosa muško-žensko. (Nap. prev.)

Predaja

Bojim se,
u ovom času,
da sam ti
sve već pružila.

Bez sinova
i bez
majki svijet će
biti bolji
od ovog sada.

A što da
učinimo
u ovom času?
Privij se
uza me
samo još na čas.

Sa slovenskoga preveo: **Tvrtko Klarić**

Jurica LOVRINČEVIĆ

Buđenje

I prošle sam noći vidio svoju ženu – bila je tako lijepa, kao i onog dana kada smo se upoznali, onog sunčanog popodneva u centru grada. S njom je ovaj put bila i naša kći, Maja. Tamna kosa i predivne velike smeđe oči – pravi mali anđeo, kažem vam. Doimale su se tako nestvarno, poput prikaza iz meni nepoznata svijeta – očaravajuće ljepote, božanski čiste, krhke i nevine. Bliještale su posebnim sjajem i toplinom, znate, baš kao što mjesec zna prosuti svoje bisere po površini hladnog i mirnog jezera. Plašile su me. Onako kao što bi i vas plašili vaša žena i dijete koji su prije 4 dana, onog prokletog utorka, nastradali u prometnoj nesreći. Drhtao sam i plakao na krevetu spavaće sobe, tako sablasno prazne posljednjih dana. Vjetar je zavijao uz prozore, kao da je plakao sa mnom.

U mom životu više nije bilo nikoga tko bi mi sad pružio utjehu, tko bi me zagrlio, na kome bih mogao iskaliti svoj gnjev, ili bolje, ludilo koje me je lagano obuzimalo.

Vražje halucinacije! Jer samo to su bile. Halucinacije. Laž. Ali gdje je Bog da ti pomogne? Gdje je, kada ga najviše trebaš? I On je samo laž. Križ, koji sam godinama držao iznad kreveta, anđeo čuvar naše male obitelji, leži među ostalim stvarima u podrumu, zaključan, zauvijek pokopan. Sve što je bilo i čega nema više – samo zaborav, svijest o iluziji u hodnicima vremena.

Prijatelji su me razočarali, ljudi koji "pripadaju tvom životu, koji su uvijek uz tebe". Gdje su sada? Gdje su u trenucima zla, kada ti je tako snažno potrebna ruka koja će ti pridržati križ, da možeš hrabro krenuti dalje, s nadom, bez zebnje u srcu? Samilost je postala samo ideja, ideja koja nestaje poput kapljica vode na suncu. Korist. Samo nas korist tjera na sve čine u životu. Racionalna bića? Daleko od toga. Robovi koristi – i to je sve, ono što leži u biti. Srž cijelog ljudskog života.

A one su tamo vani: čekaju me i dozivaju. Ali sada ustajem bez straha u srcu. Gledam diplomu i priznanja obješena na zidu – ironično se smijem. Odlazim prema kuhinji, i nakon dugo vremena pogledam svoje lice u ogledalu. Izmučeno, obraslo bradom a očiju tužnih, no s nekim sjajem. Možda je to sjaj nade?!

Uzimam šibice i palim sva ta ljudska priznanja – više mi ne znače ništa. A pitam se jesu li ikada uopće nešto značila. Polako se gube u plamenu i nestaju. Simboli maštarije o životu koji nikada nije ni postojao među ljudima. Čini mi se da je život, kao i cijeli ljudski rod, poput sunca – ne možeš u nj direktno gledati i vidjeti kakvo je zapravo. Ostaje tek slika, zamišljaj što ga stvoriš, i

uvijek trudiš uzdignuti ga do nebeskih visina. To su samo projekcije koje u sebi nose strah, bojazan da ne postoji idila, ljepota i sklad svega.

Ustajem protiv takvih ljudi, protiv tako izopačenog života! Bunim se i odustajem od toga. Ovih posljednjih nekoliko dana cijeli mi je svijet nalikovao fantaziji, kazališnoj predstavi u kojoj glumci sa svakim mojim korakom nestaju s pozornice, poput oaza u pustinjama –vječna zabluda života, igra u kojoj uvijek gubimo.

Izlazim van, jer plamen polako guta cijelu kuću. I promatram kako sve odlazi u dim, u ništavilo. Ne žalim. A srce se polako veseli dok se okrećem prema njima, jer one su cijelo vrijeme tu, dok svjetlo iza njih bliješti, svjetlo odakle su izronile, kao dva dupina iz morske vode. Sva se ljepota i sreća počinju slijevati u okolni zrak, dok ih primam za ruke, nježno, poput pravog oca i muža. Osmjehuju mi se. Uzvraćam osmijeh. I krenuli smo lagano prema svjetlu, a ja sam se posljednji put osvrnuo prema spaljenoj kući, prema prošlom životu. Sve je izgorjelo do temelja – jedino na suhoj zemlji leži moj drveni križ.

- Ispričavam se, doktore. Znate, onaj pacijent iz sobe 23, onaj što je četiri dana bio u komi? Umro je - reče medicinska sestra postarijem doktoru.

S uzdahom, doktor joj odgovori: "Nadam se da je našao vlastiti mir i sreću."

snovi i nešto još

licem u lice
u izazovu snova:
jesam li ja ja?

noćna mora:
opet je sanja
sebe...

san i java
opet se bore
za moje ja

duga je noć,
gorka stvarnost prolazi
gorkim snovima

iza snova
novi snovi
u snu o snovima

pjesma zvončića
– stvarnost u snu ili
san u stvarnosti

mučno koračanje
kroz ruševine snova
– jutro spasitelj

buđenje
pokrivam snove
prehlada vlada

teče potok
i moj osmijeh teče
u nepoznato

visoka vrata;
pogureni se ljudi
zgurili još više

žalosna vrba
vedro pjevuši na
proljetnom suncu

putnik u vlaku
kockice uspomena
slaže i ruši

vječni počinak.
i on, tako uspravan,
ovdje leži

lik u zrcalu.
to si ti, prijatelj moj,
samo ti

crne grane vrbe
crna rebra čamca
– kasna jesen

nemiran san
kroz dubine nemoći
provukao spavača

Iskrice iz NSK-ove riznice

(O darovanoj i obrađenoj ostavštini Miroslava Krleže)

2001. god. otvoreni su u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici sanduci s Krležinom darovanom ostavštinom, građom koja, zapečaćena nakon ostaviteljeve smrti, nije bila evidentirana, a njezin sadržaj nije bio poznat. Očekivanja su bila velika, a znatiželja čak i pretjerana. Iako je iz *Oporuke* jasno da je sve trebalo biti pohranjeno na jednome mjestu u NSK, to nije učinjeno. Zato Knjižnica i dalje prikuplja Krležine rukopise, te se valja nadati da će proraditi savjest dosad nesavjesnih pojedinaca koji te rukopise posjeduju, pa da će ih predati Knjižnici.

Nakon raspečaćenja pristupilo se stručnom razvrstavanju i arhiviranju građe, zamršenu i složenu poslu, u kojem su pripomogli i poznavatelji Krležina opusa. Orijentacijski smo se pridržavali *Krležijane* u izdanju "Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža", odnosno putokaz nam je bila *Bibliografija djelâ Miroslava Krleže* dr. Davora Kapetanića. Sve je obrađeno, stavljeno u beskiselni papir i potom u mape, i u prosincu je 2003. god. NSK objavila *Katalog rukopisne ostavštine Miroslava Krleže* (800 str. s kazalima).

Rukopisi su najvažniji dio darovane ostavštine: korespondencija koju je autor napisao, koju je dobio, a i tuđa korespodencija. Tu su osobni i obiteljski dokumenti, slikovni materijali, adrese, računi, bilješke autora, tuđa građa kojom se služio, višak strojopisnih kopija, tiskana građa, brošure i knjige, propagandni materijali, osmrtnice rodbine i prijatelja, leksikografske marginalije. U Krležinoj ostavštini nije sve Krležino.

Pisao je o različitim temama iz prošlosti i suvremenosti, doticao se raznih pitanja, pa i onih s područja medicinskih znanosti, za što nije bio kompetentan. U svakom slučaju, obilježio je svoje vrijeme, nametnuvši se vlastitim, "krležijanskim" stilom. Iako Krležu treba upoznavati ponajprije preko njegova opusa objavljena dok je autor još bio prisutan među nama, te premda poštovatelji njegove pisane riječi naginju stavu da svatko ima pravo na "svoga" Krležu, ostavštinski dokumenti i korespondencija bacaju na njegovu donekle novo svjetlo, koje ne valja zanemariti.

Njegova ostavština, stručno katalogizirana i pohranjena u NSK, prema objavljenom *Katalogu Krležine rukopisne ostavštine* izgleda ovako:

Skupina "A": članci, drame eseji, govori, pjesme, romani – 1174 jedinice.

Skupina "B": korespondencija:

a) autorova pisma, uglavnom kopije ili skice: 2996 pisama;
b) pisma autoru: 10798 pisama;
c) pisma gospođi Beli te tuđa pisma: 2382 pisma.

Skupina "C":
a) osobni dokumenti Miroslava Krleže: 79 komada;
b) dokumenti Bele Krleže i članova obitelji: 56 komada;
c) slikovni materijali: 1027 komada;
d) računi, adrese pozivnice: 4000 komada;
e) građa drugih autora: 312 jedinica;
f) preslici, kopije – po više od tri: 1 jedinica;
g) osmrtnice rodbine i prijatelja: 56 komada;
h) novinski istrišci, špalte, brošure, propagandni materijali: 58 mapa.

Pismena ostavština potvrđuje da je Krleža bio darovit književnik, ustrajan, k cilju usmjeren (ali i usmjeravan). Bio je u svoje vrijeme marksist, ateist, titoist i komunist jugoslavenske orijentacije, a ipak zaljubljenik u hrvatski jezik i kulturu. Po rođenju je Hrvat. U Hrvatskoj je bio "doma". O Hrvatskoj i Hrvatima pisao je kritički, ikonoklastički. Ostavština ne korigira sud o njegovoj pisanoj riječi, ali nam zato o njemu kao čovjeku pruža i dosad nepoznate podatke.

Je li Krleža marksist? Deklarirao se, kao što već spomenusmo, marksistom, ateistom, titoistom i komunistom jugoslavenskog usmjerenja. Pisao je i djela koja su to potvrđivala, a k tomu je žestoko kritizirao Katoličku crkvu i njenu praksu. Međutim naličje životne medalje otkriva nam njegovu mekšu, topliju stranu – otkriva nam plemenita čovjeka, nacionalno svjesna, koji nije raskinuo s tradicijskim vrednotama.

Životni vijek proživio je pod različitim sustavima i režimima. Kršten je i vjenčan u Katoličkoj crkvi, kao i njegova supruga, koja potječe iz mješovitoga braka. U mladosti upoznao je *Načela katoličkoga odgoja*.

Ponajbolja djela stvorio je prije II. svjetskog rata. Za vrijeme NDH njegova supruga upisala se u knjigu prijelazâ, u župnom uredu sv. Marka u Zagrebu, što znači da je stavljena na popis zaštićenih osoba. Za vrijeme NDH angažirana je u HNK i više puta promovirana. Obitelj Krleža bila je u prijateljskoj vezi s tadašnjim ministrom za bogoštovlje i kulturu. Za vrijeme NDH Miroslav Krleža nije objavljivao, a u poraću je prihvaćen i uvažavan od nove vlasti. Bio je na čelu državnih ustanova, gdje je upošljavao tadašnjem režimu nepoćudne, iako stručne, ljude, kako bi im omogućio da osiguraju egzistenciju, bez obzira na ideološko razilaženje s njima. Nastavio je enciklopedijsku djelatnost s istim ljudima koji su je započeli u NDH (dr. Mate

Ujević). Korespondirao je s više od 3500 osoba: s malim brojem političara, uglavnom s "kulturnjacima". Cijeli je život slao, a i primao, čestitke za Božić i Novu godinu. Prijateljevao je sa svećenicima i časnim sestrama. Svoje i suprugine roditelje i rodbinu povjeravao je skrbi časnih sestara. Pokopao ih je na tradicionalni način, po katoličkom odnosno pravoslavnom obredu. Podizao im je nadgrobne spomenike na Mirogoju, koje bi dao obilježiti križem. Od sačuvanih 56 osmrtnica rodbine i prijatelja nema nijedne s "proleterskim" znakom (zvijezdom petokrakom). Kad očajne i beznadne osobe nisu nalazile pomoći, obraćale su se Krleži, osobno ili pismeno. Nihova pisma prispjela na njegovu adresu i njemu u ruke, s preporukom bi prosljeđivao na adrese gdje su bili odbili njihove molbe. Takve su intervencije bile i uspješne. Zauzimao se za oslobađanje zatvorenika iz tamnica i za siromašne. S obzirom da smo pronašli dosta zatvorenih pisama, koja nije imao, ni mogao imati, u rukama, pretpostavljam da je i sam bio cenzuriran.

Je li Krleža književnik "jugoslavenske orijentacije"? Njegovo jugoslavenstvo možemo izraziti parolom: "Neka sve bude jugoslavensko, samo neka je u Zagrebu." (JAZU; JLZ) Bio je predsjednik Akademije i direktor Leksikografskog zavoda. Na takvom položaju i u onakvom partijskom sustavu, potpisnik je Deklaracije o hrvatskom jeziku. Njegova *Jugoslavenska retrospektivna bibliografija o pregovorima i dogovorima u Beogradu i Zagrebu* bila je formalno jugoslavenska, no u zbilji je, od samog početka, *Hrvatska retrospektivna bibliografija*. Izložba u Parizu 1950. godine predstavljala je Jugoslaviju i umjetnost na njezinu tlu, no 70 % eksponata predstavljalo je zapravo Hrvatsku. Krleža je znao da sve što ima sjedište u Zagrebu *jest* hrvatsko, ma kako se zvalo. Valjalo je živjeti i preživjeti. Danas smo, u svojoj Hrvatskoj, svjedoci da je doista hrvatskim ostalo sve što je bilo, a i danas jest, u Zagrebu.

Tereza BEGOVIĆ

Molitva nevjernika *

Nisam vjerovala
Ni u ljude,
Ni u istinu,
Ni u razum.
Bog i vrag bili su mi strani.
Ali kada sam vidjela,
Kako je paklen život mojoj duši
U ovozemaljskom Raju,
Zazvah Tebe!
Bez stida,
Jer nikad tvoju
Božansku snagu
Nisam zazvala zbog
Sebe, smrtnika,
Bože!
Ne tražim ni oprost,
Ni bilo što za sebe,
Ionako smo svi
Prašina na putu u Raj!
Molim Te da postojiš!
Pomozi ljudima, vrati ih na pravi put
Jer jedno raskrižje nije bilo dobro osvijetljeno!
Vrati im vjeru,
Ljubav...
Nadu...
Razum...
Vrati im ... pjesmu...
Ne tražim da me primiš,
Jer dušu sam prodala stihu
Samo molim Te da postojiš
Zbog njih.
Stvorio si nas,
Da se molimo...
Živimo...
Nadamo...
Divimo...

Da Ti kažemo...
Da nas razumiješ...
Da Te trebamo...
Da nam pomogneš...

Bože, ja koja Te nikada nisam molila,
Sada Te molim da postojiš,
Za uzvrat evo Ti duša u ovoj pjesmi,
To neka bude moja jedina molitva.

*Pod tim naslovom a u izdanju splitske podružnice HKD-a Napretka upravo je objavljena autoričina prva knjiga pjesama. Radujemo se s našom suradnicom i čestitamo joj! (Op. ur.)

Tereza BEGOVIĆ

Rane (ekspresionističke) drame Miroslava Krleže

Uvod u hrvatsko razdoblje ekspresionizma

Ekspresionizam je umjetnički pravac koji se može promatrati uklopljen u avangardu, ali i kao zaseban umjetnički pokret poveziv s avangardom u nekim svojim elementima.

U književnosti se ekspresionizam javlja kao izraz pobune mladih književnika protiv duboke moralne i psihološke krize građanske Europe pred I. svjetski rat. Osjećajući kako se nad Europu nadvija ratna opasnost te prijetnja opće tehnizacije i dehumanizacije, oni žele pokrenuti, uzbuniti i na akciju natjerati zaspalu građansku umjetnost, izražavajući se krikom protesta protiv kaosa i bezumlja u koje Europa sve više tone. Takav hiperboličan izraz krije u sebi i novu zamisao o bitnoj funkciji književnosti: umjetnost više ne bi trebala biti uobličenje izvanjske stvarnosti, njezina usavršena i dotjerana slika, pa čak ni nova stvarnost izgrađena na temelju one koja nas okružuje, nego se mora u potpunosti okrenuti izvorištu oblikovne moći, ljudskoj nutrini, i izraziti ju, poglavito uzdahom, krikom, uzvikom, a ne razgovorima i obrazlaganjima. Ekspresionisti su stoga skloni razbijanju logičkoga mislenog i govornog reda krajnje sažetim rečenicama, jakim zvukovnim efektima, metaforikom. Oni ni jednu viziju ne izlažu do kraja – samo fragmentarno naznače emocije, ostalo prepuštajući čitateljevu doživljaju i osmišljenju.

Na scenu stupivši otprilike u vrijeme Matoševe smrti, oko 1914. godine, hrvatski se ekspresionizam dijeli na dvije faze:

I. razdoblje (1914. – 1920.)

Ta faza, još puna utjecaja moderne, političko-kronološki je (uvjetno) omeđena I. svjetskim ratom te Velikom svjetskom krizom, jer upravo su ta događanja rezultirala kasnijim velikim promjenama na književnom planu. Najznačajniji su njezini predstavnici: Janko Polić Kamov (*Psovka*, 1907., *Ištipana hartija*, 1907., *Na rođenoj grudi*, 1907.), Ivo Andrić (*Ex ponto*, 1918., i *Nemiri*, 1920.) i Tin Ujević (*Lelek sebra*, 1920.).

Te iste, 1914. godine izlazi u izdanju Društva hrvatskih književnika antologija *Hrvatska mlada lirika*, sa zastupljenih dvadesetak najznačajnijih pjesnika tog doba: Andrićem, Čerinom, Gabarićem, Galovićem, Häuslerom, Milkovićem, Parmačevićem, Kamovom, Polićem, Ujevićem, Vrbanićem i Wiesnerom, kojima je, svima osim Kamova, zajednička crta promicanje kulta "tradicionalne" moderne forme.

**Ulomak iz maturalne radnje koju je naša suradnica obranila u Splitu (III. Gimnazija, šk. god. 2000/2001) pod mentorskim vodstvom prof. Ane Piršić (op. ur.).*

II. razdoblje (1920. – 1929.)

Započinje 1920. god. objavljivanjem Šimićeve zbirke pjesama *Moja preobraženja.* U to se vrijeme javljaju prvi pravi ekspresionistički utjecaji u Hrvatskoj, sa stvarnosnim temama i motivima, prvenstveno egzistencijalnima i socijalnima, koji izražavaju tada dominantan gorak, ironičan životni stav. Tragedije pojedinaca uzdižu se na razinu kolektiva, čime se pokušavaju raspretati, tada već odavno ugasle, vrline solidarnosti i odgovornosti. Najznačajniji su predstavnici: Antun Banko Šimić (*Moja preobraženja*, 1920.), Ulderiko Donadini (*Kroz šibe*, 1921.), August Cesarec, Tin Ujević (*Kolajna*, 1926., *Auto na korzu*, 1932., i *Ojađeno zvono*, 1933.), te Miroslav Krleža svojim ranim dramama, po vremenu nastanka doduše mahom vezanima uz razdoblje kojim smo ovdje datirali prvu fazu hrvatskog ekspresionizma.

Nakon 1929. godine avangardistički stilovi jenjavaju, polako ustupajući mjesto realističkom konceptu književnosti.

Miroslav Krleža

Rođen u Zagrebu 7. srpnja 1893., pučku školu i četiri razreda klasične gimnazije završio je u rodnom gradu, a 1908. upisao se u domobransku kadetsku školu u Pečuhu. Završivši ju kao jedan od najboljih đaka, dobiva carsku stipendiju i odlazi u Budimpeštu na vojnu akademiju Ludoviceum, gdje ostaje dvije školske godine, a 1913. dobrovoljno ju napušta i odlazi u Skopje, želeći stupiti u srpsku vojsku, no biva uhićen pod sumnjom da je austrijski špijun. Uspjevši prijeći u Zemun, priveden je od austrijske pogranične policije, no nakon saslušanja puštaju ga, pa sredinom 1913. dolazi u Zagreb.

Otrijeznivši od mladalačkih ideala i zanosa, započinje ozbiljan i plodan književni rad. 1919. ženi se Leposavom (Belom) Kangrgom. Između dva rata živi kao nezavisni književnik, razvijajući vrlo živu umjetničku djelatnost: pokreće časopise, objavljuje razna književna djela, polemizira s idejnim protivnicima, a i putuje. Za II. svjetskog rata živi izoliran u Zagrebu, distancirajući se od vladajućeg režima. Od 1950. do smrti bio je direktor Jugoslavenskog leksikografskog zavoda. Umro je 1981. godine.

Zanimljivo je da se njegov stvaralački rad, kao u rijetko kojega hrvatskog književnika, proteže kroz gotovo sedam desetljeća, u kojem je razdoblju stvorio golem književni opus, napisavši cijelu biblioteku pjesama, pripovjedaka, romana, drama, eseja, putopisa, polemika.

Svi događaji našeg narodnog života, od početka socijalističkog pokreta i balkanskih ratova, događaji usred sveeuropske ratne pomrčine, sudbonosni za cijelu našu prošlostoljetnu književnost, njezine uspone i poraze, bili su također sudbonosni za rast i procvat Krležina umjetničkoga djela, nastalog, u cjelini uzev, kao odgovor uznemirena razuma stihiji toga doba, utemeljen na materijalističkom svjetonazoru koji se u Krleže izgrađivao već od prvih djela i koraka iz mladosti, te se sazrijevanjem njegove ličnosti zaoštravao i sve dublje stapao sa sudbinom naroda čijom je Krleža pretendirao biti savješću.

Prvo mu je tiskano djelo *Legenda*, lirsko-scenska kompozicija objavljena u Marjanovićevim *Književnim novostima* 1914. godine. Iste godine piše *Maskeratu*, karnevalsku igru na temu ljubavnog trokuta. 1918., već zapažen kao pisac, objavljuje dramu *Kraljevo*, u formi tzv., kako ju je sam nazvao, kvantitativne drame, koja će postati zaštitnim znakom njegova ranog dramskog stvaralaštva koje obuhvaća, uza spomenutu, i drame *Cristoval Colon* iz 1918. te *Michelangelo Buonarotti* iz 1919. godine.

Te su drame, dakle, uglavnom "kvantitativne": pisac na scenu izvodi čitave mase, povorke i grupe ljudi, sablasne vizije, fantazme, mrtvačke plesove, pučeve na galiji, čopore pasa, zvjezdano nebo, pa čak i cijele pejzaže i panorame, nepregledne krajolike... Ima dijaloga koji zgušnjavaju dramsko zbivanje, ima sudara i dramskih atmosfera, ali sva su ta lica predstavljena više figurativno, simbolično, epski, jer je tematika diktirala formu, pri čemu ne treba smetnuti s uma da je još bilo tragova "moderne", secesije, a i neiskusne mladosti.

Krležine rane (ekspresionističke) drame

Kraljevo je romantičko-ekspresionistička scenska vizija izgrađena na osnovi realističnog shvaćanja unutarnje suštine sajamske stvarnosti, pri čemu se prvi put u Krležinu djelu stvarno naziru elementi društvene stvarnosti zagrebačke sredine, s tzv. kraljevskog sajma jedne noći u kolovozu uoči I. svjetskog rata.

Napisana u snažnu, sasvim oslobođenu, do vrtoglavosti brzom stvaralačkom tempu, komponirana na širokoj društvenoj osnovici kajkavsko-zagrebačkog rurbanog lokaliteta, ova je scenska vizija maštarijskoprostorna kreacija u kojoj su se poganski slobodno, upravo kajkavski temperamentno očitovali talent i stilska snaga te širok vidokrug Krležine umjetničke ličnosti.

Drama počinje kovitlanjem sajamskog šarenila, halabukom masa, u kolovoškom ozračju rasputanih ljudskih strasti. Sve pleše, bliješti, u pokretu je, čuju se ljudski razgovori, glasovi pijanaca, Šestinčana, majki, djece, mesarâ, cijela masa i galerija figura. U jednom času to sajamsko ludilo stiže do vrhunca,

međutim taj ekspresionistički uspon ne uvodi radnju u područje apstraktnog, nego se ona i dalje odvija u dinamičnoj sajamskoj atmosferi, kojom se, sazdanom od mnoštva realističkih detalja, šeće mrtvac Janez, sišavši s Mirogoja. Da stanje bude jezivije, javlja se i utopljenik Štijef. Njihov razgovor – ondašnja je hrvatska stvarnost. Polako se pojavljuju pojedince i ostali likovi (Anka i drugi *pajdaši s Mirogoja*). Kada u jednom trenu Herkules nasrne na Janeza, taj pada mrtav te nestaje sajamske dinamike.

Smetlar realistički kune, a smetlarice dižu mrtvaca na mrtvačka kola što veličanstveno prolaze vašarom – crna stvarnost na izmaku ludila i sajamskog vrtloga. U tim tužnim pogrebnim zvucima mrtvačkih kola, pijetli i dalje pjevaju, kolo se i dalje čuje, još se lije vino, i još se narod smije u sajamskoj slavi, kao plesu vječnosti i života.

Kristofor Kolumbo (*Cristoval Colon*) vizionarska je kompozicija u kojoj Krleža literarizira svoja mladalačka, uglavnom romantična, razmišljanja o Lenjinovoj pojavi i o revoluciji – složenu, dramatičnu, vrtoglavu zbivanju, prispodobljenu opasnoj plovidbi među čijim se sudionicima kao vertikala ponosno uzdiže ličnost admirala.

Drama o Kolumbu odvija se na palubi admiralske galije "Santa Maria", koja je isplovila u nepoznato da bi pobjegla iz Španjolske, iz starog, trulog, inkvizicijskog svijeta u novu, neotkrivenu zemlju čovjekova oslobođenja. Dok galija plovi kroz tminu i zelene munje, u toj rasvjeti zbijaju se i grče na palubi gomile ljudskih likova, čuju se svađe, urlanje, kletve... Čuju se doduše i oduševljeni poklici admiralu, no ta je masa u svojim patnjama zapravo gluha za Novo. Ona hoće spasiti tzv. "organizaciju rada", ona kliče tzv. Taylorovom sistemu, želi neko reformističko, kompromisno rješenje, želi se vratiti na ono što je imala... na ravnopravnost... Za to vrijeme admiralu se javlja misteriozni Nepoznati, kao svijest o smislu toga kretanja i tih novih proturječnosti. Masa razapinje admirala kao Prometeja kada saznaju za njegov razgovor s Nepoznatim.

Iz ove dalekovidne dramske alegorije o opasnostima kastinstva i birokracije, Krleža je naposljetku uklonio posvetu Lenjinu, vjerojatno zato što je shvatio da Lenjin nije nadišao Nepoznatog, nego mu se pokorio.

U *Michelangelu Buonarottiju* prikazana je drama umjetničke stvaralačke ličnosti. Sloboda i snaga i tu se očituju u liku Nepoznatog. Krleža u ovoj drami prvi put cjelovitije iznosi svoju estetiku, a u samom Michelangelovu liku kao da hiperbolizirano portretira vlastitu umjetničku osobnost. Borba protiv prosječnosti i kiča, hvalospjev umjetničkoj spoznaji, veličina i nerazjašnjiva složenost stvaralačkog procesa, značaj, čar i trajnost ljepote, borba protiv tzv. dogmatske estetike... problemi su kojima se Krleža bavi u ovoj drami (...)

NOVE PUBLIKACIJE

1. **Mladen Jurčić: POSLJEDNJE SAMOĆE, zbirka pjesama**, izd. HKD sv. Jeronima, Zagreb 2004.

2. **Mijo Miće Ušić: DELAJ I MUČI!, zbirka pjesama,** izd. HKD sv. Jeronima, Zagreb 2004.

3. **Fra. Ante Branko Periša: HRVATSKA KATOLIČKA MISIJA U ROSENHEIMU,** izd. Knjižnica Zbornika "Kačić", Split 2003.

4. **Dr. Josip Štajduhar: MOJE USPOMENE IZ MALIH DRAGA,** Pop&Pop, Zagreb 2003.

5. **Miroslav Akmadža: ODUZIMANJE IMOVINE KATOLIČKOJ CRKVI I CRKVENO-DRŽAVNI ODNOSI OD 1945. DO 1966. GODINE,** izd. Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije "Tkalčić", Zagreb 2003.

6. **GLASNIK SRCA ISUSOVA I MARIJINA, 6/2004,** izd. Hrvatska pokrajina Družbe Isusove, Zagreb 2004.

7. **MI, list mladih, 5/2004,** izd. Hrvatski katolički zbor "Mi", Zagreb 2004.

8. **TKALČIĆ, 7. , godišnjak Društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije**, izd. Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije "Tkalčić", Zagreb 2003.

9. **LEKSIKON PODUNAVSKIH HRVATA – BUNJEVACA I ŠOKACA,** izd. Hrvatsko akademsko društvo, Subotica 2004.

10. **ZBORNIK "KAČIĆ", SV. XXXIV**, izd. Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja, Split, 2002.

11. **FRANJEVCI SVOM BRATU FRA ANDRIJI KAČIĆU,** izd. Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja, Split, 2004.

12. REPUBLIKA HRVATSKA, 217/2003, izd. Hrvatska republikanska zajednica, Zagreb, 2003.

13. **COLLOQUIA MARULIANA XIII,** izd. Književni krug Split 2004.

14. **MATICA 5/2004**, izd. Hrvatska matica iseljenika, Zagreb 2004.

15. **ZVONIK, katolički list**, 5(115)/2004, izd. Rimokatolički župni ured sv. Roka, Subotica 2004.

16. **BLAGOVIJEST 5/2004,** izd. Nadbiskupski ordinarijat, Beograd 2004.

17. **2000 (DVATISOČ) 162, 163, 164/2004,** izd. Društvo "Dvatisoč", Ljubljana 2004.

18. **Mato Marčinko: U ODŽAKU SE BRANILA HRVATSKA DRŽAVA,** izd. HOR, Zagreb 2004.

Mišljenja i reagiranja

Prilozi u ovoj rubrici iznose osobne stavove svojih autora, s kojima se uredništvo može, ali i ne mora slagati.

Hrvatski katolički ideolog i prosvijećeni domoljub

Iste godine kada umire Otac Domovine dr. Ante Starčević (1896.), u Banjoj Luci rodio se Ivan Merz (1986. –1928.), sin austrijskog časnika i Židovke. Ni po podrijetlu ni po odgoju nitko ni približno nije mogao očekivati da on postane ideologom i vođom hrvatske katoličke omladine, jer Ivana roditelji nisu odgajali katolički, a ni s hrvatskim nacionalnim usmjerenjem, već sasvim liberalno. No susret s katoličkim svjetovnjakom, gimnazijskim profesorom i hrvatskim domoljubom dr. Ljubomirom Marakovićem stubokom je utjecao na Merčev svjetonazor. Merz postupno prerasta u hrvatskog "prvoborca Katoličke akcije", kako su ga doslovce nazivali suradnici i istomišljenici. U razdoblju srbokomunističke Jugoslavije u novinama smo često mogli pročitati da je Ivan Merz "ustaški ideolog", iako on nije nikada bio članom nikakve političke stranke (ustaše u trenutku njegove smrti kao pokret nisu ni postojali) i temeljna mu je misao bila da se hrvatski narod, u strašnim uvjetima (u kakvima se nalazio i za Merčeva života do 1928. g.) može spasiti samo ako se čvrsto drži Boga, Katoličke Crkve i Sv. Oca. Poput Ante Starčevića, Milana pl. Šufflaya, Filipa Lukasa i drugih hrvatskih ideologa, i Merz je smatrao Hrvatsku čvrsto usidrenom na Zapadu, i to upravo po njezinoj vjernosti Katoličkoj Crkvi i Papi. Ta misao više se nadaje kao posljedica cjelokupnog njegova djelovanja negoli kao ideološki imperativ utemeljen na političkim interesima. Merz oslobođenu Hrvatsku vidi ukorijenjenu u Bogu, sukladno apostolskoj izreci: "Ako je Bog s nama, tko će protiv nas?" Upravo je to moglo zasmetati srbokomunistima i potaći ih da ga nazovu ustaškim ideologom, jer velikosrbima je sve zapadnjačko i vjersko u hrvatskim težnjama ustaško.

Povratak ishodištima katoličtva

Svjetonazor dr. I. Merza razvijao se pod velikim odgojnim pritiskom njegovih roditelja, pa je najprije po uzoru na oca morao upisati Vojnu akademiju u Bečkom Novom Mjestu, odakle odlazi kad roditelji uviđaju da im sin ne želi biti profesionalni vojnik. Bog je Ivanu Merzu ipak namijenio i vojničko umijeće i zvanje, te je on kao časnik hrvatsko-bosanskih divizija sudjelovao u I. sv. ratu, boreći se na talijanskoj fronti. U smrtnoj opasnosti čovjek je često bliže Bogu nego inače, te se mlada generacija iz rata vraća s uvjerenjem o potrebi povratka Bogu. O tome sam Merz kaže: "...Čovjeka koji bi poput

Prometeja htio odreći poštovanje onoj višoj sili, nesmiljeno ovo trpljenje i živa svijest o drugom životu, koja se uslijed muke potencira, natrag baca religiji..."[1]

Po povratku s ratišta Merz studira u Beču a potom u Parizu, francuski i njemački jezik, te književnost, i ujedno produbljuje svoje vjerske svjetonazore. Tako je u sebi ujedinio Hrvata francuske i germanske kulturne formacije i katolika latinske orijentacije. Tu je svoju osobnu sintezu pretočio u disertaciju *Utjecaj liturgije na francuske pisce od Chateaubrianda do danas,* započetu u Parizu a dovršenu i obranjenu na Zagrebačkom sveučilištu, koja će postati ideološkim temeljem njegovu djelovanju i ponašanju u hrvatskom katoličkom liturgijskom pokretu nazvanu "Hrvatski orlovski savez" (kasniji Križari), a u kojoj najistaknutije francuske pisce, analitički razlučujući njihove književne ideje, dijeli na kršćanske/katoličke i nekršćanske/bezbožne. Tim je analitičkim stavom izoštrio svoj kritički duh, što ga je potom primjenjivao u katoličkom odgojno-organizacijskom radu u svojoj, hrvatskoj sredini. Merz je u Hrvatskoj djelovao samo šest godina, između 1922. i 1928., te umro u trideset i drugoj godini života, ali je kršćanska križarska mreža koju je razvio, povezala cijelu Hrvatsku i utjecala na sve sfere hrvatskog nacionalnog života.

Okolnosti i tokovi

U svom kratkom životu Merz je učinio vrlo mnogo, u stari katolički pokret unoseći imperativ poslušnosti Crkvi i Papi. Tadašnji katolički Seniorat, organizacija hrvatskog katoličkog pokreta "u sjeni", zastupao je mišljenje da Seniori, među kojima su mnogi u početku bili zadojeni jugoslavenstvom, moraju voditi jedinstvenu politiku svih katoličkih organizacija, a Merz je zahtijevao povratak ishodištima katoličtva i povezanost sa svećenstvom i biskupima. "... Sukob starog i novog, sukob ideja politiziranog katoličkog pokreta, kako ga je vidio Seniorat, i ideja Katoličke akcije pape Pija XI., kako ih je uz odobrenje nadležnih biskupa nastojao provesti dr. Merz..." na kraju je dovela do razlaza između ove dvije struje.[2]

Po povratku iz Pariza u Zagreb Merz se osobito oslanjao na enciklike Pija XI., osnivača Katoličke akcije, te je posebno ona od 22. prosinca 1922. postala ishodištem njegova hrvatskog katoličkog preporodnog pokreta. Polazeći od nje razvio je svoje djelovanje u tri smjera: 1. zahtijevao je osobni pobožni život svakog pojedinca, jer nas on u jedinstvu s Crkvom vodi u našem djelovanju; 2. tražio je, na tragu Pija XI., socijalni apostolat Katoličke akcije, jer Crkva zahtijeva čovječnost i uzajamnu solidarnost, tj. socijalno organizirano društvo; 3. težio za katoličkom socijalno-ekonomskom i karitativnom

[1]Merz, Ivan: *Borac s bijelih planina – Ivan Merz*, Zagreb 1071, str. 131., urednik Božidar Nagy
[2]Kniewald, Dragutin: *Sluga Božji dr. Ivan Merz*, Zagreb 1988., reprint, str 197.

akcijom, dakle zahtijevao organizirano djelovanje, gotovo redovnički državni ustroj vlastite nacije.

Jasno je da je Merčeva misao išla prvenstveno za samo-posvećenjem svakog čovjeka, a potom i za spašavanjem i oblikovanjem nacionalnog života u duhu katoličtva. Te ideje prodirale su teško, ali uspješno. To je bio put kojim je Merz ostvarivao formulu «Bog i Hrvati».

Značenje Papinstva

"... Bit Katoličke akcije po dr. Merz jest aktivnost, sudjelovanje svjetovnjaka u apostolatu biskupa i svećenika..."[3] Toj ideji u središtu je stajao, naravno, sam Papa, pa s tim u vezi Merz u "Katoličkom listu" (2/1925) piše: "U teškim i sudbonosnim prilikama u kojima se dan-danas nalazi hrvatski narod, nacionalni romantizam (...) nije kadar učvrstiti i podići taj narod. Graditi treba na čvrstim vjersko-ćudorednim te znanstvenim temeljima, a nadograđivati valja na katoličkoj tradiciji hrvatskog naroda. I hrvatski sokoli neka budu uvjereni da je jedino Katolička Crkva luka istine i tvrđa spasa narodu hrvatskome: ***ako od nje ne zatraži pomoć, uzalud će je tražiti.*** (istakao E. Č.) To im u ovo teško doba i sudbonosno vrijeme dovikuju braća po krvi..."[4]

Najnovija je povijest potvrdila da je bio u pravu. Papa Ivan Pavao II. prvi je od značajnih državnika priznao Hrvatsku, 13. I. 1992. (naravno, ne zaboravljamo ni priznanje od strane Islanda), i da se on nije zalagao za nju, pitanje je kako bismo i bismo li uopće bili postali slobodni; u svakom slučaju: da nije bilo Pape, naše žrtve bile bi mnogo veće.

Zato Merz Hrvate uči da Papu slušaju, da mu budu odani i da ga vole. Ljubav prema Papi temelj je djetinjske poslušnosti, a Papino vodstvo vodstvo je ruke Božje, pa zato Merz o Papi kaže: "***U današnjoj zbrci, koja vlada svijetom, gdje je teško razlikovati istinu od zablude, dobro od zla.*** (istakao E. Č.) Providnost je na goru posadila jedan svjetionik, koji svijetli vjekovima svom zemljom. Budemo li se u našem apostolskom životu ravnali po tom svjetioniku, možemo biti uvjereni da nećemo udariti o klisuru i da ćemo sebe i svoj narod dovesti u luku spasenja..."[5]

Većini ljudi svece je lako razumjeti, a teško slijediti, no mi kao narod nemamo mnogo izbora. Svoj "Put k suncu" Hrvatima je ponudio Ivan Merz.

Emil Čić

[3]Ibidem str. 205.
[4]Ibidem str. 20. – 21.
[5]Merz, I: *Put k suncu*, Zagreb, str 86., uredio B. Nagy.

Double miscelanea again

Idi Aminov poučak

Do objavljenja ovoga napisa činjenica smrti bivšeg ugandskog diktatora Idi Amina, umrlog negdje krajem srpnja ili početkom kolovoza prošle godine, izblijedjet će iz sjećanja čak i onih novinara i povjesničara koji se profesionalno bave recentnom svjetskom politikom. To međutim ne znači da začudno zanemarene konotacije njegove smrti (ali još više života) jesu ili će postati neaktualne – dokle god bude trajala anglo-američka okupacija Iraka samo će politički daltonisti ili "daljinskim upravljačem" manipulirani sljedbenici američke postmoderne inačice "Varšavskog pakta" i Brežnjevljeve teorije "ograničenog suvereniteta" moći uporno zanemarivati činjenicu da su grozomorni azijski i afrički diktatori (proširivanje popisa diktatorâ i na druge kontinente značilo bi udaljavanje od konteksta kojim se bavimo) poput Idi Amina i Pola Pota živjeli i umrli nekažnjeni za svoje mnogobrojne zločine samo zato što, iz ovog ili onog razloga, nisu smetali Amerikancima.

Zadržimo se samo na Sadamu. Općepoznata je činjenica da se podjednako najzagriženiji protivnici i branitelji vojne intervencije u Iraku slažu u jednome – Sadam Husein jest bio grozomoran i krvoločan diktator koji je naređivao mučenje i ubijanje ogromnog broja svojih političkih i inih protivnika. Bit je problema je u tome koliko je dugo on to radio. Da je, recimo, neposredno nakon završetka rata u Iraku na zemlju sletio neki izvanzemaljac s tipom inteligencije sličnim našemu (kao, primjerice, Alf) i odmah stekao pun uvid u aktualne političke prilike, ali ne i u povijest, pa makar samo onu blisku, planeta na koji je sletio, sigurno bi bio pomislio da je Sadam tek pred nekoliko mjeseci ili najviše godinu dana krvavim prevratom zbacio demokratsku vlast u svojoj zemlji, pa se sad altruistični spasitelji koji vladaju svijetom žure (ne obazirući se na "kolateralnu štetu" u ljudskim životima) da sruše mrskog tiranina i uspostave prijašnje stanje.

Husein je međutim na vlast došao krajem 70-ih godina, a zapravo najjača politička figura u Iraku bio je još od sredine 60-ih. Sve to vrijeme on je provodio strahovit teror, uključujući i neviđeni genocid nad Kurdima, a da se nitko zbog toga nije previše uzbuđivao – najmanje Amerikanci (čak su mu posredno i pomagali u ratu protiv Irana)! Zato, kada jedan naš poznati kolumnist i bivši političar (koji je – iako deklarirani kršćanin – toliko zločest i zajedljiv prema neistomišljenicima da mu ime radije nećemo spominjati) prenosi i komentira vijest da su američki vojnici oslobodili (amerikanofili se nikad ne umore ponavljajući kako su intervencionističke snage oslobodile Irak

od diktatora, ali izbjegavaju i spomenuti koliko je civila, od djece do staraca, ta ista vojska "oslobodila" od života!) veći broj tinejdžera iz Sadamovih kazamata, gdje su bili utamničeni samo zato što nisu htjeli ući u njegovu vladajuću stranku BAAS, on – svjesno ili nesvjesno – propušta naglasiti da su istoj (ako ne i goroj!) sudbini bili izloženi i njihovi očevi ali se tada ni njegovi politički ljubimci ni on sam, kao političar i publicist, nisu nimalo obazirali na to.

Drugi kolumnist "Jutarnjeg lista", D. Butković, u svojoj kolumni od 2. kolovoza 2003. komentira mogućnost slanja hrvatske postrojbe u Irak, zdušno ju podržavajući iako je tada *čak* 93% ispitanika bilo protiv toga (tek desetak posto manje ispitanika bilo je protiv rata u Iraku). Pobijajući taksativno argumente brojčano znatno nadmoćnih protivnika, on zaključuje: "Tvrditi, primjerice, da će Hrvatska tako postati članica okupatorske koalicije i da će sama postati okupator; potpuna je besmislica, i na zdravorazumskoj i na pravnoj razini..." (Pravnu razinu na stranu, ispada da su argumenti Butkovićevih neistomišljenika "bolesnorazumski"!) Pa nastavlja: "Na takozvanoj" (zašto tzv.?) "zdravorazumskoj razini valja se zapitati misli li bilo tko od brojnih zagovornika teze o okupaciji da će i Slovenija i Makedonija, koje također šalju postrojbe u Irak, ili bilo koja druga od tridesetak zemalja koje sudjeluju u toj misiji, također nositi stigmu okupatora? Misli li, dakle, bilo tko da su i Slovenci i Makedonci okupatori Iraka?..."

Istini za volju, mnogi – uključujući i potpisnika ovih redova – ne misle "da su i Slovenci i Makedonci okupatori Iraka". Ali, takve se uvijek u povijesti – sjetimo se kada su postrojbe bivšeg Varšavskog pakta napale (također bivšu) Čehoslovačku – smatralo slugama okupatora. Te dvije nama susjedne države šalju svoje postrojbe u Irak iz dva razloga: prvo, same nisu bile žrtve agresije (izgleda da jednotjedni rat koji je Sloveniji 1990. nametnula JNA ni sami Slovenci više ne smatraju ratom!), pa ih to moralno ne koči u nesretnom izboru; a drugo, na to ih je natjeralo i obećanje materijalne potpore od strane agresora. One koji su prisiljeni prodavati se "za šaku dolara" ne treba uzimati za primjer – njih treba žaliti (ali pomalo i razumjeti)! Konačno, da su u vrijeme Rimskog Carstva postojale novine i novinski kolumnisti, neki rimskoj vlasti sklon kolumnist (recimo, također iz ovih naših krajeva) vjerojatno bi istim "zdravorazumskim" argumentima kakve smo upravo pročitali bio uvjeravao svoje tome nesklone sunarodnjake da se pridruže Juliju Cezaru u osvajanju njima sasvim nepoznatog britanskog otočja i svrgavanju nekog njima još nepoznatijeg lokalnog krvoločnog satrapa. I neka sada netko kaže da se povijest ne ponavlja! I da nije učiteljica života – koja, međutim, ima tu nesreću da su joj razredi prepuni loših učenika!

Namjera mi je bila u ovom prilogu komentirati i stavove Anne Marije Grünfelder, koja čak dva puta (koliko je meni poznato) u "Vjesnikovoj" rubrici

"Stajališta" vehementno osporava argumente protivnika nâpada na Irak, oštricu svoje kritike posebno usmjeravajući na mirovne pokrete – ali i na svoju dežurnu ljubimicu, katoličku "Crkvu u Hrvata", koja, eto, zajedno sa zabludjelim uličnim bukačima, brani mrskoga diktatora. Ali, ograničeni nam novinski prostor to ne dozvoljava*, pa ćemo se na kraju opet vratiti Butkoviću, koji, u sredini svoga napisa, postavlja zapravo retoričko pitanje i odmah na njega daje spreman odgovor: "Misli li uistinu bilo tko da bi i za same Iračane, i za regionalni i svjetski sustav sigurnosti, bilo bolje da je Sadam Husein i danas na vlasti? Uklanjanje okrutnog i opasnog diktatora poput Sadama Huseina nije i ne može biti nemoralno..."

Zanemarujući prijeteći ton starozavjetnoga proroka ("Misli li uistinu bilo tko..."), treba odmah reći da je Husein bio tako dugo na vlasti samo zato što ga je Bush senior svojevremeno, kao agresora na Kuvajt, ostavio na tronu na zaprepaštenje čitave svjetske javnosti. Zašto tada nitko od naših današnjih gorljivih pobornika američke agresije na Irak nije žigosao takvo američko ponašanje prema diktatoru? Možda jer je već tada, 1991. godine, Amerika u mnogim hrvatskim umovima zauzela mjesto Partije (ili nekog drugog političkog fetiša), tj. subjekta koji jednostavno ne podliježe kritici. Prihvaćajući da "uklanjanje okrutnog i opasnog diktatora... nije i ne može biti nemoralno", zašto su ga sami Amerikanci pustili da još 12 godina nekažnjeno muči i ubija ljude, te vrši genocid nad Kurdima?! To je isto kao kad bi policija neke države propustila uhititi opasnog ubojicu odmah nakon prve žrtve (a mogla je to lako učiniti), te ga uhićuje tek pošto je ubio, recimo, 5-6 ljudi, pa se onda trijumfalno razmeće svojim uspjehom, prešućujući činjenicu da mu je upravo ona omogućila da i dalje nesmetano ubija. Osim toga, nitko ne sumnja da su i Sadamovi sinovi politički zločinci i bezobzirni ubojice *par excellence,* ali slavodobitno prikazivanje njihovih unakaženih leševa na TV-postajama jest na civilizacijskoj razini pljačkaških pohoda tatarskih hordi, kada su divlji glavosječe nabadali odsječene glave neprijateljskih velmoža na koplja kako bi zastrašili njihov narod. (U međuvremenu je došlo na red i ponižavajuće uhićenje samoga Sadama, ali to ništa bitno ne mijenja u kontekstu onoga što smo već napisali.)

Na samom kraju, evo još jednog znakovitog citata. "Dobri odnosi između Moskve i Kabula su tradicionalni i čvrsti... 'Moskovski' kruh peče se u kabulskom mlinarsko-pekarskom kombinatu – izgrađenom uz pomoć sovjetske tehničke suradnje prije 20 godina. Slavne stranice povijesti... One svjedoče o velikom i nesebičnom prijateljstvu dva naroda. 'Da nije bilo tog prijateljstva', istakao je... prvi sekretar partijskog komiteta Zoruh Ramziu, 'naš grad bi se vrlo teško oslobodio okova prošlosti, vjekovne zaostalosti i mraka. Oslanjajući se na podršku i pomoć Sovjetskog Saveza i njegove velike prijestolnice mi možemo mirno gledati u budućnost i smjelo koračati u sutrašnji dan..."

Ova politička "ljiga" istrižak je iz članka objavljenog u sovjetskom partijskom glasilu "Izvestija" neposredno nakon sovjetske okupacije Afganistana. I što reći na to nego – "ista meta, isto odstojanje"!

Hrvatska i von Trierova Europa

Na nedavno završenom prestižnom berlinskom filmskom festivalu, na kojem je i film "Svjedoci" Vinka Brešana dobio nagradu *Cinema for Peace* (Filmom za mir), njome je nagrađen i danas već kultni danski redatelj Lars von Trier (u kontekstu naslova zanimljivo je da se njegov prvi film, svojevrsna futuristička antiutopija, zvao upravo "Europa"), čiji je najnoviji (a prvi američki) film "Dogville" bio zapažen na tom festivalu. Von Trier jedini od dobitnikâ nije mogao prisustvovati podjeli nagrada, pa je "poslao svoj video-govor, koji je trebao biti prikazan u sklopu svečanosti" (iz novinskog izvješća u "Vjesniku").

Ali, ne lezi vraže! Cenzura, taj možda najcrnji od svih crnih neprijatelja postmoderne civilizacije, čudna je biljčica, koja nerijetko zna izrasti i gdje biste je najmanje očekivali. Von Trierov je govor naime "debelo" cenzuriran, pa je iz njega jednostavno izbačen dio koji je nedvojbeno antiglobalizacijski (ali i očito humanistički). "To je izazvalo burnu reakciju producentice Zoentropa" (izgleda da je to producentska kuća koja proizvodi van Trierove filmove) "Vibeke Windelov pa je ona ljutito napustila pozornicu, a čelni čovjek te kompanije Peter Aalbaek Jensen izjavio je kako će nagradu najvjerojatnije vratiti, jer po njegovu mišljenju 'bolje je da ju organizatori daju nekomu tko je mnogo više sklon Bushu'.

I eto, barem su filmski festivali mjesta na kojima je navodno sve dozvoljeno, a cenzura je iz filmskog svijeta već odavno prognana kao nekakva nečastiva sila. Ali ne, postmoderni europski neokapitalizam ima svoja stroga pravila igre, pri čemu je otkvačenoj zaigranosti prepuštena uloga "opijuma za narod", dok, s druge strane, globalna politika (ni kad se – kako vidimo – razbacuje floskulama o miru), nema baš razumijevanja za antiglobalistička zanovijetanja. Tako je, primjerice, "pravo na različitost" jedna od onih mantri kojima nas žreci postmodernizma doslovce svakodnevno bombardiraju (izgleda da na nj danas samo ona društvena kategorija koju sociolozi najčešće nazivaju "tihom većinom" nema pravo!), ali kada se radi o ideološkom neprihvaćanju tržišnih zakona i svega što uz to ide, takvo "pravo" – kako ćemo vidjeti iz citata koji slijedi – počinje kopnjeti kao snijeg na proljetnom suncu!

Evo, konačno, što je von Trier točno rekao u cenzuriranom dijelu svog izlaganja: "... Hvala vam na nagradi, jer vjerujem u mir isto kao i vi. No, ... postoje dvije skupine ljudi, jedni žive u zemljama u kojima im je dobro, oni su za mir, a drugi žive u zemljama koje su izvan svega toga i oni ne žele mir, nego

vodu. Možda je ta skupina ljudi pomalo necivilizirana i ne zna čak ni izreći riječ 'mir', no oni znaju što je žeđ i vape za pomoći... Odbor za mir može funkcionirati u zemljama u kojima ljudi žive dobro, jer oni imaju sve pogodnosti i nisu žedni, zato valjda imaju vremena i energije za rad u Odboru. Oni tako mnogo govore o nagradama za mir koje predaju ljudima koji isto tako dolaze iz zemalja u kojima je dobro..."

Bez obzira na to je li u ovom kontekstu važnija hrana ili voda, zašto je bio nužan ovako opširan uvod u napis koji se želi baviti prije svega Hrvatskom? Hrvatska želi, kao i sve druge zemlje koje nisu ondje, ući u EU, ali to bi morala željeti iz dva osnovna razloga: radi poboljšanja materijalnih uvjeta života svojih građana i zbog prirodne potrebe za sudjelovanjem u široj zajednici, nužnim kako za pojedince tako i za veće društvene grupe, uključujući i države. Primjer koji smo upravo opisali ukazuje na to da se Hrvatska, kao država koja s neskrivenom nadom očekuje "ulazak u Europu", mora kloniti iluzija koje se naziru u mandarinskom klanjanju gotovo svih naših političara, vladajućih i oporbenih, svjetskim moćnicima. Europa je naime okružje gdje se u novom tisućljeću na neki način produbljuju postojeće socijalne nepravde, Europa je – upravo stoga što joj je tržište kapitala prioritet u odnosu na svakodnevne ljudske žrtve u Iraku (jučer u Hrvatskoj i BiH) – pristala biti talac američke neokolonijalističke politike, pa se ponosno uključuje u križarski rat protiv terorizma, iako mora znati da takva politika terorizam ne suzbija nego dodatno raspiruje (zanimljivo da su sve zemlje zapadne zajednice spremne dati svoj aktivni doprinos u borbi protiv terorizma Al Quaide, ne pitajući za "kolateralne" žrtve, a zapanjujuće su ravnodušne prema terorizmu mafije u vlastitom dvorištu!), a – kako smo upravo vidjeli – sve je prije nego imuna od tabu-tema, s tom razlikom što su današnje tabu-teme isključivo političke, i to onakve kakve bi se očekivale u totalitarnim režimima!

Danas – kao ni jučer – u Hrvatskoj ne može proći ni dan a da netko u medijima ili na javnim tribinama ne postavi pitanje, kao na kakvoj seansi kolektivne psihoterapije, koliko smo sposobni i spremni "ući u Europu" (što god to značilo!), s onom istom pobožnom zagrcnutošću s kojom su se koliko prekjučer isti ljudi često pitali jesmo li i dalje "na Titovom putu". Tako je, primjerice, Sanja Modrić iz "Jutarnjeg lista", inače jedna od najboljih i najpoštenijih novinarki u Hrvatskoj, još za vrijeme bivše vlasti zdvojno pitala: "...Hrvatsku čeka europeizacija pravosuđa, administracije i zemljišnih knjiga... ili bilo kojega drugog papira važnog za osobni život. U Hrvatskoj – gdje se sudski procesi vode po deset godina, gdje lijena i osorna birokracija presuđuje o ljudskim sudbinama i gdje se ugovorom može obrisati rit – doista nitko ne uživa zaštitu države osim onih koji to temeljno pravo plate ispod stola. Kako ćemo takvi u Europu, to nam treba reći ova vlast koja tri i pol godine

kukumavči zbog teškog stanja u pravosuđu i administraciji, ali još nije donijela nijednu mjeru koja bi to stanje izmijenila..."

Takva pitanja ne treba međutim postavljati isključivo zbog (ne)ulaska u Europu, nego prije svega radi nas samih! Pitanje "kako ćemo takvi u Europu" trebalo bi preformulirati u pitanje "kako ćemo sami (pre)živjeti takvi". Kako preživjeti galopirajući *bullying u* školama, horde drogiranih "navijača" koje se valjaju stadionima i ulicama, kako podnijeti bahatost raznih "kutlića" sada kada je stvarni Kutle odavno postao politička prošlost..? Prošla je vlast pred tim problemima sustavno zabijala glavu u pijesak, resorni su ministri od toga bježali na trendovske filmske festivale (Motovun) i parade homoseksualaca – stoga se ovoj vlasti nameće imperativ kopernikanskoga obrata u tom pogledu.

To je, eto, naš prioritet, radi nas samih i našeg vlastitog dostojanstva i boljitka, a ne zbog ušminkanih svjetskih arbitara koji svako malo dolaze ovamo da nam svisoka udijele packe ili da nas pokroviteljski potapšaju po glavi, zavisno od svojega raspoloženja. A ako se i dalje budemo (kao pod koalicijskom vlašću) mandarinski klanjali lijevo i desno te ponašali u skladu s izrekom "veži konja gdje ti aga kaže", sličit ćemo onom "Velikom patuljku" iz naslova pjesme pravaša Ante Kovačića ("U registraturi"), koji kaže:

...A magare sa zlatnom vrećom
To Mesija je tvoga svijeta,
Ti blagoslivljaš njegov dah,
Ti ropski ližeš njegov prah,
Ti sliniš svaku njegovu stopu
I znanstveno ćeš dokazivat
Da on zastupa Europu!

Ante Gradiška

Alija Nametak (1906. – 1987.)

Prije više od 17 godina umro je hrvatski književnik Alija Nametak, jedan od najvrsnijih predstavnika "pripovjedačke Bosne".

Kako to obično biva, umjesto da mu književničko društvo kojemu je pripadao, sadašnje DHK, održi komemoraciju, nekako se na to zaboravilo. Vrijedno bi bilo u povodu 17-godišnjice smrti velikog književnika i mučenika osvježiti sjećanje i odati puno poštovanje njegovu djelu, radu i mučeništvu.

Nakon prevrata 1945. god., velikosrpske vlasti odmah uhićuju Aliju Nametka i osuđuju ga na dugotrajnu, tešku i nemilosrdnu robiju isključivo zato što je Hrvat i musliman. Kako mu nisu mogli natovariti političke inkriminacije, jer nije se bavio politikom, partizanski komesari, ustvari preodjevene četničke vojvode i velikosrpski šovinisti, našli su "primjenjivu" formulu za osudu, te ga osudili kao "reakcionara". "Reakcionara" isključivo zbog njegove religioznosti i hrvatskog domoljublja i rodoljublja. Ta "pravosudna" formula bez ikakvih dokaza u kaznenopravnom smislu, bila je dovoljna za sramotno tešku kaznu od dvadeset godina, kojih je izdržao 10 – u neljudskim i ponižavajućim uvjetima zeničkoga zatvora. Unatoč takvim uvjetima i ponižavajućoj kazni, nisu mu slomili duh. Jednom je prilikom kaznionicu (što ju je narod zvao "gradom kulture", jer je ondje u tamnicama izdržavao nepravedne kazne velik broj intelektualca katoličke i muslimanske vjere) obilazio Rodoljub Čolaković, bosanski Srbin, književnik i član CK BiH, predsjednik vlade BiH.. Ugledavši Aliju Nametka, iako je vrlo dobro znao tko je i što je i na kakvu je kaznu osuđen, cinično je upitao: "A na koliko ste vi osuđeni?" Ovaj mu je odgovorio: "Na dvadeset godina", na što će Čolaković: "Mnogo, mnogo", a Nametak mu, hladno i spokojno, u brk: "Ne možete vi mene nikada toliko osuditi koliko ja mogu izdržati." Teškom osudom, oteli su mu najplodnije stvaralačke godine, prisilivši ga na šutnju u vrijeme kad je trebao pokazati svu raskošnost svojega književnog dara. U tom teškom vremenu sve je izdržao, ni pred kim ne padajući na koljena. Ojačan dubokom islamskom vjerom i okrijepljen istinskim starčevićanskim hrvatstvom, ostao je postojano pri svojim idealima i principima.

Izašavši na slobodu, nije se mogao radovati, videći da je katedru hrvatskog jezika, koju je sam pomogao utemeljiti daleke 1944 god., prigrabio Jovan Vuković, velikosrbin, nazvavši je katedrom "srpskohrvatskog jezika", a masakrirao je hrvatski jezik i zapravo ga izbacio iz uporabe, uvodeći ekavicu i srpsku terminologiju.

Nametak se nije mogao radovati ni kao islamski vjernik, jer opazio je da prorežimski reis-ul-ulema Sulejman Kemura ništa nije učinio na izdavanju

vjerskih priručnika, niti je što učinio za Gazi Husrev-begovu medresu. Naprotiv, zapustio ju je, kao što je zapustio i mogućnost da se đaci medrese šalju na daljnje školovanje, na teološke fakultete u inozemstvu. Zbog toga, samo dvije godine po izlasku iz kaznionice, piše Kemuri *Otvoreno pismo* u kojemu upozorava i na proganjanje islama i islamskih vjernika. Kako piše Ferid Karihman, to je pismo, u nešto skraćenu obliku, kolalo i u inozemstvu.

Znao je da time riskira ponovni odlazak na robiju, ali, ostavši odan vjerskim idealima i starčevićanskim principima, smogao je, poslije svih nedaća, dovoljno hrabrosti da postupi po savjesti i napiše taj tekst, koji je hrabrošću i istinitošću toliko zatekao vlastodršce da su njihove reakcije izostale.

Napokon se nekim čudom uspio namjestiti kao knjižničar u knjižnici Muzičke akademije. Uložio je napor da se dokaže kao književnik. Mnogi su mu to onemogućavali, kako oni koji su izvršavali velikosrpske zadaće, tako i oni koji su mu bili zavidni i bojali se takvoga književnog konkurenta. Dopuštali su mu da radi isključivo na polju narodnih pjesama i kulturno-povijesnih studija.

Pričao mi je akademik prof. Dubravko Jelčić da je jednom zgodom, putujući vlakom u Sarajevo, u kupeu ugledao sirotinjski odjevena čovjeka, a kad ga je bolje pogledao i otpočeo s njim razgovor, otkrio je da je riječ o Aliji Nametaku. Respektirajući njegovo književno djelo i rad, ponudio mu je, unatoč opasnosti za obojicu, da objavi sve što je napisao. Tako je jedanaest godina nakon izlaska iz tamnice, građanskom hrabrošću akademika Dubravka Jelčića, nakladna kuća "Znanje" u Zagrebu objavila pripovijetke *Trava zaboravka,* s predgovorom Dubravka Jelčića: *Alija Nametak – stvarnost i legenda* (1966. godine). Moj se tekst temelji na esejima D. Jelčića i Ferida Karihmana.

1967. u Sarajevu je, u vlastitoj nakladi, objavio *Ramazanske priče* i *Junačke narodne pjesme bosanskohercegovačkih muslimana*. Nedugo zatim Akademija znanosti u Zagrebu tiska njegovu studiju *Rukopisni tursko-hrvatski rječnici*, u kojoj međutim *tursko-hrvatski*, protiv njegove volje, postaje *tursko-hrvatskosrpski.*

S 14 je pripovjedaka, dva zapisa i nadahnutim esejem akademika Dubravka Jelčića o sebi te skraćenom biografijom, uvršten u zbirku *Pet stoljeća hrvatske književnosti* (Matica hrvatska i Zora, 1969.), a iste godine sudjeluje u velikom pothvatu objavljivanja *Kur-ana časnog* u hrvatskom prijevodu Muhameda Pandže i Džemaludina Čauševića (Stvarnost, Zagreb 1969.)

Od izlaska iz tamnice do smrti bio je član Društva književnika Hrvatske, koje nakon "izlaska iz genitiva" ipak zaboravlja obilježiti godišnjice rođenja i smrti toga velikana hrvatske književne riječi. S još osam suvremenih književnika Hrvatâ muslimanske vjere, uvršten je u leksikon *Suvremeni pisci Hrvatske*.

Na jedinstven, poetičan način "čudesnoromantički" je opisao čestitost, poštenje i ponos sljedbenikâ i pripadnikâ islama, njihovu privrženost domu i obitelji, poštivanje starijih i bogobojaznost. Nametak je bio i kulturni radnik, pisac kulturno-povijesnih studija o Hrvatima muslimanima, njihovim spo-

menicima i običajima. Bio je urednik hrvatsko-muslimanskih časopisa "Novog behara", "Hrvatske misli" i godišnjaka "Narodne uzdanice" te ujedno najaktivniji dužnosnik Hrvatsko-muslimanskog društva "Narodna uzdanica". Kao preporoditelj sudjelovao je u kulturnom pokretu i procesima sjedinjenja bosanskohercegovačkih muslimana sa zapadnoeuropskom civilizacijom i zauzeto radio na buđenju hrvatske nacionalne svijesti među njima. Unosio je elemente islamske civilizacije u hrvatsku nacionalnu kulturu i branio hrvatski književni i narodni jezik u BiH.

Bio je musliman u pravom, vjerskom smislu riječi, držeći se islamskih etičkih načela i islamskog šarta (temeljne odredbe islama). Bio je hrvatski rodoljub, državotvorac, borac za slobodu viševjerske hrvatske nacije, pristalica slobodnjaštva, demokracije i tolerantnosti.

Završivši pučku školu i gimnaziju u Mostaru, studira književnost i jezik na Filozofskom fakultetu Hrvatskog sveučilišta u Zagrebu, kada mu je i tiskana pjesma s kojom zapravo stupa u hrvatsku književnost. S 22 godine dobiva II. nagradu Društva hrvatskih književnika za najbolju novelu, *Podne*. Poslije studija živi u Mostaru, potom u Sarajevu, osim dva izbivanja zbog svojeg hrvatstva, od 1933. do 1935. u Podgorici, a od 1945. do 1955. god u zeničkoj tamnici.

Glavna su mu djela zbirke novela *Bajram žrtava* (1931.) i *Dobri Bošnjani* (1937.), *Za obraz* (1942.) te *Dan i sunce* (1944.). Bio je član HKD-a sv. Jeronima i stalan suradnik revije "Marulić", koja i ovim mojim napisom odaje dužno poštovanje svom članu.

Objavio je brojne kulturno-povijesne radove i studije, prikaze i kritičke osvrte, preglede muslimanskih časopisa i narodne muslimanske pjesme.

Pripada krugu hrvatsko-muslimanskih književnika koji su u Sarajevu nastavili s rodoljubnim radom na kulturnom preporodu bosanskohercegovačkih muslimana što su ga započeli Safvet-beg Bašagić, Edhem Mulabdić, Ademaga Mešić, Osman-Nuri Hadžić, Riza-beg Kapetanović, Musa Ćazim Ćatić, Fehim ef. Spaho, Muhamed Bekir Kalajdžić, Džemaludin ef. Čaušević, Šemsudin Sarajlić, Husein Đogo Dubravić, Hamdija Kreševljaković, Hamdija Mulić. Velika plejada hrvatsko-muslimanske inteligencije sudjeluje u radu hrvatsko-muslimanskog časopisa "Novi behar", a tu su još Ahmed Muradbegović, Munir Šahinović Ekremov, Mustafa H.Grabanović, Murat Šuvalić, Salih Alić, Mak Dizdar, Sulejman Aleković, Enver Čolaković i brojni drugi. Dolaskom Tina Ujevića u Sarajevo i suradnjom Frane Alfirevića u "Novom beharu" stvara se povoljnije ozračje za djelovanje hrvatskih muslimanskih književnika, unatoč žestoko izraženoj prorežimskoj jugounitarističkoj balkanskoj malograđanštini "Grupe sarajevskih književnika".

Nakon uspostave Banovine Hrvatske (1939. – 1941) Nametak je, poput većine svojih hrvatsko-muslimanskih istomišljenika – starčevićanaca, bio protiv podjele Herceg-Bosne. Kao hrvatski domoljub pristalica je starčevićansko-radićevske moderne ideje o viševjerskoj hrvatskoj naciji ravnopravnih katolika, muslimana i ostalih.. S dolaskom NDH, Nametak u ponovnom ostvarenju hrvatske državnosti vidi ostvarenje svojeg ideala – ujedinjenja cijele Bosne i Hercegovine i uže Hrvatske u modernu, viševjersku, kulturnu zapadnjačku naciju, utemeljenu na uzajamnim civilizacijskm utjecajima zapadnog kršćanstva i islama. Nikada nije pripadao ni jednoj političkoj stranci, pa nije zapao u vrtlog političkih strasti i suludog ekstremizma. Nakon uspostave NDH imenovan je ravnateljem Hrvatskog državnog kazališta u Sarajevu, te je tako bio prvi Hrvat musliman na čelu te institucije, a nakon njega ravnateljem je postao Ahmed Muradbegović. (F. Karihman)

"Nametak je pjesnik idiličnog života bosanskohercegovačkih muslimana koje nikakve teškoće nisu uspjele trajnije izbaciti iz njihove životne kolotečine... Bez velikih uspjeha, bez slave, snage, bez moći i bogatstva, Nametkovi mali ljudi nalaze u životu smisao i zadovoljstvo i radost zahvaljujući svom unutarnjem miru i spokojstvu, divnoj uravnoteženosti u sebi: zahvaljujući upravo onome čega Andrićevi ljudi nemaju. Pa ako je tiha, dostojanstvena smrt Ibriševa – koji je, malen i neprimjetan u životu, postao velik po svom uvjerenju da je časno i čestito proživio svoj ljudski vijek – karakteristična za Nametkovo shvaćanje života, za Andrićeve poglede karakteristična je smrt Mustafe Mađara: slavni junak, pred kojim su svi strepili, rastrojen užasnim, bolesnim snima koji su ga mučili, najzad pogiba bijedno i sasvim nedostojno: neki Ciganin pogodio ga je komadom zarđalog željeza u sljepoočnicu. U ovim opručnim detaljima sadržana je bitna razlika između dva suprotna doživljaja iste sredine. U njima je ujedno srž i zalog Nametkove stvaralačke izvornosti." (esej akademika prof. Dubravka Jelčića)

Nametak je bio pošten, karakteran, ponosan i istovremeno ponizan. Bio je pravednik. No život mu je bio težak: nepravedno progonjen dugogodišnji utamničenik, ponižavan je, mučen, onemogućavan u radu. Stoga književno i kulturno djelo nije mogao upotpuniti kako je u mlađim godinama zamislio, ali je, unatoč svim nedaćama, postao velik, znamenit i zaslužan čovjek, a mlađim, nadolazećim pokoljenjima ostao je uzorom.

U Bosni i Hercegovini više od 40 godina o Aliji Nametku šutjeli su svi, a poglavito književni krugovi. Budući da je bio Hrvat i vjeran sljedbenik islama, nastojali su ga baciti u zaborav i oduzeti mu mjesto koje mu po književnom radu pripada.

Alija Nametak umire u 82. godini života. U kratkoj obavijesti u sarajevskom "Oslobođenju" označen je samo jednom titulom: "književnik". Dženaza je obavljena u 12 sati ispred džamije u Faletićima.

Alah rahmetile – Bog mu se smilovao .

Mirsad Bakšić

Gibsonov film o Kristovoj muci u očima obična čovjeka

Već su desetljećima (barem u Zadru!) ukinute korizmene propovijedi. Nisu to učinile bezbožničke vlasti, nego "nadobudni" svećenici. Ipak, ova je korizma, 2004., u Zadru imala veoma potresnu, uspjelu korizmenu propovijed – Gibsonov film o Kristovoj muci. Zadarsko bi se kino moglo zatvoriti, jer ga malo tko posjećuje. Nu, Gibsonov je film privukao veliko mnoštvo posjetitelja. Ljudi ipak znaju što je dobro i što treba gledati. Dakle, nisu u pitanju ljudi, nego vrsta i/ili poruka filma.

Jedan me prijatelj nazvao telefonom i upitao što znači riječ "pasija". Premda školovan, nije znao značenje te riječi. Prava sramota. Odgovorih mu: ta riječ znači ono što ste gledali. Gledao sam muku Kristovu, odgovori mi. A ja njemu: dakle, pasija znači muka. Naši ljudi nisu u stanju ni zaviriti u englesko-hrvatski rječnik, da doznaju što riječ *passion* znači. U tal. imamo *la passione,* u latinskom *passio Domini Nostri Iesu Christi* itd. Ali moda je moda, pa Hrvati žele zaboraviti i svoj jezik. Zato govore i pišu, primjerice, *transparentno*, misleći, vjerojatno, da je to učenije, ili da će tako biti bliži globalizaciji... Uostalom, riječ *pasija* u hrvatskom znači nešto sasvim drugo, a nikako ne *muka.* Prema tome, gospodo koji ste priredili hrvatsko izdanje Gibsonova filma, nikako *pasija*, nego *muka*!

Kao svaki film, i ovaj ima tri strane: umjetničku, povijesnu, i poruku. Ne ću ulaziti u ocjenjivanje umjetničke strane filma, jer za to nemam spreme. Reći ću tek nešto o povijesnoj strani, te o poruci koju nam film upućuje.

Povijesna strana filma nije sporna. Povijest nam kazuje da je Isus rođen kao Židov i da je ubijen na zahtjev židovske vlasti i nazočnoga židovskog puka. I onda se "događao narod", baš kao u naše vrijeme. Da se Isus rodio kao Hrvat, ili German, bile bi ga te vlasti osudile na smrt. Dakle, u filmu nema nikakva protujudaizma, pa je uistinu čudno što se neki židovski krugovi bune i gledaju u filmu nekakvu protužidovsku poruku. Preopterećeni su nepotrebnim teretima... bilo bi možda bolje kad bi rekli: "Klanjamo ti se, Kriste, i blagoslivljamo te, jer si po svojem svetom križu otkupio čitav svijet, pa i nas.

Poruka filma je – kršćanska, katolička, evanđeoska. Krist je trpio i umro zbog naših grijeha i za naše spasenje.

Neki kažu da je u filmu Spasitelj previše mučen i da je to strašno gledati. Jedna je naša uvažena gospođa kazala na radiju da nije mogla gledati te strašne scene, nego je rukama prekrila oči. To zvuči kao poza, jer nije trebala staviti ruke na oči, bilo je dovoljno da ih zatvori...

U toj njezinoj izjavi gledam nepoznavanje kršćanstva i neshvaćanje poruke filma. Presveta nas je Kristova krv, koju je Marija brisala s poda, spasila, njome smo otkupljeni. Naša stara pjesma, koju još i danas pjevamo u mnogim crkvama, kaže: zdravo, Krvi, svega Tila, što na zemlju sva se slila...

Vratimo se toj dami, koja je možda bila dobronamjerna. Ona nije mogla gledati toliko mučenje! A Krist je mogao sve to podnijeti – zbog grijeha cijeloga svijeta, zbog njezinih grijeha, mojih grijeha, grijeha svakoga čovjeka.

Te su me misli zaokupljale dok sam gledao taj film. Uostalom, u našem *Vjerovanju* ispovijedamo: *koji je radi nas ljudi i radi našega spasenja sišao s nebesa... pod Poncijem Pilatom mučen, raspet, umro i pokopan...*

Eto, gospođo, morali ste dobro otvoriti oči i barem na filmu gledati Kristovu muku – muku zbog nas i radi nas... te prihvatiti poruku: Kristovom smo mukom i smrću otkupljeni i spašeni.

To je poruka filma, to je njegova prava vrijednost! Hvala Melu Gibsonu. Spasitelj će mu sigurno to dobro djelo uračunati u oprost grijeha, jer je umro i za njega.

Pavao Galić

U povodu 80. obljetnice života Milka Kelemena

Legendarni skladatelj, pedagog i glazbeni pisac *Milko Kelemen* (rođen u Slatini 1924.) stoji na čelu skupine hrvatskih skladatelja koja je u hrvatsku glazbu unijela tekovine apstraktne glazbene umjetnosti XX. stoljeća – od dodekafonije, serijelnih struktura, aleatorike... do elektroničke glazbe. Ovaj doajen glazbene avangarde spada među rijetke hrvatske umjetnike koji su ostvarili briljantnu umjetničku karijeru diljem svijeta.

* Gospodine Kelemen, postoji li "recept" kako ostvariti ovakvu karijeru?

- "Recepta" nema! Svaki dobar skladatelj mora biti avangardist u svom vremenu, jer ako to nije – ne stvara ništa novo.

* Djela švicarskog psihologa *Carla Gustava Junga* potakla su Vas na istraživanja vlastitog skladateljskog izričaja, koja su rezultirala tvorbom impresivnih arhetipova i njihovom transparentnošću u sferi muzičke avangarde. Otkrijte nam metafiziku avangardne muzike?

- Za mene, metafizičnost te glazbe nastaje pod utjecajem arhetipskih fenomena, koji se rađaju u podsvijesti.

* U Vašem stvaralaštvu nalazimo tri faze: I. – u ozračju "imaginarnog folklora" (u skladbama: Koncertantne improvizacije, Koncert za fagot, Tri plesa i dr.); II. – intelektualističku, koja se temelji na serijelnim i elektroničkim postupcima avangardne glazbe (u

skladbama: Ekvilibrij za dva orkestra, operi "*Opsadno stanje*", baletima "*Čovjek pred zrcalom*" i "*Dom Bernarde Albe*", Composé za dva glasovira i tri orkestra, Mirabilia za elektronički obrađen glasovir i orkestar i dr.), a III. fazu karakterizira "nova artikulacija tonaliteta" u skladbama: Opera bestial, Grand Jeu Classique za violinu i orkestar, oratoriju "*Salut au monde*", Concerto 2000 i dr. Navedimo iz Vašeg bogatog opusa i skladbe: Tango za klavir, Requiem za Sarajevo, Fabliau za orgulje, Vizije za orkestar, te oko 70 objavljenih nosača zvuka i 5 filmova na njemačkoj i hrvatskoj televiziji. Otkrijte nam najznačajnije događaje na planu promidžbe Vaše skladateljske djelatnosti?

- Izdvojio bih preko 500 izvedaba "*Koncertantnih improvizacija*" ansambla *Zagrebačkih solista* na svim kontinentima našeg planeta; izvedbu opere "*Opsadno stanje*" (tekst A. Camus) u hamburškoj Gradskoj operi; narudžbu Njemačke opere iz Berlina za baletnu operu "*Apocalyptica*" (tekst F. Arrabal) te paraizvedbu oratorija "*Pozdrav svijetu*" (tekst W. Whitman) u Leipzigu. Važne su bile i izdavačke kuće "*Universal*" u Beču, "*Schott*" u Mainzu, "*Peters*" u Frankfurtu, "*Schirmer*" u New Yorku, te "*Sikorski*" u Hamburgu.

* Bili ste od 1953. asistent, a od 1961. docent za kompoziciju na Muzičkoj akademiji u Zagrebu; 1968. – 1969. Composer-in-Residence u Berlinu; 1969. – 1972. profesor na konzervatoriju *Robert Schumann* u Düsseldorfu, a od 1973. ste profesor na Muzičkoj akademiji u Stuttgartu. Gostovali ste i diljem svijeta: u Institutu "*Arnold Schönberg*" u Los Angelesu; na Sveučilištu "*Yale*" u Portlandu; u Chicagu, Buenos Airesu, Montrealu, Tokyju i Osaki, Hong Kongu, Melbourneu, Sydnyju i dr. Vaši studenti : *Akil Mark Koci, Susanne Erding Swiridoff, John van Buren, Giovanni Solinna, Milan Stibilj* i dr., proslavili su se diljem svijeta. Što biste istakli iz tako bogate pedagoške djelatnosti?

- Spomenuo bih veliku internacionalnu klasu kompozicije na Muzičkoj akademiji u Stuttgartu.

* Krajem 50-ih godina XX. st. utemeljili ste Muzički Biennale u Zagrebu. Što biste rekli čitateljstvu glede ostvarenja na planu muzičke avangarde u Hrvatskoj i inozemstvu?

- Ako posjetite *Muzički Biennale* i *SIMC* – Svjetski festival suvremene glazbe u Zagrebu 2005. godine, dobit ćete pregled svih najnovijih strujanja muzičke avangarde u Hrvatskoj i inozemstvu.

Koji je Vaš credo Vašega skladateljskog izričaja?

- Sinusoidom u nepoznato.

* Prvi učitelj glazbe bio Vam je o. *Kamilo Kolb* – franjevac i skladatelj; potom ste na zagrebačkoj Muzičkoj akademiji diplomirali studij glasovira kod *Melite Lorković*, a kompoziciju kod *Stjepana Šuleka*. Usavršavali ste se na Konzervatoriju u Parizu kod *Oliviera Messiaena* i *Tonyja Aubina*, na ljetnim tečajevima Accademie Chigiane u Sieni kod *Vita Frazzia*, na Tečajevima za novu glazbu u

Darmstadtu, na Državnoj visokoj glazbenoj školi u Freiburgu kod *Wolfganga Fortnera*, te u Siemensovu Elektroničkom studiju u Münchenu. Tijekom života susretali ste najznačajnije umjetnike XX. st.: ruskog skladatelja *Igora Fjodoroviča Strawinskog*, rumunjskog dirigenta *Sergiua Celibidachea*, njemačku poetesu *Almu Mahler*, španjolskog slikara *Salvadora Dalía*, američkog skladatelja *Johna Cagea*, našeg skladatelja *Borisa Papandopula*, pijanista *Ivu Pogorelića* i dr. Kakve su Vaše impresije o tim slavnim ličnostima?

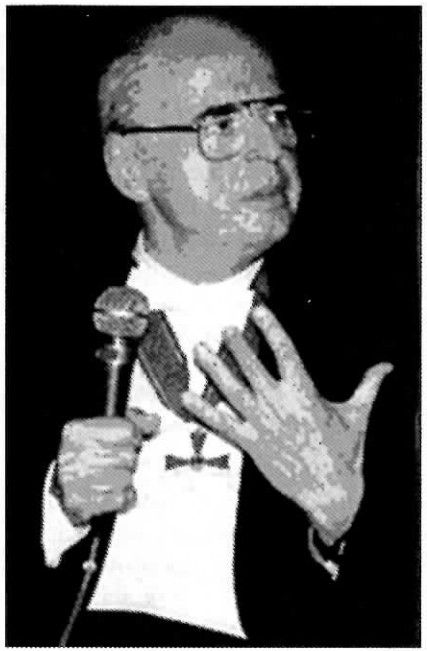

- Bilo ih je mnogo, ne mogu ih sve ni nabrojiti; ali, dodao bih: pri susretima, značajne umjetnike prepoznajemo po zračenju njihove osobnosti.

Milko Kelemen i John Cage na Muzičkom biennalu u Zagrebu 1985.

* Dobitnik ste brojnih nagrada i priznanja. Recite, koja Vam je najdraža?

- Svaka nagrada mi je najdraža, čak i ona najmanja! Ona može biti i komad drva na kojem piše moje ime. Takvu sam nagradu jednom dobio od Indijanaca u Braziliji.

* Bilo je svakako i anegdotalnih zgoda u Vašem životu. Biste li nam ispričali koju?

- Direktor njemačkog jugozapadnog radija dr. *Heinrich Strobel* naručio je od mene skladbu: Kvintet za duhačke instrumente. Partituru toga kvinteta nacrtao sam u bojama, ali je direktoru nisam htio pokazati. Nacrtao sam verziju iste partiture crnom tintom i pokazao ju direktoru. Kad je vidio tu partituru, bio je razočaran. Rekao mi je: "*Dragi gospodine Kelemen, ova skladba nije Vam osobito uspjela. Radije mi pokažite sljedeću.*" Nakon tri godine, kad je već bio zaboravio je moju "crnu partituru", donio sam mu prvu skicu, rađenu u bojama. Ta ga je partitura oduševila. Uskliknuo je: "*Pa to je genijalno! Odmah ću pozvati duhački kvintet iz Pariza da Vašu skladbu izvede u Baden-Badenu.*" Nisam znao da li da plačem ili da se smijem... pitajući se – kako to da potpuno ista glazba pisana crnom tintom ne vrijedi, a u bojama je genijalna?!? Kasnije sam shvatio simpatičnog dr. *Strobela*: njega su interesirale "*šokantne partiture*" avangardnih skladatelja. Smatrao je da "*obične partiture*" ne donose ništa novoga.

* Imate li hobby?

- Plivanje.

* Kojeg skladatelja osobito preferirate?

- Austrijskog skladatelja *Antona Brucknera*.

* Vi ste i glazbeni spisatelj. Među Vašim brojnim spisateljskim djelima nalazimo: "Schreiben an Strawinsky / Pisma Strawinskom", "Labirinte" iz 1995. u nakladi Koncertne direkcije Zagreb, "Svjetove zvuka" iz 1999. u nakladi Koncertne direkcije Zagreb i Matice hrvatske u Slatini, "Poruku patru Kolbu" iz 2002. u nakladi Matice hrvatske u Slatini i dr. Otkrijte nam Vašu omiljenu literaturu?

- Rado čitam znanstvenu literaturu o religijama. Preporučio bih knjigu "Pet svjetskih religija" iz pera svjetski renomiranog autora prof. *Helmutha van Glasenappa*, koju je distribuirala izdavačka tvrtka "Heyne – Bücher" iz Münchena. Ta knjiga daje uvid u arhetipove pojava, koji su kod nas malo poznati. Bilo bi korisno tu knjigu prevesti na hrvatski jezik i distribuirati je u Lijepoj Našoj.

* Što biste savjetovali mladim muzičkim talentima glede Vašega bogatog iskustva?

- Poručio bih: *Ne popustiti!* Nek' duboko vjeruju u sebe. Nek' imaju veliku motivaciju za stvaranje – bez obzira na uspijeh kod publike i kritike. Nek' budu uporni u svojim nastojanjima i nek djeluju slijedom poruke: *Ne popustiti! ... Ne popustiti! ... Ne popustiti!*

* *Requiem za Sarajevo* iz 1994., sa svojim sugestivnim glazbenim govorom, nedvosmislen je protest protiv ratnih strahota i nasilja koji su se dogodili na našim prostorima. Odajte nam koju skladbu sada komponirate?

- Skladam djelo za violončelo solo "Musica amorosa" za našu violončelisticu *Moniku Leskovar*.

* Međunarodni glazbeni festival *Dani Milka Kelemena* u Slatini – koji po bogatom spektru svojega sadržaja, kvaliteti i izvedbama svjetski renomiranih umjetnika nadilazi granice Hrvatske – eklantantan je primjer da se vrhunska umjetnost ne događa samo u velikim metropolama. Okosnicu programa slatinskog festivala danas čini Vaše stvaralaštvo, kojim stalno propitujete i razotkrivate stanje duha i svrhu revolucionarne avangardne umjetnosti. Gospodine Kelemen, što biste rečenom dodali?

- Moje kompozicije treba više puta čuti kako bi se razumjela moja glazba, koja danas nije više nikakvo "strašilo". Znam da ju nije jednostavno slušati, ali – uvijek sam bio i ostao veliki borac za nove ideje. Danas se sjećam davnih herojskih vremena kad je na praizvedbama mojih kompozicija, primjerice u Francuskoj i Njemačkoj, često bilo malo publike. Neki su pljeskali, a neki zviždali. Danas imate više od 20 000 dobrih kompozitora muzičke avangarde u cijelom svijetu, a među njima sam i ja. Sve se više ljudi privikava na nove glazbene mogućnosti i elektroničku glazbu. Vjerujem da će se avangarda slušati poput drugih glazbenih pravaca.

Prije više godina ljudi u Slatini čudili su se i pitali: kakva je to glazba bez ikakve harmonije i melodije,

govoreći mi da ona nema nikakvog smisla. Danas sam jako sretan što velik broj ljudi dolazi na koncerte festivala u Slatini, a ponosan sam što sam – nakon osnivanja Zagrebačkog Biennala – sudjelovao u začecima slatinskog festivala.

* Kakve su Vaše reminiscencije o rodnoj Slatini?

- Rodno mjesto ima nešto magično u sebi, nešto što se ne može riječima opisati. Poseban je osjećaj kada je iza vas cijeli život. Onda se vraćate u svoj rodni grad, prolazite ulicama i nailazite na stare kuće kojih se sjećate iz detinjstva. Kad čovjek svojim radom i uspjesima nadiđe provinciju – "usku varoš i uske ljude", kako to narod veli – odjednom ona dobije potpuno novi smisao, jer – emocije koje me podsjećaju na detinjstvo provedeno u ovom gradu, vrlo su jake. Slatina je uvijek u mojim mislima! Uvijek sam sretan kad dolazim u ovamo!

* Sudionicima i publici slatinskog festivala poručili ste: "Za mene je najveći doživljaj bio kad je moje djelo *Apocalyptica* bilo izvedeno u Slatini, a četrnaest dana kasnije u srcu Londona. Ne vidim razliku između male i velike zemlje, gradića i metropole. To je najveći doživljaj koji si umjetnik može poželjeti."

Gospodine Kelemen, svojom vitalnom djelatnošću zakoračili ste i u XXI. stoljeće. Što biste poručili čitateljstvu?

Sve Vas volim!

Zagreb, svibanj 2004.

Miloš Lalošević

Majka i otac u knjizi pjesničke ljubavi

(Ivo Mijo Andrić, Atif Kujundžić, Velimir Milošević: *Majci, ocu i životu*, izd. NIK "Kujundžić" i "Of-set", Tuzla 2004.)

Nakon knjige pjesama "Majko, hvala ti" (objavljene potkraj prošle godine), u koju je uvršten izbor bosanskohercegovačke i svjetske poezije posvećene majci, pjesnici Velimir Milošević, Atif Kujundžić i Ivo Mijo Andrić pripremili su izbor vlastite poezije posvećene majci i ocu. Riječ je o opsežnom izboru od stotinjak pjesama trojice vrlo plodnih autora, koji su do sada objavili blizu šezdeset knjiga poezije i proze.

Knjiga pod naslovom *Majci, ocu i životu* sadrži do sada objavljene, a i nove njihove pjesme majci i ocu, simbolima ljubavi, vječne ljudskosti i ljudske vječnosti. "Majka" i "otac" izvor su života i njegova najljepša i najsvjetlija strana, ljubav koja vlada svijetom i zbilju čini podnošljivom, sigurnost, nada i istina u koju se uvijek mora vjerovati i bez koje ne bi bilo ni poezije ni bilo čega bliskog ljudskom rodu.

Iz gotovo svake pjesme uvrštene u knjigu zrači dvosmjerna ljubav koja svjedoči o dubinskoj povezanosti autora i njihovih roditelja. Ta ljubav nije proizvod egzistencijalne ovisnosti, nego čvrste uzajamne emotivne veze. Ona seže od najranijeg djetinjstva, kad su u obiteljskim gnijezdima Miloševićâ, Andrićâ i Kujundžićâ izrastali budući pjesnici, čiji je glas, unatoč kasnijim seobama i zasnivanju vlastitih obiteljskih zajednica, ostao vjeran zavičaju, toplom roditeljskom domu. Ni prerani odlasci očeva iz svijeta iz kojeg ćemo jednoga dana svi otići, nisu gasili želju i potrebu za njihovim opjévanjem, pa su tako svoje ponajbolje ocu posvećene pjesme Andrić i Kujundžić napisali u godinama sjećanja na svoje plemenite očeve Miju i Muju. Koliko je ta emotivna veza snažna i duboka rječito potvrđuju i ovi stihovi:

Tvoje tijelo kruži u obliku vode,
Kosti su tvoje zemljom optočene,
Duh tvoj je oče zlatni prah slobode
Koji obasjava danonoćno mene.
(I. M. Andrić: *Sonetna zvijezda ocu*)

Ne da se Stari, nema takve moći,
Živi u sinovima i u šćerima,
Više neće ići nit će otkud doći,
Džaba čekamo danima, večerima.
(A. Kujundžić: Balada o Muji Kujundžiću)

Za razliku od Andrića i Kujundžića, koji su više pjesama posvetili ocu, u Miloševićevu izboru znatno ih je više posvećeno majci. Razlog tome je prerani gubitak oca, koji je stradao još u II. svjetskom ratu, i o kojemu pjesnik pjeva na temelju priča o njegovoj ljudskoj dobroti. Pjevanje o majci u Miloševićevoj je poeziji maštovito, razigrano i satkano od tananih niti koje spajaju siromašno djetinjstvo i bogatu pjesničku opservaciju svega što je uza nj vezano. Majka je najljepši cvijet u pjesnikovu vrtu, a i miris toga cvijeta. Ona je biljka koja liječi, pčela koja neumorno radi, kap vode na suhim usnama, i zvijezda vedra koja se smiješi, kao što pjesnik pjeva u pjesmi *Majčina suza*:

Majčina suza, zvijezda vedra
Što bdi nad tobom dok se smiješiš,
Koja te čuva, koja te gleda,
Da ti se ništa ružno ne desi.

I dok Milošević majku gleda očima djeteta, Kujundžić i Andrić intenzivnu pjesničku komunikaciju s majkom i ocem uspostavljaju u zrelijim godinama. Cijeli izbor tako dobiva okvir u kome se mogu pronaći čitatelji različite dobi, od djece do starijih osoba.

Pri odabiru pjesama autori su se ponajprije vodili književno-estetskim vrijednostima, ali i pedagoškim pobudama. U knjigu je tako uvršteno više desetaka pjesama koje mogu naći mjesto u antologijama i školskim udžbenicima, a značaj teme i neupitna vrsnoća izabranih pjesama otvaraju mogućnost uvrštavanja knjige u obaveznu lektiru za osnovne škole, što bi bilo i najveće priznanje autorima za uloženi napor u stvaranju djela kakvo već dugo nije objavljeno na našim prostorima.

Anto Stanić

Korisna poruka današnjem čovjeku

(*Aleksandar Stipčević*, Socijalna povijest knjige u Hrvata. *Zagreb, Školska knjiga, 2004. Knj. I. Srednji vijek /Od prvih početaka do glagoljskog prvotiska iz 1483. godine/, str. 468 /Biblioteka* Lucius, *knj. 1/*)

Većina današnjih ljudi ima posve pogrešan odnos prema knjizi, shvaćajući je samo kao izvor *informacija*. Ako im ne daje potrebnih informacija, ona za njih nema vrijednosti. To možda najbolje znaju knjižničari; kad im čitatelji vraćaju posuđenu knjigu, gotovo je svaka podcrtana raznim bojama, što znači oštećena. Čitatelj podcrtava riječi koje mu daju traženu informaciju, a sve ostalo, pa i cijela knjiga, za njega je bezvrijedno.

Upravo je tako postupio i jedan zadarski akademik, podcrtavši neke Marulićeve knjige iz XVI. stoljeća! Meminisse iuvabit!

Nadalje, sve manje ljudi kupuje knjige, jer im uopće nisu potrebne. Više nisu u stanju čitati i/ili razmišljati. Dovoljna im je televizija, ili pokoji naslov u novinama. Mnogi tako postupaju jer je knjiga navodno skupa. Automobil međutim nije skup ni za koga. Knjižare su pune knjiga, a kupaca je sve manje, dok su ulice i ceste zakrčene svakovrsnim automobilima, što je znak velikog nemira suvremena čovjeka.

Knjiga dr. Aleksandra Stipčevića pojavila se u pravo vrijeme. On obrađuje knjigu kao cjelinu, a ne samo kao puki izvor informacija. Jer knjiga daje informaciju, ali ne samo to – ona je mnogo vrjedniji predmet.

Stipčeviću treba čestitati što nam je podario knjigu o knjizi, prvi dio troknjižja – *socijalnu povijest* njezinu na hrvatskim prostorima od prvih početaka pa do glagoljskog prvotiska iz 1483. godine. Nestrpljivo očekujemo II. dio, koji je u pripremi, a obuhvatit će razdoblje do 1835. godine. Pohvala i zahvalnost idu, dakako, i nakladniku, Školskoj knjizi, koja je shvatila važnost Stipčevićeva djela, te ga objavila u prekrasnu tiskarskom ruhu, dostojnu te nakladničke kuće. Za tiskanje knjige zaslužna su i dva ministarstva Republike Hrvatske, svojom novčanom potporom.

Knjiga ima 23 poglavlja, koja bi trebala privući čitatelju pozornost i ujedno pobuditi njegovu želju za poznavanjem knjige općenito. Spominjem ovdje samo neka: *Povijest knjige u Hrvata do 1483. godine*, gdje doznajemo da je najstarija očuvana knjiga u nas *Splitski evanđelistar* (*Evangeliarium Spalatense*), kodeks iz V. ili VI. stoljeća; zanimljiva su i poglavlja: *Proizvodnja rukopisne knjige*, *Iluminiranje kodeksa*, *Pisaći materijal i pribor*, *Uvez*,

Trgovina i cijena knjige, *Krađa knjige*, *Briga i nebriga za knjigu* itd.

Za mnoge današnje ljude, koji se, kako bi opravdali svoj nemar prema znanju, tuže na skupoću knjige, bit će korisno poglavlje o cijeni knjige u Srednjem vijeku (str. 180. – 184). Evo Stipčevićevih riječi: "Tridesetih godina 14. st. u Kotoru se mogla kupiti drvena kuća za 34 perpera (...) Za deset perpera, koliko je fra Ivan iz Padove dobio od Maloga vijeća" (u Dubrovniku) "kao pripomoć za kupnju Biblije, prodana je jedna drvena kuća unutar gradskih zidina u Dubrovniku (...) sredinom 14. st. učitelji su imali godišnju plaću od 35 do 40 perpera (...) u prvim desetljećima 14. stoljeća u Dubrovniku moglo se pristojno živjeti s 10 perpera na mjesec."

U tom poglavlju čitamo, nadalje, da je jedan brevijar vrijedio 80 perpera, a učitelji u Dubrovniku dobivali 60 do 100 perpera na godinu.

Prof. dr. Aleksandar Stipčević danas je jamačno najbolji poznavatelj povijesti knjige u nas. Njegovo najnovije djelo – plod marljiva rada, i to nakon umirovljenja – bit će korisno ne samo stručnjacima nego svakom pismenom čovjeku, a moralo bi se naći ne samo u knjižnicama nego i u svakoj kući, jer kad ga pročitamo, knjiga nam se pojavljuje u novom svjetlu i u svojoj pravoj vrijednosti. Stoga je Stipčevićeva knjiga značajan doprinos hrvatskoj kulturi.

Na kraju, neka mi bude dopuštena i zamjerka, kako ovaj prikaz ne bi bio isključivo "kađenje". Šteta je što je svjetonazor autora i suviše uočljiv na mnogim mjestima (npr. str. 198. ili 221.), zbog čega se neke njegove interpretacije ili zaključci ne mogu prihvatiti.

Pavao Galić

Kronologija patnje

(Pavao Račić: *Ličani*, istiniti roman o obitelji Račić, Izdavač: Naklada P.P. Pavičić, Zagreb, 2004.)

Pavao Račić rođen je 5. svibnja 1928. g. u selu Parčićima kraj Lovinca u Lici, u obitelji seoskog kovača, kao peto od devetoro djece. Pučku školu pohađao je u Lovincu, a kao petnaestogodišnjak odlazi u Gospić na postolarski zanat. U međuvremenu buknuo je Drugi svjetski rat, pa Pavle prekida naukovanje, dijelom i zbog nepodnošljivih uvjeta (gazda pijanac), a i zbog političkih opredjeljenja. Javlja se u Hrvatsko domobranstvo i ostaje do kraja rata. Iskusio je križni put i logorsku torturu (Švarča, Karlovac, Prečko, Zagreb). Nove ga vlasti upisuju u "crnu knjigu", dakle pod stalnim je nadzorom Udbe, i uvijek je, tako reći, jednom nogom u zatvoru. Posljednji je put zatvoren 1956. g., a u kaznionici u Staroj Gradiški ostaje deset mjeseci. Iako je poslije rata završio automehaničarski zanat, zbog "nepodobnosti" nije uspijevao naći stalno zaposlenje. Po zatvorima je također stekao svojevrsni zanat, pa je 1956. nekako došao i do obrtnice. Te godine počinje, u zagrebačkoj Dubravi, proizvoditi sitnu galanteriju, uglavnom pušaći pribor. Posao mu je dobro krenuo, no time je previše privukao pažnju na sebe, što mu je tako zagorčalo život da se odlučuje na bijeg u zapadnu Njemačku. Dobio je azil tek kada su se njemačke vlasti uvjerile da iza sebe nije ostavio nikakvih dugova.

Nastanio se u Münchenu, gdje je otvorio automehaničarsku radnju, koja je dobro poslovala. Uskoro je otvorio i restoran "Croatia". Postao je poznat i popularan među emigracijom. San o slobodnoj i samostalnoj Hrvatskoj nije ga napuštao, o čemu je saznala jugoslavenska tajna policija, pa se, pod brojem 26, našao na tajnom popisu za mogući odstrel (taj mu je popis pokazala njemačka policija).

Danas je umirovljen. Pola godine živi u Njemačkoj (predgrađe Münchena), a pola u Hrvatskoj (Sabunike u blizini Nina). Cijeli svoj život sanjao je slobodnu Hrvatsku, pa je tome podredio i najveći dio svojih materijalnih dobara. Slobodna Hrvatska za njega je iskupljenje za sve patnje koje je u životu podnio.

* * *

Kao što stoji u podnaslovu, ovo je roman o obitelji Račić. Prvi je na genealoškom stablu Pajo Račić. Majka Ana samohrana je. Ima nekoliko kćeri i njega jedinca. Završio je osnovnu školu i red ga je "proškrbiti" i usput "rashodovati suvišna usta". Kako drukčije, nego gurnuti ga u svijet! Dogodilo se da se nekoliko seljana, kao svake godine u proljeće, spremalo na sezonske radove u Slavoniju. Trebalo ih je nagovoriti da povedu i maloljetnog Paju, na što su jedva pristali. Ana, po njihovu naputku, oprema dječaka i na kraju mu daje dukat da ga čuva za najcrnje dane.

Put je, uglavnom, zacrtan: Piplica, Vagan, Mutanja, Smokvić, Jasenar, Bruvno, Boričevac, a onda preko Bosne: Bihać, Sanski Most... Usput zatraže hrane, vode i prenoćište. Za tjedan dana stigoše u Bosansku Gradišku. Prvo veće slavonsko mjesto su Okučani. Pozornost im je privukao zvuk čekića iz kovačnice. Prišli su bliže i uočili da je kovač već star, a žena pomoćnica puno mlađa. Nakon kraćeg razgovora došli su na ideju da ponude Paju za pomoćnika. Majstor je pristao i tako su započeli Pajini dani izučavanja kovačkog zanata. Teško se Paji bilo rastati sa suseljanima, ali druge nije bilo. Oni će na povratku u Liku navratiti istim putem i, eventualno, povesti ga nazad. Zaredali su dani patnje i muke. Više gladan nego sit, više pospan nego naspavan, primio je svoj križ. Prohujali su mjeseci, stigla jesen i seljani su se vraćali u Liku. Međutim Paju nisu mogli povesti, jer je naukovanje bilo u tijeku. Jedino što je mogao: poslao je majci i sestrama onaj isti dukat, koji će im, kako se kasnije pokazalo, dobro doći.

Uslijedili su dani daljnjeg usavršavanja u kovačkom zanatu, i konačno osposobljavanje za samostalni rad. Slijedi povratak kući, u Parčiće. To uključuje vožnju željeznicom do Zagreba i kočijama do Parčića. Usputne stanice: Karlovac, Slunj, Plitvice. U Parčićima čeka ga teško razočarenje. Rodna kuća je pusta, zapuštena i zakorovljena. Od prvog susjeda Ine sazna za majčinu smrt i udaju sestara. Jedina mu je pomisao odsluženje vojnog roka i onda ženidba, ili natrag u svijet. Odabire prvu varijantu. Ali to uključuje odlazak u Gospić i dobivanje odobrenja da ranije bude pozvan u vojsku. I to je sredio. Curu Mariju, koju je odabrao za buduću ženu, zamoli da ga čeka tri godine (toliko je trajao vojni rok). Kada je i to prošlo, oženio se i počeo kućiti. Od kovačije nije mnogo zarađivao, jer su seljani bili jako siromašni i teško su mogli plaćati njegove usluge.

Uskoro se otvorila perspektiva za put "priko lokve" u Ameriku na rad. Mariju je uvjerio da će se vratiti. Izvršio je obećanje i nakon dvije godine definitivno se nastanio u Parčićima. Djeca su stizala jedno za drugim. Među njima najviše se isticao Joso. Kada je stasao za ženidbu, majka mu je, protiv njegove volje, namijenila Iku, koja je ubrzo umrla od tuberkuloze, ne ostavivši poroda. Morao se iznova ženiti. Rodila su mu se djeca Marko (1923.),

Marija (1925.), Pavle (1928.), Mato (1930.), Nikola (1932.) i Ana (od pete žene 1951.).

Joso je bio vrlo aktivan i na njemu će se lomiti mnoga koplja. Posebno će se angažirati oko osnutka zadruga koje će zaživjeti odmah iza Prvog svjetskog rata. Bio je sudionik političkih zbivanja u novim uvjetima. Naime stvaranjem ondašnje Jugoslavije počela je jaka srbizacija, koju su najvećim dijelom provodili srpski žandari, batinajući hrvatske mladiće na svakom koraku. Joso je prihvaćao politiku Stjepana Radića i bio je strašno pogođen njegovim ubojstvom u Skupštini. Iskusio je bijes srpske soldateske nakon Aleksandrova ubojstva u Marseilleu. Siromaštvo hrvatskog puka, posebno za sušnih godina, doživljavao je kao tešku moru, stoga je dvadesetih godina s još nekolicinom mještana sudjelovao u osnutku seljačke zadruge. Za gladnih godina organizirali bi dovoz hrane iz žitorodne Slavonije. Ista nevolja pogađala je i pravoslavni živalj, pa su se obraćali Josi za pomoć. Međutim nacionalna je netrpeljivost sve više rasla, a vrhunac joj je bio u vihoru Drugog svjetskog rata. Negdje o Božiću 1943. Lovinčani, pa i žitelji Parčića, prisiljeni su na egzodus preko Velebita do Starigrada, pa put Karlobaga, sve do Gospića. U Gospiću je Pajo doživio svoj kraj, te je pokopan je na groblju sv. Marije Magdalene. Joso se uključio u postrojbe NDH, a Pavao započeo izučavati postolarski zanat, no ne zadugo: nemogući uvjeti života i rada (gazda pijandura, gazdarica stroga) prisilili su ga da se ponudi u domobranstvo, kamo je zbog mladosti jedva primljen. Konačno je dodijeljen u 35. domobransku pukovniju, određenu da brani Lovinac. S ostacima hrvatske vojske iskusio je poraz i rasulo vojske, križni put i zatvore na Švarči, u Karlovcu, Prečkom i u Zagrebu...

* * *

Roman prati život triju generacija Račića. Prvi je Pajo Račić. On je dijelom tip, a dijelom individualiziran lik. Tip je po tome što u sebi objedinjuje sve pozitivne karakteristike Ličanina gorštaka. Uporan je, radišan, elementarno pošten i snalažljiv. Patrijahalnih je nazora. Odan je naciji i vjeri. Individualiziran je pak utoliko što je autor u opisu slijedio konkretnog čovjeka, u konkretnom vremenu i prostoru. Supruga Marija nadopunjava ga skoro u svemu. Svjesna je svog mjesta u društvu, zna da je čuvarica ognjišta i da drži tri ugla kuće. Pajo ju ne pokušava zanijekati njezinu individualnost. Upravo Marija odgaja svoju mušku i žensku djecu. Ima bogat duševni život: "Bože moj, lipe li večeri! Tišina je ka u raju, samo se blago i tice čuju. Jedna tica drugu želi nadvisiti svojim glasom i cvrkutom. To je njihov izraz ljubavi. Une ne znaju jedna drugu uvriditi. Joso, ako ti bude u tvojem životu tako ka večeras lipo, nećeš se kajat. Ja se uvam u Boga da će ovaj put biti sritnije. - Da, ako čovik nema uza sav rad malo sriće, sve mu je uzalud - javi se Pajo..."

Joso se ponešto razlikuje od oca. Dijelom prihvaća patrijahalne principe, a dijelom im se opire. Po tome je čovjek na razmeđi starog (potpune poslušnosti roditeljima) i novog (uvažavanja ljudske individualnosti). Prva, nametnuta ženidba, s Ikom, nije se posrećila, pa je odlučio uzeti sudbinu u svoje ruke. Vjeruje da čovjek uključivanjem u politički život može, makar djelomično, postati krojač svoje sudbine. Time se iz njegova svjetonazora gubi fatalistički pogled na svijet. Stoga je žestoko reagirao na provokacije iz susjednog pravoslavnog sela ("ode

Karlo dođe Petar"). Reagirao je također i na žandarsko "brekanje" i upotrebu srpskog leksika u isključivo hrvatskom selu...

Pavla je mlada sustigao rat. Nije potpuno bio ni dijete, ni pravi "dičak", ali je iz rodne kuće ponio osjećaj za pravdu. Povik dječaka pravoslavca: "Ovo je Srbija", težak je izazov za Pavla i on reagira šakama. Isto se događa i među čobanima.

* * *

Jezik romana uvjetovan je njegovim žanrom. Isto je i s poetikom. Roman je kronika, kao što je naznačeno u samom naslovu. Govor likova je štokavsko-ikavski, s gubljenjem krajnjeg vokala, posebno u glagolskim prilozima aktivnim, i vokala *-i* u infinitivima. Glas jat obvezno se reducira na *-i-*.

U realizaciji romana pisac upotrebljava sve četiri tehnike: naraciju, deskripciju, dijalog i unutarnji monolog. Budući da je riječ o romanu kronici, dominirat će tehnika pripovijedanja, tzv. lančano članjenje, pa dosljedno tome i nešto učestalija upotreba glagola. I opisi su u funkciji naracije pa se i pejzaži pojavljuju samo kao "lociranje" likova u vremenu i prostoru: "Osvanulo je nedjeljno jutro. Vjetar se utišao. Lijepo je. Anđeli bi se veselili, kad bi se u tome kraju zemljine kugle našli. Narod se sprema u crkvu. Pajo, Marija i Joso nose motike. Žure se starije žene u crnome ruhu. Muškarci odjeveni u narodnu nošnju, s crvenim ličkim kapama dugačkih kita, bijelih košulja od domaćeg platna. Djeca široko obučena, ima ih i bosih, ali njima je najvažnije da oni mogu u crkvu. Sve se to žuri prema glavnoj cesti."

Račić umije posegnuti i za humorom, koji je najčešće trpak i grub, gorštački.

* * *

Romanom "Ličani" Pavle Račić upotpunjuje sliku Like na prostoru Lovinca, Svetog Roka i zaseoka Parčića, u vremenu od kraja 19. stoljeća pa do konca Drugoga svjetskog rata, sliku kakvu pamtimo iz književnih opusa Mile i Pere Budaka. Dok su njihovi zapisi, uglavnom fikcionalni, u potpunosti literarni, Račićev je rukopis pretežno fakcionalan, a stilom slijedi tradiciju hrvatske književne naive kakvu su njegovali Janko Matko, Stjepan Kovačić i Romano Mrkić. Takvo štivo lako će naći put do srca ličkog i hrvatskog čovjeka, koji je u svojoj povijesti iskusio i ispio gorku čašu života, kako su je ispijali i Račićevi junaci. Pravedno je da im se trag ne izgubi na raspućima povijesti. Ova knjiga im je spomenik, što bi rekao veliki rimski pjesnik Horacije, trajniji od svakog zemaljskog materijala.

Grga Rupčić

Kaj 2003.

Već mi godinama uredništvo *Kaja* šalje brojeve tog "časopisa za književnost, umjetnost i kulturu". Listam, čitam, uživam ne samo u bogatstvu i zvučnosti kajkavskoga narječja, tako dragoga mom pomalo (ali samo pomalo) neobičnom južnjačkom mentalitetu, nego i zbog raznovrsnosti tematike – tu je uglavnom starija i novija kajkavska književnost, pa mjesni govori, tradicijska kultura, povijest, umjetnost, ali *Kaj* posebno volim zbog svjesna njegovanja triptihalnosti hrvatske riječi i zbog rodoljubiva pristupa prepletu narodne i kulturne prošlosti i sadašnjosti.

Češće sam pomišljao kako čitateljima *Marulića* barem povremeno imam što reći o tom njegovu vršnjaku, ali donekle sam im se dosad odužio tek jednom bilješkom, pa bih ovaj put napisom o prošlogodišnjim bro-

jevima htio zahvaliti uredništvu *Kaja* što mi ih je poslalo.

Časopis redovito objavljuje poeziju suvremenih hrvatskokajkavskih pjesnika i pjesnikinja, pa i onih najmlađih. Nije moje da govorim o izboru pisaca, ni o njihovoj književnoj vrijednosti; stoga bih se poslužio riječima Ive Kalinskoga: "A poetski pojam kajkaviane nije tek, ili nije samo, replika s duhovnom zbiljom svojega vremena nego i s općom povijesnom okomicom, s bitnim upitima o položaju, mjestu i ulozi kreativne opstojnosti u tronarječnom biću hrvatskoga jezika i kulture. (...) Književnoestetskim pristupom području umjetnosti riječi – kajkavski, čakavski i štokavski uvjet su cjelovitosti korpusa hrvatske književnosti i kulture." (br. 6) U tom smislu časopis povremeno ima rubriku *Kaj & ča*, kroničarsku i obavijesnu, slijedom dugogodišnje suradnje Kajkavskoga spravišča i Čakavskoga sabora.

Osim poezije, u časopisu ima i proze, primjerice ulomak iz romana Denisa Peričića *Netopir i črni ljudi*, te prijevoda kao što je onaj Vladimira Gerića: *W. Shakespeare, Na Sveta tri krala ili kak očete* (br. 4–5).

Više pisaca obrađuje mjesne govore, primjerice: Jalžabeta kraj Ludbrega Đuro Blažek, Kelemena kraj Varaždina ružica Gregurić (br. 4–5), Adamovca i Donje Zeline I. Kalinski (br. 6).

Iz književne su povijesti radovi Tatjane Puškadije-Ribkin o manje poznatim hrvatskokajkavskim pjesmaricama iz 18. i s početka 19. st., iz zbirke rukopisa Hrvatskoga državnoga arhiva (br. 3), radovi sa skupa o Franu Galoviću iz pera Miroslava Šicla, Borisa Senkera, Kalinskoga, Mije Lončarića, Božice Jelušić, Denisa Peričića, Andrije Tomašeka i Jože Skoka (br. 1–2) te Skokov o grabancijaštvu Krležina *Petrice Kerempuha* (br. 4–5).

Povijesni su prinosi Krešimira Regana o srednjovjekovnim gradovima, utvrdama i kaštelima u sjeverozapadnom Hrvatskom zagorju, Zdenka Baloga u povodu 750. obljetnice prve građanske povlastice grada Križevaca (br. 3) i Marka Bedića o Kravarskom i okolici od 13. do kraja 19. st. (br. 6).

Iz zagrebačke kulturne povijesti posebno su zanimljivi i obavijesni radovi Olge Maruševski. Onaj o starim zagrebačkim kavanama počinje spomenom prvoga kavanara 1756., a tematski je smješten u šire ozračje onodobnog društva, kulture i svagdašnjice (br. 1–2). Ne mogu odoljeti da ne spomenem zapisak Antuna Nemčića iz Putositnica (1843.) o "napisima vrh dućana i cimerima zanatlija", po kojima bi inozemni namjernik "prije pomislio, da se u kakvom njemačkom gradu nalazi, nego li u stolnoj varoši Hrvatske", pa da sve to ne usporedim s današnjom egzotikom zagrebačkih ulica. Drugi je pak njezin članak pogled u prošlost Maksimira, u njegov razvitak od biskupske šume do perivojne zamisli biskupâ Maksimilijana Vrhovca i Jurja Haulika, te raščlamba stanja i namjene do danas (br. 3).

O graditeljskim obnovama i opremanju Trakošćana u 19. st. piše Ivan Srča (br. 4–5), a Snježana Pavičić o ikonografiji Tužnoga Krista, sa svjetskim i napose hrvatskim primjerima, grafikama iz Kutine, kipovima iz Kravarskoga, Slavetića, Krapja i Zagreba (br. 6).

Iz crkvene kulturne povijesti tekstovi su Ante Sekulića o pavlinima i njihovim srednjim i visokim učilištima te Ljubice Radović o odgojnom i školskom djelovanju varaždinskih uršulinki u 18. st. (br. 4–5).

Muzikološki su prinosi Rajke Dobronić-Mazzoni o harfistu Venclu Podrazkom, koji je umro 1812. (br. 3), A. Tomašeka o uglazbljenim stihovima Stjepana Draganića, i Ennija Stipčevića o glazbi u Varaždinu u Kukuljevićevo doba (br. 4–5).

Moslavačkim pokladama i Pepelnicom pozabavila se Slavica Moslavac (br. 1–2), a svadbenim običajima u selu Markuševcu kraj Zagreba Tomislav Đurić (br. 6).

Kraće arhivske crtice iz svagdašnjega života objavili su Alojz Jembrih i Ivana Jurčić (br. 4–5).

U časopisu su – uz one preuzete iz drugih edicija – članci o suvremenim umjetnicima: Robertu Wranu B. Jelušić (br. 1–2), Ernestu Fišteru Denisa Peričića (br. 4–5) i Ivanu Antočiću Borisa Vrge (br. 6), te nekrolozi B. Jelušić Boženi Loborec, Vladimira Pernića Josipu Cerovcu (br. 1–2), J. Skoka Vladimiru Malekoviću i Božice Pažur Anđelku Novakoviću (br. 6). Tu su još rubrike kronika i osvrti.

Čitateljima *Marulića* svakako bih preporučio *Kaj*.

T.M.

Rod Krnjakâ

(Svetislav Stjepan Krnjak: Prilozi za proučavanje podrijetla roda Krnjak. *5., prošireno i popravljeno izdanje. Uredio I. Pejić; ctreži: V. Kalamiza; fotografije: M. Pacas; Škorpion, Zagreb, 2003.)*

Vidovićevim, Marčinkovim, Ćurićevim i Kujundžićevim studijama o hrvatskim iranskim korijenima koja je objavio u 4. izdanju *Priloga za proučavanje podrijetla roda Krnjak* (2002.), autor je djelomice naznačio kojim bi se smjerom istraživanja mogla nastaviti, a naša je očekivanja potvrdio u petom, proširenom i dopunjenom izdanju, bogato ilustriranu zemljovidima u više boja, crtežima i fotografijama, opremljenu *Sažetkom* na njemačkom, francuskom i engleskom jeziku, *Literaturom*, *Kazalom imenâ*... U središtu njegovih stručnih promišljanja i nadalje je obitelj Krnjak (prvo poglavlje: *Rod Krnjaka*), odnosno genealogija prastarog hrvatskog roda i njegovih zadruga koje su se nastanile diljem Hrvatske. Toponimi koji u osnovi imaju korijen *ker/kar* pokazuju nam da su mnogi od roda krnjačkoga davno prešli granice svoje domovine i raspršili se po Europi, a ima ih i koji su dospjeli čak do Amerike i Australije – što je, već stoljećima, više-manje poznata hrvatska sudbina! Neki iz toga roda u raznim su djelatnostima dosegli vrsnoću (umjetnici, graditelji, istraživači, vojnici, svećenici, redovnici...), a posebno mjesto u knjizi dobio je rod Krnjakâ iz Dekanovca i Novakovca (v. prilog, te kartu: *Rodoslovlje roda Krnjak /Kernjak/...*), jer iz te loze potječe i pater Svetislav. Nisu rijetka ni prisjećanja na cijelo Međimurje i marne ljude koji su ga stoljećima izgrađivali, a grade ga i danas. Na kraju autor poglavlje nadopunjuje genealogijom roda Krnjakovićâ, srodnikâ K(e)rnjacima.

Čiji su proroci? naslov je drugog poglavlja knjige, s tri Vidovićeve studije koje nas odvode u daleku, pretkršćansku hrvatsku povijest, u kojoj su postojala brojna praplemena našega naroda, među njima, vjerojatno, i rod Krnjakâ. Hrvati stupaju u zajednicu naroda i država obasjanu novom vjerom, kršćanstvom. Kad su se doselili na prostore gdje i danas žive, već su bili kršćani, arijanci. Tada su pokatoličeni, a 681. g. sklopili su s papom Agatonom ugovor u kojem se obvezuju da nikada neće provaljivati u tuđe zemlje, a papa im obećava da će ih zauzvrat Bog štititi; sv. Petar, učenik Kristov, podarit će

im pak pobjedu ako bi drugi narod provalio na njihovo tlo i započeo rat.

Hrvatski zavjetni križ (treće poglavlje) priča je o hrvatskoj kršćanskoj tradiciji koja seže sve do apostolskih vremena, te o jedanaest stoljeća suradnje hrvatske države i Svete Stolice, no istodobno i priča o hrvatskoj obitelji koja se svakodnevno zajednički sastaje i moli oko Zavjetnog križa. Niz homilija, skupljenih s različitih strana, nastalih 1979. g. povodom Branimirove godine, slavljene diljem Hrvatske, svojevrsna su obnova naše vjere, ali i više: prisjećanje na davne početke kada smo stúpali u krilo majke Crkve, čija su načela jednakosti među narodima, demokratičnosti i tolerancije pomogla malom hrvatskom narodu da se na vjetrometini interesâ velikih nacija održi i pritom sačuva svoju raznoliku baštinu, starinu, posebnost kulturnu, jezičnu i političku. Štoviše, ta ista je Crkva, kako ističe biskup dr. Mile Bogović, još davne 1248. uvrstila hrvatski jezik među sakralne jezike, te su Hrvati tako dobili povlasticu da se u bogoslužju mogu koristiti svojim jezikom, što je presedan u kršćanskom katoličkom svijetu.

Četvrto poglavlje knjige *Papa vas grli i prima* govori o tome da je kršćanstvo zalog i naše državnosti, a vraća nas u nedavnu 1979. i proslavu Branimirove godine u Rimu, kad je sadašnji papa Ivan Pavao II. (fra Svetislav ga naziva Bjelohrvatom iz Poljske), pozdravljajući na hrvatskom jeziku brojne hrvatske hodočasnike s njihovim pastirima (biskupima), 30. travnja potvrdio i obnovio savez svoga prethodnika pape Ivana VIII. s knezom Branimirom, sklopljen 879. g. Za svakog su Hrvata dirljive papine riječi s kraja propovijedi, koje ćemo dugo pamtiti: "Papa vas voli, papa vas grli i prima, papa vas blagoslivlje!" Stvarno: "u pamćenju Rimske crkve zapisani smo zlatnim slovima", kako je u vrlo dojmljivu govoru istoga dana uvečer rekao don Živko Kustić u Hrvatskom zavodu sv. Jeronima na Tiberu.

Bilo bi svakako poželjnim posebno, u obliku knjižice, otisnuti treće i četvrto poglavlje, o Hrvatskom zavjetnom križu i proslavi Branimirove godine, ne samo zbog vjeronaučnih potreba nego i zbog prešućivanja istine, jer ni dan-danas nismo svjesni blagotvornih duhovnih strujanja tih kasnih sedamdesetih godina prošloga stoljeća, koja je pokrenula upravo Crkva. 1991., kad nam je bilo najteže i kad su se moćnici svijeta kolebali da li da nam pomognu ili nas prepuste sili, na blagoslov se, tko zna koji put u našoj dugoj povijesti, podigla zaštitnička ruka Petrova nasljednika.

Nacija je obitelj obiteljî, već je više od dva desetljeća polazna misao ovom povjesniku, franjevca i Bjelovarčaninu, u njegovim istraživanjima, u kojima on jasno zastupa tezu o hrvatskim iranskim korijenima, slično Miji N. Ćuriću, Mirku Vidoviću i Mati Marčinku. No česti su njegovi subesjednici i drugi hrvatski kulturni djelatnici i intelektualci: N. Kujundžić, Z. Bartolić, R. Grgec, Mile Bogović... Na kraju, nameće nam se misao: nije li skup takvih mikropovijesnih studija prava povijest jednoga naroda?

Ilija Pejić

Apokalipsa po Arapoviću

(Borislav Arapović: *Gog i Magog hrvatski*, izd. Društvo hrvatskih književnika Herceg-Bosne, Mostar, 2004.)

Akademik Borislav Arapović nakon nekoliko se zbirki pjesama: *Iz noćnog dnevnika* (1989.), *Tamnionik* (1991.), *Kamenopis* (1993.), čitateljskoj javnosti predstavio i kao prozni pisac. Njegov prozni prvijenac *Gog i Magog hrvatski* zbirka je od jedanaest proturatnih novela, kojima je pridodano i jedanaest pjesama. No u Arapovića lirsko i epsko ne supostoje samo izvanjski, već se epska vizija rađa iz lirske, da bi ponovo zamrla u lirskom. Njegova lirika izrasla je iz napetosti između *očaja i vapaja* (tako je i naslovio zbirku svojih pjesama ili – kako voli reći i pisati – stihoveza, objavljenih u SAD-u). Arapovićevo lirsko pero, "vođeno senzibilitetom pjesnika, vizionara i proroka" (B. Aviani i J. Tabak), ocrtava (tu riječ valja uzeti doslovno, jer Arapovićeve pjesme imaju vrlo izraženu prostornu organizaciju) svoje stihove luđačkim vrtlogom riječi. Upravo taj vrtlog prerasta u epsku viziju "posvemašnjeg rasapa (anti)ratne europske i svjetske civilizacije" (Z. Kordić). U Arapovićevim se novelama taj rasap zrcali u posvemašnjem rasulu sintaktičke strukture.

Rečenice se rastapaju u morfeme, a morfemi u foneme. Ostaje samo goli zvuk, hladan i mučan, i sam često nestajući u muku. Čak i u onim novelama u kojima se čini da se autor primiče sintaksi svog zemljaka, "Homera Balkana", Ive Andrića, dolazi do rečeničnog rastakanja: *kriknuh!!!!!!! sunuh ... jurnuh* ------...

Arapovićev jezični ludizam ne ocrtava pjesničku zaigranost. Autor nije, poput svojih zapadnih kolega (inače, živi u Stockholmu), opsjednut svojom fikcijom, niti mu je proza narcisoidno zagledana u samu sebe. Ona prije raskrinkava zlo, a luđački je vrtlog riječi izvorno adamovski pokušaj imenovanja stvarnosti, mučan zadatak što ga Bog zadade sinovima ljudskim:

A tu nema nema tu ni kraja ni početka ni sukladnih grafema – a trebalo bi neko pismo pismo neko trodimenzionalno i pismo i neki morfemi morfemi morfijski morbidni bijesni umreženi u neke lekseme nekog izričaja letalnog jezika nekoga nama nepoznatog i u njemu neologizmi cijnklaični i sintagme kaustično akustične ne linearne nego nekim paraparadigmama paratekstualno prepletene ...

Stoga i ne čudi što se Arapović u pokušaju imenovanja zla koristi rastočenim rečenicama i riječima. Svjestan je da se njegova rodna gruda nalazi u *kandžama Goga i Magoga,* pa taj biblijski motiv najbolje dočarava zbirku, nekako je žanrovski određujući.

Gog i Magog u biblijskim se spisima spominju u knjizi proroka Ezekijela i u *Otkrivenju*: u prvoj ondje gdje se Ezekijel približava apokaliptičkoj literaturi, kamo ih pak u potpunosti smješta spominjanje u knjizi *Otkrivenja*. Stoga su Gog i Magog postali tipovi barbarskog osvajača koji donosi konačnu kušnju. *A kad se navrši tisuću godina, sotona će iz svog zatvora biti pušten: izići će zavesti narode sa četiri kraja zemlje, Goga i Magoga....* (Otk 20, 7,8)

Na tom bismo tragu mogli reći kako Arapović svojom zbirkom *Gog i Magog hrvatski* u našu književnost unosi nov prozni izričaj, slobodno možemo reći – arapovićevsku postmodernu apokalipsu, koja u potpunosti rastvara krležijansku epsku viziju *hrvatskoga boga Marsa*.

Tako recenzent zbirke Zdravko Kordić primjećuje kako autor svojom prozom "uranja u mitsku prošlost (i bilost) koja postaje omniprezentnom u sadanjim odnosima snaga. Začudno razvija nerazvidnost Zapada u *balkanskoj krčmi Sada i Ovdje* (...) Europa i Zapad skamenjeni nad tim mirisom, nad tamnim razvalinama zločina – šute."

Pred nam je dakle knjiga koja zacijelo mnogo točnije nego povijesne knjige (ne vjeruju ljudi uzalud više Homeru negoli Herodotu!) ocrtava zlo

jednog vremena, zlo koje se poput *Goga i Magoga* proteže našom civilizacijom.

Krešimir Šimić

Hrvati u Germanicumu

(Stjepan Sirovec: *Hrvati i Germanicum*. Izd. FTI Družbe Isusove u Zagrebu i Hrvatski povijesni institut u Beču, Zagreb 2004., str. 226)

Najstarije i najuglednije rimsko papinsko sveučilište Gregoriana proslavilo je 2001. godine jubilej 450-godišnjice svojega osnutka, a godinu dana kasnije proslavio je takav jubilej i kolegij Germanicum-Hungaricum u Rimu. Brojni su Hrvati tijekom ta četiri i pol stoljeća bili pitomci Germanicuma, a na Gregoriani postigli bakalaureate, magisterije i doktorate iz teoloških, filozofskih, pravnih ili socijalnih znanosti. Navedeni jubileji potakli su svećenika zagrebačke nadbiskupije prof. dr. Stjepana Sirovca, koji je i sam kao pitomac Germanicuma magistrirao i doktorirao na Gregoriani (s područja moralne teologije), da prouči povijest tih dviju značajnih i zaslužnih ustanova koje su zadužile Crkvu u Hrvata i cijelu Katoličku Crkvu.

U uvodnoj riječi svog znanstvenog djela autor skromno priznaje da ono nije "ni izdaleka cjelovito i iscrpno", ali ipak izražava nadu da će "i ovakovo" biti zanimljivo našoj crkvenoj i društvenoj javnosti.

Na početku povijesnog prikaza Germanicuma autor odaje priznanje njegovu višegodišnjem rektoru, isusovcu p. Andreasu Steinhuberu, kasnijem kardinalu, čije je životno djelo, dvotomna "Povijest kolegija Germanikum-Hungarikum u Rimu", nezaobilazno za proučavanje povijesti tog zavoda. Steinhuberovi pitomci bili su također Josip Stadler i Josip Lang (za obojicu se danas vodi postupak beatifikacije), te su ostali s njim u pismenoj vezi sve do njegove smrti 1907. godine.

Germanicum je, na prijedlog sv. Ignacija Lojolskog, utemeljio papa Julije III. 31. kolovoza 1552., a papa Grgur XIII. spojio je 1580. s Germanicumom zavod Hungaricum. Četiri godine kasnije isti papa propisuje "Regulae communes" o primanju pitomaca, disciplini u zavodu, te o pravima i dužnostima rektora i ekonoma kuće.

Autor prati povijest i život Germanicuma tijekom sljedećih stoljeća i navodi znamenite Hrvate koji su u to vrijeme bili pitomci. Tako među germaničarima XIX. stoljeća nalazimo Jurja Žerjavića, kasnijeg nadbiskupa vrhbosanskog Josipa Stadlera, kasnijeg biskupa senjskog Roka Vučića, budućeg pomoćnog biskupa đakovačkog i dvaput kapitularnog vikara (1905. – 1910. i 1916 – 1920.) Anđelka Voršaka, budućega pomoćnog biskupa zagrebačkog Josipa Langa, te Josipa Volovića, Josipa Lončarića i Franju Salisa, kasnijega pomoćnog biskupa zagrebačkog i generalnog vikara "sede impedita" 1946. – 1954. godine.

U XX. stoljeću poznati su Hrvati germaničari Josip Edgar Leopold (prior Kartuzije Pleterje), Josip Srebrnić (biskup krčki), Josip Carević (biskup dubrovački), pa znanstvenici Andrija Živković, Josip Marić, Dragutin Kniewald, Stjepan Zimmermann, Stjepan Sakač, i, dakako – najglasovitiji – kardinali bl. Alojzije Stepinac i Franjo Šeper. Navedeni su i hrvatski germaničari najnovijeg vremena. Prema statistikama, u razdoblju od 1552. do 2002. godine ukupno je bilo 309 hrvatskih germaničara, od toga dvojica kardinala (Stepinac i Šeper), trojica nadbiskupa (Stadler, Burić i Devčić), te dvadesetšestorica što rezidencijalnih, što pomoćnih biskupa.

Germanicum je do danas imao osamdesetoricu rektora – sve iz Družbe Isusove; uz već spomenutog Steinhubera, istaknuo bih p. Schaschinga, rektora 1966. – 1969., kojeg sam osobno poznavao: bio je divan čovjek i svećenik, istinski prijatelj svojih pitomaca.

U poglavlju o "Zagrebačkim germaničarima na glasu svetosti" autor na prvome mjestu spominje mučenika za jedinstvo Crkve i vjernost papi – Marka Križevčanina. Blaženim ga je proglasio papa sv. Pio X. 1905. godine u nazočnosti zagrebačkog nadbiskupa Jurja Posilovića, križevačkog biskupa Julija Drohobeckog i brojnih hrvatskih hodočasnika, a svetim Ivan Pavao II 1995. godine u Košicama. Alojzija Stepinca, zagrebačkog nadbiskupa i kardinala, također progonjenog zbog nepokolebive vjernosti Kristovu namjesniku, proglasio je blaženim papa Ivan Pavao II. na Mariji Bistrici 1998. godine. Za prvog vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera vodi se biskupijski postupak radi proglašenja blaženim, koji je pokrenuo današnji vrhbosanski metropolit, kardinal Vinko Puljić. Postupak za beatifikaciju biskupa Josipa Langa (1857. – 1924.) pokrenuo je bl. Alojzije Stepinac. Crkveno sudište u Zagrebu, pod predsjedanjem biskupa dr. Josipa Lacha, završilo je dijecezanski postupak i sve spise uputilo u Rim nadležnoj kongregaciji.

Među znamenitim hrvatskim germaničarima XX. stoljeća autor ističe dubrovačkog biskupa Josipa Carevića (kojeg su komunisti 1945. godine mučili i ubili bez suda), biskupa Franju Salisa (1872. – 1967.), kardinala Franju Šepera (1905. – 1981.), zagrebačkog nadbiskupa, istaknutog sudionika II. Vatikanskog koncila i pročelnika Kongregacije za nauk vjere, te biskupa Đuru Kokšu (1922-1998.)

Danas ima pedesetak živih hrvatskih germaničara.

Među prilozima knjizi valja osobito istaknuti govor pape Ivana Pavla II sudionicima proslave 450. obljetnice Germanicuma (28. 10. 2002.) i homiliju kardinala Bozanića na sastanku bivših pitomaca u Zagrebu 7. srpnja 2003.

Iza popisa literature i osobnih imena slijedi treći dio knjige, napisan na njemačkom jeziku, pod naslovom "Die Kroaten Germaniker".

Knjiga je obogaćena brojnim slikama i fotografijama.

Stanislav Vitković

Novi "Tkalčić"

(*Tkalčić*, godišnjak Društva za povjesnicu zagrebačke nadbiskupije, br. 7., Zagreb 2003., str. 648)

U ožujku 2004. godine tiskan je "Tkalčić" br. 7/2003., koji kao glavni urednik potpisuje dr. Stjepan Razum,.

U "Riječi pokrovitelja" kardinal Bozanić ističe da je zagrebačka nadbiskupija zakoračila u ozbiljnu pripremu svoje Druge sinode koja želi u promišljanje o poslanju te nadbiskupije u suvremenom svijetu uključiti sve njezine članove. "U tom događanju", ističe kardinal Bozanić, "svoje mjesto imaju i crkveni povjesničari koji svojim povjesničkim djelima osvjetljuju našu kako daljnju, tako i blizu prošlost. Pomoću njihovih djela možemo bolje razumjeti povijesni tijek, te u njemu ovo naše vrijeme i naše pothvate."

Godišnjak, napominje pokrovitelj Društva, sadržajno obuhvaća širok povijesni raspon od prvih pisanih spomena do najnovijeg vremena.

Pod naslovom "Sisačka biskupija, sada zagrebačka" objavljuje se prvi put u hrvatskom prijevodu s latinskoga povijest Sisačke biskupije, Daniela Farlatija, objavljena 1775. godine u petom svesku djela "Sveti Ilirik".

Miroslav Akmadža svojim izvornim znanstvenim radom "Staleško društvo svećenika Hrvatske u službi komunističkog režima" uvodi čitatelje u razdoblje nakon završetka II. svjetskog rata, kada jugoslavenski totalitarni komunistički režim pokušava Katoličku Crkvu staviti pod svoj nadzor i postupno je odvojiti od Rima, da bi postala njegovom poslušnom sluškinjom. Kad represivne mjere protiv biskupâ, svećenikâ, redovništva i zauzetih vjernika nisu polučile željene rezultate, komunistički vlastodršci pokrenuli su akciju osnivanja staleških društava katoličkih svećenika, radi razbijanja jedinstva u redovima Katoličke Crkve. Doduše, ta svećenička udruženja nisu bila originalan jugoslavenski recept; bezbožni režimi osnivali su ih i u Mađarskoj, Čehoslovačkoj i Poljskoj, pod raznim zvučnim imenima, ali s istom svrhom stavljanja Crkve pod nadzor režima i, na dulji rok, osnivanja "narodnih crkov", odvojenih od Rima. Sjetimo se samo onog što su kiparu Meštroviću priznali komunistički vlastodršci: "Da se Stepinac samo htio odvojiti od Rima, mi bismo ga do neba uzdigli!"

Svećenička udruženja osnivala je Udba preko vjerskih komisija, učlanjujući u njih najprije svećenike sudionike i simpatizere NOP-a, a zatim one koji su bili u zatvorima kao politički zatvorenici (naravno, zauzvrat su bili odmah pušteni iz zatvora i rehabilitirani), pa svećenike koje su ucjenjivali zbog njihovih sklonosti ili "tajnih grijeha", neprihvatljivih za svećeničko zvanje. Dio svećenika bio je privučen u udruženje i raznim povlasticama, socijalnim i zdravstvenim osiguranjem, oslobađanjem od poreza, novčanom pomoći, osiguranim mirovinama i sl.

Udruženje nije imalo nikakove samostalnosti u radu, nego je potpuno ovisilo o Komisiji za vjerska pitanja, po čijim se smjernicama u svemu ravnalo. Najviše uspjeha imalo je među bosanskim i hercegovačkim franjevcima, koji su se masovno učlanjivali, a pridružio im se samo manji broj dijecezanskih svećenika u Bosni, dok u Hercegovini nijedan biskupijski svećenik nije ušao u udruženje. Dosta udruženjaša okupilo se i u Sloveniji.

Biskupi u Hrvatskoj pružili su veliki otpor osnivanju udruženjâ i, uz potporu Svete Stolice, donijeli odluku kojom se svećenicima zabranjuje članstvo u njima ("non licet"). Udruženje u Hrvatskoj nije nikada uspjelo omasoviti svoje članstvo, premda ga je komunistička vlast obilno podupirala novcem i davanjem raznih povlastica. Istodobno, vršio se svakovsrni pritisak na svećenke koji se nisu htjeli učlaniti; pozivalo ih se na saslušanja, globilo, oporezivalo preko mjere, plijenila im se imovina... I na biskupe vršilo se pritisak, tražeći od njih da odobre udruženje ili da barem ne priječe svećenicima učlanjivanje. I pomoćni biskupi zagrebački dr. Franjo Salis i dr. Josip Lach pozivani su na saslušanja, prekršajno kažnjavani, napadani obilazeći nadbiskupiju. Štoviše, komunistički je režim pokušao ih je nečasnim manevrima ukloniti s uprave nadbiskupije i dovesti na njihovo mjesto nekog "kooperativnijeg" prelata koji se neće protiviti svećeničkim udruženjima.

Najodlučniji protivnik svećeničkih udruženja bio je bez sumnje bl. Alojzije Stepinac, koji ih je nazivao "čistom izraslinom pakla, da se razbije Crkva Božja". Preko biskupa Lacha, koji ga je posjećivao u Lepoglavi i Krašiću, a i preko pisama drugim biskupima, Stepinac je tražio da se svećenike udruženjaše suspendira, a bude li pokušaja osnivanja tobožnje "narodne crkve", odvojene od Pape, treba "bez milosrđa mačem izopćenja odsjeći trulež sa zdravog stabla Crkve". Jednak stav imao je i kardinal Šeper, kasniji pročelnik Kongregacije za nauk vjere, koji je oštro osudio osnutak TDKS-a 1977. godine.

Zahvaljujući čvrstu stavu katoličkog episkopata, u Hrvatskoj je udruženje ostalo ograničeno na manji broj članova. Premda su među njima bila i nekolicina intelektualno jačih svećenika (dr. Juraj Paša, Živko Kustić, dr. Franjo Didović, Zlatko Latković), njihov je utjecaj na kler bio minimalan, a narod Božji nije ih nikada prihvatio, nazivajući ih "partijskim svećenicima", "popovskim sindikatom" i slično. Episkopat je bio složan u osudi i zabrani udruženja, a razlike su postojale samo u nijansama, više *quoad modam* nego *quoad rem*.

Sve u svemu, svećenička udruženja nisu opravdala nade koje su u njih polagali njihovi komunistički poslodavci i pokrovitelji. No, oni su ipak održali obećanja koja su im dali što se tiče povlastica i novčane pomoći. Nikada nisu uspjeli postići ni kod Svete Stolice, ni kod domaćeg episkopata da odobre svećenička udruženja. (Zanimljivo je da su neki bivši (!?) udruženjaši kasnije dobili čak i neka crkvena odličja, no tada nisu više bili na životu ni bl. Alojzije ni kardinal Šeper). Nakon uspostave diplomatskih odnosa između Jugoslavije i Svete Stolice, udruženja su se tiho ugasila. 1977. godine osnovan je, opet pod zaštitom Komisije za vjerska pitanja, TDKS; no, to je priča za sebe.

Drugi izvorni znanstveni rad Miroslava Akmadže govori o "Politici državnih vlasti prema vjerskim školama u zagrebačkoj nadbiskupiji 1945. – 1966. godine".

Opširan izvorni znanstveni rad urednika "Tkalčića" dr. Stjepana Razuma informira čitatelje o popisu svećenika zagrebačke biskupije iz 1501. godine. Biskupija je u to vrijeme imala preko 800 svećenika.

U ovom broju "Tkalčića" svojim vrijednim prilozima sudjeluju još Hrvoje Petrić, Lojzo Buturac, dr. Ivan Mirnik, s. Edith Budin, Mirela Slukan Altić, te, prikazima knjiga , dr. Agneza Szabo, Josip Barbarić, Hrvoje Petrić, kao i akademik Ante Sekulić, čiji bih prikaz "Općeg religijskog leksikona" istakao kao posebno zanimljiv.

Stanislav Vitković

Vijesti

U povodu 80. obljetnice djelovanja Udruge Bokeljâ, u Preporodnoj dvorani HAZU 13. II. 2004. koncertno je izvedena glazbena tragedija "Fedra" na libreto skladatelja *Ivana Brkanovića,,* a prema istoimenoj drami *Jeana Racinea* u prijevodu *Tomislava Prpića*, jednoga od naših najboljih prevodilaca i dugogodišnjega člana HKD-a sv. Jeronima.

* * *

U Punta Arenasu (Čile) bit će postavljeno poprsje *Marka Marulića*.

* * *

"Zvona", br. 2/2004, donose prikaz "Marulića" 1/2004 i odlomak pjesme "Mistik" *Josipa Sanka Rabara* iz toga broja.

* * *

"La Croix" od 7. III. 2004. donosi članak *Françoisa d'Alançona* o umorenom srpskom premijeru *Zoranu Đinđiću*, pod naslovom "Zoran Djindjic, le dernier des héros serbes" (Z. Đ., posljednji od srpskih heroja).

* * *

U Zagrebu je 18. III. 2004. umro akademik *Lovro Županović*, naš suradnik.

* * *

Na mjesečnoj tribini HKDPD-a *Pavao Jurišić* govorio je o nadbiskupu *Josipu Stadleru*, koji je prije odlaska u Sarajevo bio član HKD-a sv. Jeronima.

* * *

Na tribini MH predstavljena je 9. III. 2004. knjiga *Joška Radice* "Sve naše Dakse", o kojoj su uz autora govorili *Igor Zidić*, *Trpimir Macan* i dr., a 17. III. knjiga *Nevenke Nekić* "Uspomene iz Slovačke", uza sudjelovanje autorice, te *Zlatka Jevka*, *S. Sučića* i dr.

* * *

Papinsko je vijeće za kulturu pod presjedanjem kardinala *Pouparda* donijelo sedam prijedloga za djelovanje i evangelizaciju u okružju naše civilizacije, u kojoj je sve manje bojovnog ateizma ali i sve više indiferentizma i praktičnoga bezvjerja. Kršćani i u toj situaciji moraju tragati za istinom, dobrotom i ljepotom te ne uzmicati pred valovima skepticizma, sekularizma i liberalnog fundamentalizma, nego otkrivati bezvjercima puninu humanizma sadržanu u Kristovoj poruci.

* * *

U Zagrebu je 20. III. 2004. u 100. godini života umro biskup *Joakim Segedi*, suradnik i član HKD-a sv. Jeronima, nakon što je tri dana prije smrti imenovan nadbiskupom "ad personam". Njegovu posljednjem ispraćaju iz Križevaca u Ruski Krstur (gdje je pokopan) prisustvovao je u ime svetojeronimskoga društva dr. Stanislav Vitković.

* * *

U Hrvatskom iseljeničkom zborniku za 2004. *Željko Holjevac* objavljuje članak o našemu uglednom članu i istaknutom katoličkom laiku *Mati Ujeviću*, pod naslovom "Leksikograf Ujević i gradišćanski Hrvati".

* * *

Gradišćanske "Hrvatske novine" od 19. III. 2004. donose članak "*Domagoj Petrić* – zamjenik ravnatelja HMI". *Branko Stapar Agramer* piše kako je blizu Trenčina našao hrvatski križ "krajputaš", razbijen ondje, i kako je on, zahvaljujući veleposlanici gđi *Gustović* i veleposlanstvu RH, restauriran i postavljen na istom mjestu gdje se nekad nalazio. Uredništvo donosi članak o odvjetniku generala *Gotovine*, američkom Hrvatu *Luki Mišetiću*.

* * *

Hrv. radio (II. program) emitirao je reprizu radio-drame *Stanislava Pejkovića* "Lopovski preljub", a 3. III. 2004. radio-dramu "Pikova drama" (*Čajkovski-Puškin*; prev. *T. Prpić*).

* * *

U "Republici", br. 3/2004, *Ružica Pšihistal* piše o *Marulićevoj* "Davidijadi" u tekstu pod naslovom "Davidijada u alegorijskom ključu".

* * *

Za novoga predsjednika poljske BK izabran je nadbiskup *Jozef Michalik*.

* * *

Francuski episkopat, na čelu sa *Georgesom Pontierom*, kritički se osvrće na *Gibsonov* film "Muka" zbog odvajanja Kristove muke od uskrsne poruke, dok u dnevniku "La Croix" *Jean Delumeau* u razgovoru s *Nicolasom Senezeom* izražava bojazan da bi tkogod, gledajući taj film, mogao kršćanstvo poistovjetiti sa sadizmom i s pretkoncilskom teologijom "otkupa" od istočnoga grijeha.

* * *

U "La Croix" od 19. III. 2004. *François d'Alançon* prikazuje situaciju na Kosovu u članku "Les Albanais chassent les derniers Serbes" (Albanci izgone posljednje Srbe). Napominjemo da nam se čini kako je i taj članak intoniran s naglaskom na albanskim brutalnostima, bez obzira na prethodne srpske. Uostalom, i članak o *Gibsonovu* filmu u istom listu sličan je reakciji "liberalâ" u Hrvatskoj, koji taj film proglašavaju, npr., "sadomazohističkom pornografijom za antisemite".

* * *

U Dubravama kraj Brčkog održana je 27. III. 2004. tribina u čast *Augustina Augustinovića*, franjevca koji je veći dio svojih knjiga objavio u Venezueli.

* * *

31. III. 2004. otvorena je u zagrebačkoj Gradskoj knjižnici izložba "Hrvatski molitvenici", priređena

prema koncepciji *Željka Vegha*. Istoga dana DHK je u svojim prostorijama u Zagrebu predstavilo knjigu *Bore Pavlovića* "Ugodna pripovijest".

* * *

U Zagrebu je 30. III. 2004. umro suradnik "Marulića" *Slavko Eseš*.

* * *

Radio Vatikan je 29. III. 2004. emitirao prikaz jeronimske književne večeri od 25. III., na kojoj je *Radovan Grgec* govorio o svetoj i svjetovnoj Hrvatskoj. Taj prikaz donijela je i IKA od 31. III. te uskrsni Glas Koncila.

* * *

Pod pokroviteljstvom Hrvatske matice iseljenika upriličen je hommage velikomu hrvatskom pjesniku iz Bosne *Musi Ćazimu Ćatiću*, a u organizaciji Hrvatskog slova održano je predavanje o *Ivani Brlić-Mažuranić* (1874. – 1936.).

* * *

Od 9. do 17. listopada 2004. održat će se u Bangkoku svjetski kongres UCIP-a s temom "Kulturni i religijski pluralizam – izazov medijima".

* * *

U Parizu je objavljena knjiga "Sarajevo, mon amour" (Sarajevo, ljubavi moja) *Jovana Divjaka*, srpskoga generala koji se pridružio Bošnjacima.

* * *

U "Školskim novinama" od 6. IV. 2004. *Ivan Rodić* donosi prikaz jeronimske knjige *Stanke Pavune* "Štikleci novozagrebečki".

* * *

"Vjesnik" od 7. IV. 2004. donosi kratke prikaze "Ugodne pripovijesti" *Bore Pavlovića* i uprizorenja *Šnajderova* "Petog evanđelja" po romanu Ilije Jakovljevića "Konclogor na Savi", te prikaz dodjele priznanja *Dubravki Sesar* u Pragu.

* * *

"Hrvatsko slovo" od 9. IV. 2004. donosi prikaz zbirke *Mirka Kovačevića* "Zagasite sretnosti" iz pera *Marijana Majstorovića*, prikaz knjige *Josipa Štajduhara* "Moje uspomene iz Malih Draga" iz pera *Ivana Brajdića* i članak *Marijana Krmpotića* "Je li Anićev rječnik hrvatski?" te pregršt pjesama *Marije od Presvetoga Srca (Anke Petričević)*.

* * *

U "Pramenu", listu slovačke manjine u Hrvatskoj, *Zlatko Jevak* objavljuje nekrolog o *Stjepanu Pačariću*.

* * *

U Španjolskoj je u prijevodu objavljena knjiga *Ivana Goluba* "El ultimo dia de la creación", a prije toga i "El Peregrino" (Hodočasnik), dok mu je još 1998. na njemačkom izašla knjiga "Ich suche Dein Antlitz" (Čežnja za licem), koja je na slovenski prevedena pod naslovom "Hrepenjenje po obličju".

* * *

Walter Olson u "Imprimis", br. 3/2004, objavljuje sažetak svojega referata "The Threat from Lawyers" (Opasnost od pravnika).

* * *

Za novoga rektora Gregoriane izabran je *G. Ghirlando,* DI.

* * *

Sandra-Viktorija Antić objavila je u uskrsnom "Nedjeljnom vjesniku" članak o Pasionskoj baštini 2004.

* * *

U listu "La Croix" od 7. IV. 2004. *Ariane de Jong* piše, o "neuhvatljivosti" *Radovana Karadžića*, a *François Ernenwein* objavljuje članak "Une démocratie participative" (Participativna demokracija) o demokraciji u kakvoj građani doista mogu aktivno sudjelovati.

* * *

"Vjesnik" od 13. IV. 2004. piše o rehabilitaciji novinara *Tiasa Mortigjije*, kojega su partizani ubili 1947. Broj od 17. IV. 2004. donosi članak *Mire Jurković* o pripremama za 14. *Marulićeve* dane, pod naslovom "Marulićev trag u Srednjoj Europi", i članak o pripremi proslave 300. obljetnice rođenja *Andrije Kačića Miošića* početkom listopada 2004.

* * *

Početkom travnja 2004. nadbiskup Sidneya *George Pell* javno je zahvalio *Melu Gibsonu* za njegov film "Muka Kristova". Istodobno talijanski tisak piše o velikom uspjehu toga filma u Italiji.

* * *

U god. 2004. objavljen je u izdanju "Školske knjige" i u redakciji *Dunje Detoni-Dujmić* "Leksikon svjetske književnosti (Djela)". Svakako je to vrijedan informativni prikaz s toga područja. Ipak, začuđuje što su iz leksikona izostala mnoga vrijedna djela kršćanskoga nadahnuća, univerzalno poznata i priznata (npr. "Satenska cipelica" *Paula Claudela*, "Dnevnik seoskoga župnika" *Georgesa Bernanosa*, ili neka djela *G. K. Chestertona*, *G. Papinija*, *Flannery O'Connor*...). Inače, u "Leksikonu stranih pisaca" uglavnom su svi ti pisci spomenuti. Nedostatak informacija o kršćanskoj, odn. književnosti kršćanskoga nadahnuća, naročito onoj u XX. stoljeću, osjeća se već odavno u hrvatskoj literarnoj kritici, čak i kod prilično informiranih kritičara, pa dok je to u doba jugoslavenskoga komunističkog totalitarizma bilo razumljivo, ako i ne opravdano, nakon rušenja komunističkoga sustava pomalo je iznenađujuće. Iznenađuje u ovom leksikonu i "podzastupljenost" znanstvenofantastičnog žanra (čak nema ni jednog djela *Stanislava Lema*, o *Philipu K. Dicku* i inima da i ne govorimo), a valja primijetiti i da je od tzv. književnosti za djecu, uz djela poput "Petra Pana", "Alice u zemlji čudesa" i "Malog princa" (o Harryju Potteru da i ne govorimo), trebalo naći mjesta i za

roman *Michaela Endea* "Priča bez kraja". Uz *Dunju Detoni* članovi uredništva i izvršni urednici leksikona su: *Sonja Bašić, Aleksandar Flaker, Krešimir Nemec, Ivo Vidan, Vladimir Vratović, Mate Zorić, Viktor Žmegač, Gabrijela Vidan* itd., dok su recenzenti bili *Zoran Kravar, Tonko Maroević* i *Dubravka Oraić*. Istini za volju, slični nedostaci nalaze se u većoj ili manjoj mjeri i u drugim sličnim edicijama, a pogotovo u leksikonima i enciklopedijama. Svesci *Ujevićeve* Enciklopedije i Minervina leksikona, objavljeni prije mnogo desetljeća, još nas i danas zadivljuju svojom relativnom objektivnošću i za ono vrijeme velikom obuhvatnošću.

* * *

Iz vjerskoga i profanoga dnevnoga tiska saznajemo da je Internacionalna liga humanistâ predložila, uz posebnu studiju i film, banjalučkoga biskupa *Franju Komaricu* za ovogodišnju Nobelovu nagradu za mir. Iz časopia "Famiglia cristiana" pak saznajemo da je priznanje "Guido Carletti" ove godine primio njihov novinar *Alberto Bobbio*.

* * *

"Famiglia cristiana", br. 17/2004, donosi članak *Paola Perazzola* o nedavno objavljenom talijanskom prijevodu knjige *Borislava Pekića* "Vrijeme čudesa".

* * *

U "Hrvatskom slovu" od 30. IV. 2004. objavljeno je u prijevodu *Nikice Talana* nekoliko pjesama *Francisca Luisa Amara*.

* * *

Biskupom Rancague u Čileu imenovan je dosadašnji pomoćni čileanski biskup *Aleksandar Goić Karmelić*.

* * *

"Katolički tjednik" od 2. V. 2004. donosi razgovor *Ivana Kaleba* s nogometašem *Ivanom Bošnjakom*, koji kaže da otkad zna za sebe, zna i moliti te da ide na misu kad god može.

* * *

21. IV. 2004. predstavljena je, u sklopu "Marulićevih dana" u Splitu, nova knjiga *Mladena Parlova* "Speculum virtutis: *Marko Marulić* i njegova teološko-duhovna misao".

* * *

U "Školskim novinama" od 4. V. objavljen je kratak prikaz "Marulića" 2/2004.

* * *

U dnevniku "La Croix" od 3. V. *Ariane Gigon-Bormann* piše o maloj Švicarskoj i njezinu euroskepticizmu u pogledu Europske unije.

* * *

"Hrvatsko slovo" od 7. V. objavljuje članak *Nikice Bićanića* o svibanjskim senjskim žrtvama jugoslavenskih žandara god. 1937. U istom broju objavljena je i poema *Zlatka Tomičića* "Bosno moja, moje milovanje".

* * *

10. V. 2004. umro je poznati gradišćanski Hrvat, naš suradnik, benediktinac *Augustin Blazović*, rođen u Frankanavi.

* * *

"Književni krug Split" objavio je "Colloquia Maruliana XIII", s marulološkim prilozima *Ive* Frangeša, *Mirka Tomasovića, Ivana Bodružića, Branka Jozića, Nenada Jovanovića, Bratislava Lučina, Charlesa Bénéa* i dr. Tu su i obrazloženja dodjele nagrada "Judita" (*Nikoli Batušiću*), "Davidias" (za "Studia Croatica" iz Buenos Airesa) i "Slavić" (*Francu Rotteru* iz Gradišća).

* * *

Kako je potvrdio pukovnik *Elmar Theodor Mader*, ni ubuduće se u papinsku Švicarsku gardu neće moći regrutirati žene.

* * *

15. V. završen je u Hvaru festival radio-drame "Prix *Marulić*".

* * *

Časopis "Inside the Vatican" izabrao je *Mela Gibsona*, autora filma "Muka Isusa Krista", za čovjeka godine 2003.

* * *

Udruga đaka Franjevačke klasične gimnazije u Visokom organizirala je 15. V. u Zagrebu okrugli stol s temom: "Hrvati u BiH i Hrvatska".

* * *

Anđelko Mijatović održao je u HKDPD-u predavanje "Hrvatski križni put 1945.".

* * *

"Vjesnik biskupa Langa", br. 107–108/2004, prenosi iz "Danice 2003", svjedočanstvo *Radovana Grgeca* o *Josipu Langu*.

* * *

"Herder Korrespondenz", br. 5/2004, objavljuje članak *Patricka Dodlingera* "Was sind eigentlich Mariaerscheinungen?" (Što su zapravo Gospina ukazanja?) i članak *Petera Hasenberga* "*Tolkiens* Bibel" (Tolkienova Biblija).

* * *

Četrdeset dvije godine nakon što je herojski položila život za svoje četvrto dijete, *Gianna Beretta Molla* 16. je svibnja 2004. kanonizirana u Rimu od pape Ivana Pavla II., pa je tako *Pietro Molla* u 92. godini života dočekao da mu supruga bude proglašena svetom.

* * *

U Zagrebu je u 65. godini života 20. V. 2004. umro *Dubravko Horvatić*, jedan od najdarovitijih suvremenih hrvatskih pjesnika i književnika srednje generacije. Desetak je godina, prisiljen na šutnju, redovito surađivao u

"Marulićeve" nagrade za kratku priču.

* * *

25. V. 2004. u Zagrebu su u prostorijama Hrvatskoga društva pisaca novu pjesničku zbirku *Tomislava Bajsića* "Pjesme svjetlosti i sjene" predstavili *Tvrtko Klarić*, *Edo Popović*, *Kruno Lokotar* i sam autor, a stihove su čitali *Urša Raukar* i *Rene Medvešek*.

U izdanju HKD sv. Jeronima izašla je nova (četvrta) zbirka pjesama našeg suradnika *Mladena Jurčića* "Posljednje samoće".

U Geelongu u Australiji umrla je u 98. godini života *Antonija Grgurević, koja je desetljećima, živeći daleko od rodnoga Lastova, svojim pjesmama surađivala u jeronimskoj "Danici". Umrla je 6. V. 2004., okružena svojom djecom, unucima i praunucima.*

SADRŽAJ

Radovan Grgec: Uz rub (154) 425
(pr): O svetoj i svjetovnoj Hrvatskoj 428
" "Dobrota je zaista najveća mudrost" 428
(mj) Dvadeset godina suradnje u HKR "Marulić" 429
" Delaj i muči! 431
(pr) Konferencije p. Gracijana Biršića 432
Anto Zirdum: Travnička gimnazija i sjemenište 433
* **Fuad Kovač:** Mjesec i fatamorgana; Nikad zavičaj; Kalendar od ove godine; Ovako je živio komšija Hamid 436
Branimir Dorotić: Posljednja bitka 439
* **Dragan Marijanović:** Usred Srednje 448
* **Mladen Jurčić:** Sumrak bogova: Posljednji kršćanski vitez; Usporedba; Kraj; Kao da smo 450
Nedjeljko Kujundžić: Fra Andrija Kačić Miošić u svom i našem vremenu 456
Ante Laušić: Homerske pjesme kao književno i znanstveno djelo 460
* **Tomislav Maretić:** Napokon proljeće (sitnopjesni) 469
Lidija Bajuk Pecotić: Kao ruža, kao zvijer, dragi moj Flaubert 471
* **Josip Stanić Stanios:** Uzaludne godine 473
Đuro Vidmarović: Detalj iz života Ante Jakšića i Jurja Lončarevića 475
* **Ivica Jembrih:** U dvorištu; Njivama su oduzete ruke; Već je preko puta; U staroj kući; Ipak, kada netko umre 483
Nevenka Nekić: Giovanni Battista Piranesi 485
* **Ivan Pahernik:** Klonirana proljeća 495
Juraj Lokmer: Katedrala Uznesenja Blažene Djevice Marije u Senju te senjski i senjsko-modruški biskupi 497
* **Nevenka Kauzlarić:** Među svojima 512
Rajko Glibo: Tabornik 513
* **Mario Bilić:** Propeće 520
Nikola Bićanić: Prva hrvatska gramatika (povodom 400. godišnjice) 521
* **Nada Topić:** Iza spuštenih trepavica; Nokat Božji; Njena kap; Osobni potresi; Metamorfoza; Pod trepavicama; Sloboda; Moja mama 526
Pavao Galić: Bombardiranja Zadra za jugosrpsko-hrvatskog rata (1990. – 1996.) 528
* **Marijan Bošnjak:** Svoj i cio biti, pravi barjak viti 539
John Henry Newman: Današnje kršćanstvo 541

Milica Perdić: Za križem iz Vrboske 549
Krešimir Šimić: Ljubav pred vratima 551
Mijo Miće Ušić: Kratka priča 558
*** Maja Vidmar:** Torbar; Predaja 560
Jurica Lovrinčević: Buđenje 562
*** Živko Prodanović:** Snovi i nešto još *(haiku)* 564
Drago Pažin: Iskrice iz NSK-ove riznice
(O darovanoj i obrađenoj ostavštini Miroslava Krleže) 565
*** Tereza Begović:** Molitva nevjernika 568
Tereza Begović: Rane (ekspresionističke) drame Miroslava Krleže 570
Nove publikacije 574

Mišljenja i reagiranja

Emil Čić: Hrvatski katolički ideolog i prosvijećeni domoljub 575
Antun Gradiška: Double miscelanea again 578
Mirsad Bakšić: Alija Nametak (1906. – 1987.) 584

Mozaik

Pavao Galić: Gibsonov film o Kristovoj muci u očima
obična čovjeka 588
Miloš Lalošević: U povodu 80. obljetnice života Milka Kelemena 589

Knjige

Anto Stanić: Majka i otac u knjizi pjesničke ljubavi 594
Pavao Galić: Korisna poruka današnjem čovjeku 595
Grga Rupčić: Kronologija patnje 596
T. M.: Kaj 2003. 599
Ilija Pejić: Rod Krnjakâ 601
Krešimir Šimić: Apokalipsa po Arapoviću 602
Stanislav Vitković: Hrvati u Germanicumu 604
" Novi "Tkalčić" 605

Vijesti

Iz domovine i svijeta 608

MARULIĆ - hrvatska književna revija. Izdaje: Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21. Uređuje: Uredničkí odbor. Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec

Autori priloga u ovom broju:

Lidija BAJUK PECOTIĆ
Mirsad BAKŠIĆ
Tereza BEGOVIĆ
Nikola BIĆANIĆ
Mario BILIĆ
Marijan BOŠNJAK
Emil ČIĆ
Branimir DOROTIĆ
Pavao GALIĆ
Rajko GLIBO
Antun GRADIŠKA
Perica GRGEC
Radovan GRGEC
Ivica JEMBRIH
Mladen JURČIĆ
Nevenka KAUZLARIĆ
Tvrtko KLARIĆ
Fuad KOVAČ
Nedjeljko KUJUNDŽIĆ
Miloš LALOŠEVIĆ
Ante LAUŠIĆ
Juraj LOKMER
Jurica LOVRINČEVIĆ
Trpimir MACAN
Tomislav MARETIĆ
Dragan MARIJANOVIĆ
Nevenka NEKIĆ
John Henry NEWMAN
Ivan PAHERNIK
Drago PAŽIN
Ilija PEJIĆ
Milica PERDIĆ
Živko PRODANOVIĆ
Grga RUPČIĆ
Anto STANIĆ
Josip STANIĆ STANIOS
Krešimir ŠIMIĆ
Nada TOPIĆ
Mijo Miće UŠIĆ
Krešimir VESELIĆ
Maja VIDMAR
Đuro VIDMAROVIĆ
Stanislav VITKOVIĆ
Anto ZIRDUM

ISSN 0350-4220
9 770350 422005